

**SANDIKLI HALK İNANIŞLARI VE
UYGULAMALARI**

Tuğrul BALABAN
Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yard. Doç. Dr. Adile YILMAZ ANIL
AFYONKARAHİSAR – 2006

**SANDIKLI HALK İNANIŞLARI VE
UYGULAMALARI**

Tuğrul BALABAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Yard. Doç. Dr. Adile YILMAZ ANIL

AFYONKARAHİSAR

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HAZİRAN 2006

ÖZET

SANDIKLI HALK İNANIŞLARI VE UYGULAMALARI

Tuğrul BALABAN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2006

Danışman: Yard. Doç. Dr. Adile YILMAZ ANIL

Bu çalışmada, çok eski Türk yerleşim merkezlerinden biri olan ve geçmiş kültür unsurlarını günümüze değin muhafaza etmeyi başarmış olan Sandıklı coğrafyasının inanç değerleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yöre halkının inançları ve bu inançlara bağlı olarak uygulanan pratikler incelenmiş, bu unsurların kökenlerine değinilmiştir.

Dinler tarihi araştırmaları Avrupa'da XIX. yüzyılda başlamıştır. Eski Türk dini üzerine yapılan çalışmaların ülkemizde başlangıcı, Osmanlı Devletinin son dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde, özellikle Türkçülük akımı etkisiyle, Türk kültürünün geçmiş öğelerine dönük ilgi artmış ve konuyla ilgili ilk adımlar atılmaya başlanmıştır.

Tarihin en erken devirlerinden itibaren Türklerin diğer milletler ile etkileşim içerisinde olduğu, özellikle arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen bulgularla, tespit edilmiştir. Bu etkileşimin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan din değişikliklerinin etkilerine rağmen Türkler, kültürlerini ve eski inançlarını yaşatmayı başarmışlardır. Günümüzde İslâm dininin bin yılı aşkın bir süredir devam eden etkisine rağmen eski Türk inançlarının izlerine rastlanması bunun delilidir.

Araştırmamız, geçmişi binlerce yıl geriye giden eski Türk inançlarının günümüz Sandıklı coğrafyasında devam eden etkilerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

ABSTRACT**FOLK BELIEFS AND THEIR SAMPLES IN SANDIKLI**

Tuğrul BALABAN

Department of Turkish Language and Literature

Afyon Kocatepe University, The Institute of Social Sciences

June 2006

Advisor: Asist. Prof. Dr. Adile YILMAZ ANIL

In this study, belief values of geography of Sandıklı, which is one of the ancient Turkish settlements succeeding in preserving past culture elements to date are determined. Folk's beliefs living in the region and practices associated with these beliefs are investigated and, these elements' origins are mentioned.

Studies on religions history started at 19th century in Europe. Beginning of studies on ancient Turkish religion coincided with influence of Turkism trend, interest in past components of Turkish culture increased and first steps towards the subject started being made.

By finding obtained especially from archeological excavations, as from the earliest periods of the history it is determined that Turks had interaction with other nations. In spite of influences of conversions arising as a natural result of this interaction, Turks succeeded in keeping cultures and old beliefs alive. Important evidence is indications of ancient Turkish beliefs encountered even today despite current influence of "Islam" lasting for over one thousand years.

This research is an attempt to put forward continuing effects of Turkish beliefs' past dating back to thousands of years ago on geography of Sandıklı.

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI**İmza**

Tez Danışmanı : Yard. Doç. Dr. Adile YILMAZ ANIL

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY

: Yard. Doç. Dr. Musa ÇİFTÇİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, yüksek lisans öğrencisi Tuğrul BALABAN'ın “Sandıklı Halk İnanışları ve Uygulamaları” başlıklı tezini değerlendirmek üzere 23.06.2006 günü saat: 10:00’da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR
MÜDÜR

ÖNSÖZ

Tanrı Dağlarının eteklerinden tüm dünyaya dağılmış olan Türkler, gittikleri bölgelere kendi inançlarını da götürmüş ve bugüne kadar yaşatmayı bilmişlerdir. Bu uzun seyahatleri boyunca birçok din ve kültürden etkilenmelerine karşın asıl kültür unsurlarını muhafaza edebilmişlerdir.

İnanmalar, halkın yaşantısı içerisinde önemli bir yer tutar. Kişilerin birçok durum karşısında sergileyeceği tavır ve tutumda belirleyici bir rol oynar. İnanmaların toplum karakterinde de belirleyici rol oynadığı şüphesizdir. O halde inanç, hâkim olduğu toplumun kişiliğini, eğilimlerini ve kültür seviyesini belirlerken, aynı zamanda etkisi altına aldığı toplumun geleceğine yön verme işini de fert ya da kitle adına üstlenir.

Yaptığımız bu çalışma ile toplumun karakter yapısını belirlemede bu kadar önemli bir mevki işgal eden inanma motiflerini günışığına çıkarma ve bu verileri halkbilimi araştırmacılarının hizmetine sunma amacını taşımaktadır. Zira, bir ulusun kültürel varlığını oluşturan düşün ve sanat ürünlerinin en etkin ve sağlıklı biçimde, toplumun bilgi ve yararına sunulmasını ve ulusal kültür birikiminin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamanın ilk adımını derleme metodu oluşturur.

Halk inanışları konusu, Türkiye'nin birçok bölgesinde akademik anlamda inceleme konusu olarak ele alınmıştır. Biz de çalışmamızla bu alana katkıda bulunma gayreti içersindeyiz.

Anadolu'da Türk yerleşiminin en eski olduğu bölgelerden olan Sandıklı, Türklerin Anayurtlarından getirdikleri inançları yeni kültür unsurlarıyla yoğurarak yaşattıkları bir sahadır. Bu inançların sebebi çok fazla bilinmese dahi bütün canlılıklarını ve fonksiyonlarını sürdürmeleri halkı etkileme potansiyeli göz önüne alındığında oldukça önemlidir. Bu inanışların bir kısmı asli fonksiyonlarını kaybetmiş ya da yeni bir hüviyete bürünmüş olmakla birlikte, inançlar karşısında uygulanan pratiklerin benzerlikleri, kaynaklarının tespit edilebilmesi açısından hayatidir.

Daha ziyade köyde yaşayan halk arasında canlı bir şekilde tespit ve tasvir edilebilen inançların İslâmiyet ile şekillenmiş oldukları görülmektedir. Gelişen teknoloji, kültür ve diğer unsurlar da halk inanışları üzerinde oldukça etkili olmuş, hatta büyük bir kısmının yok olmasına sebebiyet vermiştir. Bölgenin bu açıdan incelenmesi için oldukça geç kalınmıştır demek yanlış olmaz kanaatindeyiz.

Dünya üzerinde varlıklarını sürdürebilmiş olan milletler, bunu kültürlerini korumalarına borçludurlar. Milletlerin binlerce yıldır bir arada yaşadıkları, birbirlerini etkileyip etkilendikleri kuşkusuzdur. Fakat bu birbirlerine benzedikleri anlamına gelmemektedir ya da gelmemelidir. Farklı bir millettten ya da kültürden bahsedilebilmesi için öncelikli koşul kendine özgü kurumlara sahip olmaktır. Geleceğe güvenle bakmak, ancak köklerin bilinmesine ve değerlere sahip çıkılmasına bağlıdır.

Bu düşünceden hareket ederek hazırlamış olduğumuz çalışmamız, giriş dışında iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın konusu, amacı ve metodu tespit edilmeye çalışılmış ve araştırma sahası ile ilgili kısa tarihi bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, Türklerin inanç kökenlerinin araştırılması sebebiyle bugüne kadar girmiş oldukları dinlere değinilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölüm, günümüzde Anadolu'da yaşayan hak inanışlarının menşeyini oluşturan iyeler ve temelini eski Türk kültüründe aradığımız inanışların ve bu inanışlara bağlı törenlerin Sandıklı'da tespit edilmiş olan izlerine ayrıldı. Bu bölümde, eski Türk inançlarının insan yaşamına etki eden öğeleri ve bu öğelerin dayandığı temel açıklanmaya çalışılmış, araştırma yöresindeki benzer uygulamalara değinilmiştir. Derlediğimiz inanışların kaynağı ilk ağızdan tespit edilmeye çalışılmış, günümüzde dünyanın birçok bölgesinde yaşayan Türk halklarının benzer uygulamalarıyla ilişkilendirilmiş ve bu uygulamaların ana kaynağa yakınlık dereceleri hakkında fikir yürütülmüştür. Çalışmamıza kaynaklık eden eserler, kaynakça bölümünde alfabetik sıra ile kronolojik olarak sunulmuştur.

Tez konusunun belirlenmesi, planı, araştırma yöntemi konularında ve araştırmamız süresinde karşılaşılan problemlerin çözümünde teşvik edici rolü ile bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği bulunan değerli hocam Yard. Doç. Dr. Adile YILMAZ ANIL'a teşekkür ederim.

Araştırmamızın derleme aşamasında ilgi ile yardımcı olan, misafirperver Sandıklı halkına, kaynaklara ve kaynak kişilere ulaşma konusunda destek olan Ali Osman Karakuş'a (Ozan Çulsuz) ayrıca, çalışmamızın tüm aşamalarında samimi desteği ve yakın ilgisi ile yanımda olan eşime ve aileme teşekkür ederim.

Tuğrul BALABAN

Afyonkarahisar 2006

ÖZGEÇMİŞ

Tuğrul BALABAN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans

Eğitim:

Tezsiz Yüksek Lisans: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı

Lisans: 2002 – Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü

Lise: 1995 – Samsun On Dokuz Mayıs Lisesi

İş/İstihdam:

2003 – Öğretmen. Milli Eğitim Bakanlığı, İncehisar Çok Programlı Lisesi

2004 – Askerlik Hizmeti. Yedek Subay Öğretmen. Milli Eğitim Bakanlığı,
Çelikhan Çok Programlı Lisesi

2005 – Öğretmen. Milli Eğitim Bakanlığı, İncehisar Çok Programlı Lisesi

2005 – Araştırma Görevlisi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen – Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Kişisel Bilgiler:

Doğum Yeri ve Yılı: Samsun / Merkez, 19.09.1978

Cinsiyet: Erkek

Yabancı Dil: İngilizce

KISALTMALAR TABLOSU

AKMB	: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
AKÜ	: Afyon Kocatepe Üniversitesi
AYK	: Atatürk Yüksek Kurumu
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Drl.	: Derleyen
EÜİF	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hzl.	: Hazırlayan
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KB	: Kültür Bakanlığı
KK	: Kaynak Kişi
KKT	: Kaynak Kişilerin Tamamı
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Nu.	: Numara
RM	: Ruh ve Madde
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TD	: Türk Dili
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarih Yok
vb.	: Ve Benzeri
YH	: Yayına Hazırlayan

İÇİNDEKİLER**Sayfa**

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vii
KISALTMALAR TABLOSU	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE METOTLARI	1
A) Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
B) Araştırmanın Sınırı	4
C) Araştırmanın Yöntemi	5
II. ARAŞTIRMAYA KONU OLAN BÖLGE HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	7
A) Sandıklı İsmi'nin Kaynağı	7
B) Sandıklı'nın Genel Tarihi	8
1. Türk Hâkimiyetinden Önce Sandıklı	8
2. Türk Hâkimiyeti Döneminde Sandıklı	8
3. Milli Mücadele Döneminde Sandıklı	9
C) Sandıklı'nın Coğrafi Konumu	10

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERİN DİNİ YAPISI	12
A) Eski Türk Dinleri ve Kaynakları	12
B) Türklerin Girdiği Başlıca Dinler	16
1. Budizm	18
2. Zerdüştilik	20
3. Mani Dini (Manihaizm)	22
4. Hıristiyanlık	26
5. Musevîlik (Yahudilik)	28
6. İslâmiyet	29
7. Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi, Gök Tanrı Dini ve Şamanizm Meselesi	31

İKİNCİ BÖLÜM

I. GÖK TANRI DİNİ VE İYELER	34
A) Tanrı/ Türk Tanrısı/ İyeler (İge-Is)/ Kam/ Kişioğlu	34
1. Tanrı/ Türk Tanrısı	34
2. İyeler/ Kam/ Kişioğlu	37
a) Koruyucu İyeler	37
(1) Umay/ Umacı/ Öcü	37
(2) Ana Maygıl/ Bodun İnli/ Ulus Anası	39
(3) Ak Ana / Ak Ene	39
(4) Ayısıt / Ayzıt	41

b) Kötü / Kara İyeler/ Kara Nemeler/ Yekler	42
(1) Erlik	42
(2) Alkarısı / Albıs / Albastı	45
(3) Kamos / Karabasan	48
c) Gök İyeleri	48
(1) Gök / Felek İyesi	48
(2) Güneş / Kün İyesi	50
(3) Ay ve Yıldızlar İyesi	51
d) Yer İyeleri	52
(1) Dağ/ Tepe İyesi	52
(2) Taş ve Kaya İyesi	54
(3) Ağaç/ Orman/ Bitki İyesi	57
(4) Yer İyesi	61
(5) Su İyesi	62
e) Ev, Eşik, Od, Ocak/Ateş İyeleri	66
(1) Ev / Eşik İyesi	66
(2) Od, Ocak / Ateş İyeleri	68
f) Kişioğlu, Ata Ruh İyesi (Töz/ Tös/ Arvak/ İya Kil)	70
(1) Kişioğlu İyesi	70
(2) Ata Ruh İyesi	71

II. İNSAN HAYATININ ÇEŞİTLİ SAFHALARIYLA İLGİLİ HALK ÂDET VE İNANIŞLARI	74
A) Geçiş Törenleri	74
1. Doğumla İlgili Halk İnanış ve Âdetleri	74
a) Doğum Öncesi Halk İnanış ve Âdetleri	75
b) Doğum Sırası Halk İnanış ve Âdetleri	79
c) Doğum Sonrası Halk İnanış ve Âdetleri	80
2. Ad Verme	83
3. Diş Hediği/Buğdayı/Tuzlaması/Aşı/Dirlemesi	85
4. Evlilikle İlgili Halk İnanış ve Âdetleri	87
a) Türk Kültüründe Evlilik ve Aile	87
b) Yörede Aile ve Evlilik	90
c) Kız Görme ve İsteme Geleneği	92
d) Nişan Geleneği	94
e) Düğün	95
5. Ölümle İlgili Halk İnanış ve Âdetleri	99
a) Ölüm Öncesi İnanç ve İşaretleri	100
b) Ölüm Sırası İnanç ve Törenleri	101
c) Ölüm Sonrası İnanç ve Törenleri	102
III. DİĞER İNANÇ VE GELENEKLER	107
A) Halk Hekimliği İle İlgili İnanışlar	107
B) Hayvan Hekimliği İle İlgili İnanışlar	109
C) Çeşitli Halk İnanışları	110

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	112
KAYNAKÇA	115
I. KİTAPLAR	115
II. MAKALELER	118
III. WEB SAYFALARI	120
IV. SÖZLÜ KAYNAKLAR	121
EK 1 FOTOĞRAFLAR	124
EK 2 DERLEME SORULARI	135
I. Çocukluk Çağı ile İlgili Sorular	135
II. Dini Geleneklerle İlgili Sorular	137
III. Doğum Uygulaması ile İlgili Sorular	141
IV. Evlilikle İlgili Sorular	146
V. Halk Hekimliği ile İlgili Sorular	152
VI. Hastalıkları Sağaltan Kişilere Yönelik Sorular	154
VII. Hıdırellez Geleneğiyle İlgili Sorular	155
VIII. Ölüm Adetleri ile İlgili Sorular	156
IX. Sünnet Uygulaması ile İlgili Sorular	163

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE METOTLARI

A) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Kelime manası ile inanç, “bir düşünceye gönülden bağlı bulunma”yı ifade eder. İnançın en önemli yönünü ortak kabul oluşturur. Topluluğun ortak kabulü olan inançlar, dinî açıdan ele alındığı takdirde, ilâhi bir dinin ana kaideleri/yaptırımları dışında kalan ve eski kültür ve yaşamdan izler taşıyan değerleri ifade eder. Bu değerleri oluşturan etmenler binlerce yıllık birikim ve tecrübelerdir.

Yaptırım gücü oldukça yüksek olan inançlar, halkın ortak korkularından beslenmektedirler. Her maddenin bir ruhu olduğuna, dolayısıyla canlı addedilen bu etmenlerin insanların yaşamında olumlu ya da olumsuz etkiler bırakabilmesi inancı ile gelişen yaptırımlara karşı toplumun birtakım pratiklere yönelmesi oldukça tabiidir. Elbette bu yaptırımlar ve yaptırımlar karşısındaki sakınmalar/pratikler yalnız Türk kültürüne ait değildirler. İnsan unsurunun mevcut olduğu tüm topraklarda –gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun– benzer uygulamaları müşahede etmek mümkündür. Örneğin, birçok Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika halkında “sayma/sayım” günah, yanlış ve yasaktır: Afrika kabilelerinin birçoğu “çocuklarının cinler tarafından çarpılmasından korktukları için” çocuklarını saymaz, sayısını söylemezler. Bazı Hintlilerde yaşın söylenmesi yasaktır. Eğer bu yasağa uyulmazsa kaza ve belâ musallat olur. İskoçya’nın dağlık bölgelerinde yaşayan halklar özellikle cuma günleri ailelerindeki bireyler ile hayvanlarının sayısını söylemeyi uygun bulmazlar. Danimarka’da civciv çıkaracak olan tavuğun altındaki yumurtayı saymak doğru değildir. Eğer sayılırsa çıkacak olan civcivler atmaca kuşuna yem olacaktır. (Ahmetov 1997: 7–8) Benzer bir inanişe göre Anadolu’da da özellikle ticaretle uğraşan kişiler kazandıkları parayı saymaktan

kaçınırlar. Saydıkları takdirde paranın bereketinin kaçacağına inandıkları için bu işlemi aileden bireylere, ziyadesiyle çocuklara yaptırdıkları görülür.

Bunun dışında bir din telakkisi ile Türk kültür hayatına mâl edilen Şamanizm'in ya da Şamanist inançların birçok ulusta mevcut olması; Hıristiyan Şamanizm'inden, Yahudi Şamanizm'inden bahsedilmesi, inançların tüm dünya halklarının tecrübeleri sonucu oluştuğunu ve hemen hepsinde benzer uygulamaların varlığını kanıtlamaktadır. İçerikte benzer olup şekil itibariyle ayrılan uygulamaların benzerlik göstermesinin temelinde halkların ortak korkuları yatmaktadır dersek yanlış olmaz düşüncesindeyiz. Aynı korkuların doğurduğu uygulamaların farklı coğrafyalar ve kültür kademelerinde birtakım değişiklikler göstermesi de oldukça doğaldır.

Bizim araştırmamızın konusunu, sahada “ilahi din İslâm”ın dışında kalan uygulamalar oluşturmaktadır. Elbette, Türk halk inanışları İslâmiyet ile iç içe geçmiş bir şekilde varlığını sürdürürken tamamıyla bu iki unsuru birbirinden bağımsız olarak düşünemeyiz. Fakat böyle bir araştırma çerçevesinde resmi dini incelemek “dinler tarihinin” araştırma konusudur. Biz konunun sadece “Türk halkbilimini” ilgilendiren bölümü üzerinde görüşlerimizi sunmaya çalışacağız.

Binlerce yıllık köklü bir geçmişe sahip bulunan yaptırımlar, halk arasında “tabu” hüviyeti kazanarak, hayatın her alanına nüfuz etmeyi başarmıştır. Bunları doğum ile ölüm arasında zikredilebilecek tüm uygulamalarda müşahede etmek mümkündür. İşte bu bakımdan, araştırmamızın bir başka problemini de “halk inanışı” adı verilen bu değerlerin menşei konusu oluşturmaktadır.

Halk inanışlarının oluşmasının temel prensibini binlerce yılın birikimi olarak izah etmiştik. O halde ilk olarak Türk kültürünün etkileşim coğrafyasının nerelere kadar uzandığı ortaya konmalıdır.

Günümüzde yapılan tespitlere göre Türklerin anayurdu “Orta Asya” olarak ele alınmaktadır. Bu bölgeye yerleşmiş olan Türklerin zaman içerisinde doğuya, batıya ve güneye yayılarak ilerlediği ve bu bölgelerde yaşayan topluluklarla etkileşim kurduğu yapılan tetkikler sonucu ortaya konmuştur. Milattan sonraki dönemlerde gerçekleşen göç hareketleri ile Türklerin ulaştığı ülkeler ve bu ülkelerde milattan önceki dönemlerde yaşamış olan halklar üzerinde görülen Türk unsuruna ait etkiler, Türklerin bu ülkelere milattan çok önceki dönemlerde gelerek medeniyet kurduklarını

kanıtlamaktadır. (Memiş 2005: 43) Dolayısıyla, Türk halk inançlarının temelinde aranan ya da aranmaya çalışılan Anadolu medeniyetleri etkisi de bu görüş ile mantık çerçevesinde izah edilebilmektedir.

Türk kültür tarihinin otorite olarak kabul edilen araştırmacıları Abdülkadir İnan, Bahaeddin Ögel ve İbrahim Kafesoğlu, haklı bir şekilde Anadolu halk inançlarının temellerini Türk kültüründe ve daha dar anlamıyla Orta Asya'da aramaktadırlar. Bunun en önemli sebebi, halk inançlarını oluşturan temel unsurların eski din, yaşayış ve kültür olmasıdır. Eski Türk din ve kültür merkezinin Orta Asya kabul edilmesi de bu görüşü izah etmektedir. Günümüzde, gerek Orta Asya coğrafyasında, gerek Kafkasya'da ve gerek Rusya içerisinde yaşayan Türk halklarının yaşamları irdelendiğinde, Anadolu'da yaşayan inanışların ve bu inanışlar karşısında uygulanan sakınmaların benzerlikleri, aynı kaynaktan beslendiklerini ortaya koymaktadır.

Tüm inanışların dayanağını Orta Asya'ya götürmek yersiz ve gereksiz bir zorlama olacaktır. Ana çizgisi itibariyle Türk kültürüne mâl edilmesi gereken inanışları oluşturan alt grupların varlığı da bilinmektedir. İran menşeli Ateşperestlik, İslâm öncesi ve sonrası Arap kültürü ve Anadolu'da varlık göstermiş olan çeşitli etnik grupların da günümüz inançları üzerinde etki etmiş oldukları kabul edilmelidir. (Şişman 2000: 105)

Bunun yanı sıra, İsmet Zeki Eyüboğlu gibi halk inançları araştırmacılarının, tüm inanışları Anadolu menşeli olarak göstermeye ve buna kanıt aramaya çalışması da Türk kültürünün tamamıyla yok sayılması anlamına gelir ki bu da çürük bir düşünce olur kanaatindeyiz. Eyüboğlu'na göre, günümüz Anadolu'sunda izlerine rastlanılan inanışların Anadolu'dan başka (çok eki çağlar bir yana) bir kaynakları yoktur. Ortaçağda İslâm'ın yayılışı ile güneyden gelen birçok inanç bile Anadolu'da erimiş, apayrı bir nitelik kazanmıştır. Bu uygulamalarda eski Anadolu dinlerinin ve Batı Anadolu uygarlıklarının derin izlerini taşımaktadır. (Eyüboğlu 1998: 49)

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Türklerin Anadolu'da milattan önceki dönemlerde yerleşmiş oldukları ya da en azından orada yerleşik bulunan medeniyetler üzerinde etki ettikleri görüşünden hareket edilirse, Anadolu inançlarının bir kısmının

Anadolu menşeli olduğunu kabul edebiliriz.¹ Fakat bu kabul ediş, bir kültürü tümünden yok sayacak ve inanç coğrafyasını sadece Anadolu havzası olarak gösterecek derecede kısır bir döngü değildir.

Bilimsel araştırma metodu, incelenen konunun çeşitli yönlerden ele alınarak bir zemine oturtulması, araştırılması ve aydınlatılması amacına hizmet etmelidir. Bu gaye ile araştırmamızın konusu, toplumun sosyo-kültürel yapısını derinden ilgilendiren, fertlerin hayatını belli ölçülerde yönlendiren halk inançları üzerinedir.

Geçmiş ile gelecek arasında kültürel bir bağ kurması bakımından, toplumun kendine özgü yapısı içerisinde yer alan örf, âdet ve geleneklerini derlemenin ve bu malzemenin sonraki kuşaklara aktarılmasının oldukça önemli olduğu gerçeğinden hareketle “Sandıklı yöresi halk inanışlarını” incelemeyi gerekli gördük. İncelememizde, ortak duyuş ile uygulanan inanışları gruplandırarak, inançların temelinde yatan duygu ve düşünceleri de ortaya koymaya çalıştık.

Sandıklı ve çevresi ile ilgili olarak inanç maksatlı bir çalışmanın yapılmamış olması, bizi bir eksikliği kapatma ihtiyacı ile bu alana sevk etmiştir.

B) ARAŞTIRMANIN SINIRI

Bugüne kadar, Anadolu'nun değişik coğrafyalarında, Orta Asya'da, daha doğru bir ifadeyle Türk halkının yaşadığı tüm bölgelerde halkın âdet, gelenek, görenek ve bunlara bağlı olarak oluşan inanışları üzerinde çeşitli incelemeler yapılmış, tespitler ortaya konmuştur. Yapılan incelemelerde, çeşitli bölgelerde yaşayan Türk halkının –dinî farklılıkları olanlar da dâhil olmak üzere– benzer inançları olduğu, fakat bunlar arasında küçük nüans farklılıklarının varlığı gözlenmiştir. Benzer inançlar olsa dahi, bu inançlar karşısında uygulanan pratiklerin farklılıklar göstermesi, ayrı ayrı her bölgenin incelemeye tabi tutulmasını gerekli kılmıştır. Bu bakımdan, konu ile ilgili araştırma yapılmamış olan “Sandıklı” bölgesini incelemeye çalışacağız.

¹ Türkçenin Sümerce ile benzerlikler gösterdiği yapılan tetkiklerle ortaya konmuştur. Sümerce metinlerin incelenmesinde karşılaşılan birçok kelimenin günümüz Türk lehçe ve şivelerinde çoğu kez birebir varlıklarını sürdürmeleri eski çağlarda etkileşim kurulduğunun delili sayılabilir.

Araştırma kapsamında ele aldığımız “Sandıklı”, 11 belediye, 47 köyü ve 44 bin kişilik nüfusu ile oldukça geniş bir bölgedir. Araştırmamız kapsamında tüm köyleri gezme imkânı bulamayacağımız için Sandıklıyı kendi içerisinde bölgelere ayırarak, her bölgeden belli köyleri incelemeye dâhil etmeyi düşündük. Bu köyleri belirlerken özellikle barındırdığı etnik yapı dikkate alınmıştır. Araştırmamız süresince merkez kabul ederek incelediğimiz bazı köylerden yeterli verim alamadığımız takdirde, yakınında bulunan diğer bir bölgeye geçerek amaca ulaşmaya çalıştık.

Araştırmamıza 56 kişi kaynak olarak dâhil olmakla birlikte, bu sayı toplu görüşmelerde yapılan açıklama ve verilen bilgiye katılma çerçevesinde düşünüldüğünde oldukça artmaktadır.

C) ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Yaptığımız bu çalışma “alan araştırması” mahiyetinde olup, temel malzememizi mülakatlarla görüştüğümüz kişiler oluşturmaktadır. Bu kişilerle görüşmeler kendi doğal ortamlarında yapıldığından dolayı da aldığımız bilgilerin oldukça sağlıklı olduğu düşüncesindeyiz. Görüşmelerde elde ettiğimiz bilginin kökenindeki inanç da bizzat görüşmeciden alınmaya çalışılmış, sonuç elde edilemediği takdirde, konuyla ilgili diğer kaynaklardan istifade etme yöntemine başvurulmuştur.

Tez konusunun belirlenmesi aşamasının ardından konu ile ilgisi olduğunu/olabileceğini düşündüğümüz Türk kültür tarihi ve inançları üzerine yapılmış çalışmalarını tespit ederek fişledik. Edindiğimiz bilgiler ışığında araştırma sahasına giderek, genellikle mülakat yöntemi ile inanca yönelik derlemelerimizi yapmaya ve elde ettiğimiz malzemeyi kayıt altına almaya çalıştık. Malzemenin tasnifi yapıldıktan sonra elde bulunan diğer kaynakların yardımıyla sonuca ulaşmaya çalıştık. Derleme, yazılı ve sözlü olarak yapılmıştır. Sözlü olarak kayıt cihazına alınan malzeme deşifre edilerek kullanıma hazır hâle getirilmiştir.

Çalışmamızın çerçevesini hazırlarken ilk olarak bu alanla ilgili daha önce yapılmış olan diğer çalışmalarını inceledik. Bu incelemeleri de dikkate alarak Prof. Dr. Dursun Yıldırım’ın hazırlamış olduğu ve Hacettepe Üniversitesi’nde bu alanla ilgili

yapılan çalışmaların standardı olarak kabul edilen “Köy, Kasaba ve Kent Monografisi Öğrenci Çalışma Planı Taslağı” (Çobanoğlu 1999: 37-44) doğrultusunda metodumuzu belirledik.

Derleme soruları, Kültür Bakanlığına bağlı “Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü”nün (HAGEM) hazırlamış olduğu taslağa göre, Keneth S.Golstein’in “Sahada Folklor Derleme Metotları” ve Özkul Çobanoğlu’nun “Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş” adlı eserlerinde yer alan öneriler doğrultusunda hazırlanmıştır.

II. ARAŞTIRMAYA KONU OLAN BÖLGE HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A) SANDIKLI² İSMİNİN KAYNAĞI

Sandıklı isminin menşei konusunda çeşitli görüşler mevcuttur: İlçe, coğrafi şekil itibariyle düz bir ovada yerleşmiştir.

Etrafi dağlarla çevrili olan bölge, dağların arasında çukur bir görüntü arz etmekte ve “sandığa” benzemektedir. Bu benzerlikten dolayı da Sandıklı ismini almıştır. (KK₅₆)

Başka bir görüşe göre, Sandıklı, vaktiyle Frigyalılara ait olan “Apemiya Kivatos” adındaki kasabanın yerinde kurulmuştur. Eski Yunancada Kivatos, Sandık (Sandıklı) manasına gelmekte, dolayısıyla ismini buradan almaktadır. (Atabek 1997: 305)

Yine benzer bir görüşe göre, Hitit hâkimiyetinde olan bu bölge “Samuka” olarak adlandırılmıştır. “Samuka” kelimesinin “Hitit” dilindeki karşılığı da “Sandık”tır. (Özkan 2001: 4)

Sandıklı, Selçuklu kumandanı “Emir Sanduk” tarafından 1078 tarihinde fethedilmiştir. Emir Sanduk tarafından şehir yeniden imar ettirilir ve bölgeye fetheden kumandanından dolayı “Sandıklı” adı verilmiştir. (KK₅₆)

Başka bir anlatıya göre de Emir Sanduk bölgeyi Bizans’ın elinden alamayınca Bizans Beyinin düğününe 40 deve yükü ile 80 sandık göndermiştir. Sandıkların içerisinde gizlenen 80 Selçuklu askeri kalenin içerisine girildiğinde yerlerinden çıkarak kaleyi teslim alır. Kalenin alınma şeklinden dolayı da “Sandıklı” ismi verilmiştir. (Özkan 2001: 4-5)

² Sandıklı İlçesinin haritası için bkz. Fotoğraf 1

B) SANDIKLI’NIN GENEL TARİHİ³

1) TÜRK HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE SANDIKLI

Anadolu medeniyetlerinin en eski yerleşim merkezlerinden olan Sandıklı’nın kuruluşu kesin olarak tespit edilememektedir. Elde olan bilgiler ışığında M.Ö. 2700-2000 yıllarında Sandıklı’ya 13 km mesafede bulunan Kusura kasabasının Etilerin (Hititler) başkenti olduğu bilinmektedir. Hitit uygarlığının ardından bölgenin Frigyalıların hakimiyetine geçtiği ve bu dönemde Sandıklı’nın “Pentapolis” adıyla anıldığı bilinmektedir. Pentapolis bölgesinde de Otrus (Çorhisar), Bruzus (Karasandıklı), Eucarpeia (Emirhisar), Hierapoeis (Koçhisar) ve Stectorion (Menteş) adlarıyla beş şehir bulunmaktadır.

Frigya hâkimiyetine Kimmerler tarafından son verilmesi ile bölge Lidyalıların hâkimiyetine girmiştir. Dönemle ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılamamaktadır.

Sandıklı, M.Ö. 72 yılından M.S. 395 yılına kadar Romalıların, 395 yılından 1072 yılına kadar da Bizanslıların egemenliğinde kalmıştır.

2) TÜRK HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE SANDIKLI

1071 tarihli Malazgirt savaşı ile Anadolu’nun kapıları Türklere açılır ve Selçuklu kumandanları tarafından pek çok şehir, kasaba ve kale Türk hâkimiyeti altına alınır. Bu süreci takiben Sandıklı, 1078 yılında Emir Sanduk tarafından ele geçirilerek imar edilir. 1115 yılında Selçuklu Sultanı 1. Kılıç Arslan’ın Afyon ve Afyon Kalesi’ni feth etmesi ile birlikte Germiyanogulları da Sandıklı’yı topraklarına katar.

Bizans’ın bölgeyi geri alma gayretleri 1176 yılında bugünkü Sandıklı-Çivril arasında kalan bölgede yapılan “Miryakefalın Savaşı” ile sona ermiş ve bölge tamamen Türk hâkimiyetine geçmiştir. Miryakefalın Savaşı sonrasında Afyonkarahisar coğrafyasının Türkmen yerleşim alanı olduğu görülür. Türkmenler yerleştikleri

³ Bu bölüm Sandıklı Web Sayfasından alıntılanmıştır. (www.sandikli.com-11.02.2006)

bölgelere de genellikle mensup olduğu boyların isimlerini vermişlerdir. Sandıklı'nın köyleri arasında da Türkmen yerleşim bölgelerine rastlamak mümkündür: Kayı boyuna mensup Kırka köyü, Kınık boyuna mensup Kınık köyü, Kızık boyuna mensup Kızık köyü, Alakeçili koluna mensup Alamescit ve Alagöz köyleri, Sorkun koluna mensup Sorkun köyü” örnek olarak verilebilir. Ayrıca Üçoklardan Gök Han'ın dördüncü oğlu Çepni'dir. Sandıklı bölgesinde dağınık bir halde Çepnilerin de yaşadığı bilinmektedir. (Üçer 1935: 159–160)

Miryakefalon savaşı sonrasında Türk hâkimiyeti altında kalan Sandıklı 1860 yılında Sultan Abdülmecit Han devrinde yapılan “Osmanlı İdari Taksimatı”nda Hüdavendigâr (Bursa) vilayetine bağlı bir kaza durumuna getirilmiştir. Bu taksimat ile Şehli (Çivril), Geyikler (Dinar) ve Dazkır (Dazkırı) Sandıklı'nın nahiyesi olmuşlardır. 1869 yılında da belediye ilan edilmiştir.

3. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE SANDIKLI

Sandıklı'nın Milli Mücadele döneminde önemli bir merkez olduğu görülmektedir. Osmanlı ordusunun “Yanık Kışla” olarak bilinen “Beşinci Hassa Alayı”nın kışlası ilçemizde konuşlandırılmıştır. Kışla Kurtuluş Savaşı'nda Yunan ordusu tarafından yakılmıştır. Dönem dönem Yunan işgaline de uğrayan Sandıklının bu işgalleri kısa sürede kaldırdığı bilinmektedir: 8 Ağustos 1921 tarihinde ilk işgal gerçekleşmiş 9 Ağustos 1921'de geri alınmıştır. 11 Ağustos 1921'de gerçekleşen ikinci işgal 12,13 Ağustos 1921 tarihinde kaldırılmıştır. Son olarak da 7 Eylül 1921'de işgal edilen Sandıklı 12 Eylül 1921'de işgali kaldırmıştır.

Milli Mücadele döneminde önemli bir cephe olan Sandıklı Büyük Taarruz'un başlangıcında stratejik bir noktadadır. İlçe Büyük Taarruz'un başlangıç ekseninde yer almasından dolayı hazırlanan harekât planına “Sad Plânı”⁴ adı verilmiştir. Harekâtın başlangıç ekseninde bulunan ilçe büyük zaferin de başlangıcını oluşturur. (Özkan 2001: 10)

⁴ Sandıklı ilçesinin isminin ilk harfi olan s harfinin Osmanlı alfabesindeki karşılığı “sad”dır. Bu sebeple bu harekâta kod ismi olarak “Sad Plânı” denmiştir.

C) SANDIKLI'NIN COĞRAFI KONUMU

Afyon iline bağlı ilçe olan Sandıklı, Ege bölgesinin İç Batı Anadolu bölümünde, Antalya-Ankara karayolu üzerinde yer alır. İlçemiz, doğusundaki Kumalar dağı eteğinde kurulmuştur. Sandıklı, 29° 50' - 30° 30' Doğu meridyeni ile 38° 15' - 38° 45' Kuzey paralelleri arasındaki coğrafi konumda yer alır. Yüzölçümü ise 1036 km².dir. Topraklarını, doğuda aynı ilin Şuhut, Güneyde Kızılören ve Dinar, Denizli ilinin Çivril, Uşak ilinin Sivasslı, aynı ilin Hocalar, Kuzeyde ise Afyon'un Sincanlı ve merkez ilçeleri çevirir. (Sandıklı Web Sitesi: 11.02.2006)

Afyon iline 67 km mesafede bulunan ilçe aynı isimli ova üzerine kurulmuş, 10 kasaba ve 47 köyden oluşmaktadır. İlçenin doğusunda “Kumalar” dağı silsilesi, güneyinde “Akdağ”, Batısında “Ahır Dağları” bulunmaktadır. Kumalar Dağı ile bu dağın uzantısı konumundaki Kükürtdağı'nın yüksekliği yer yer 2000 metreyi aşmaktadır. (Özkan 2001: 11)

Sandıklı, Kusura Ovası (1090 m), Sandıklı Ovası (1070 m), Karasandıklı Ovası (1006 m) ve Saltık Ovası (930 m) olmak üzere dört ova üzerinde kurulmuştur. Bu ovalar alüvyonlu ve verimli bir yapıya sahiptir.

Sandıklı iline bağlı kasaba ve köylerin 2000 yılı nüfusları ile Sandıklı'ya olan mesafeleri şu şekildedir:⁵

Sandıklı yerleşim merkezine bağlı olan beldeler:

Sıra No :	Kasabanın Adı	2000 Yılındaki Nüfusu	Sandıklı'ya Uzaklığı
1	Akharım	3.161	24 Km.
2	Ballık	2.407	26 Km.
3	Baş ağaç	1.844	17 Km.
4	Karadirek	1.129	16 Km.
5	Kızık	1.802	7 Km
6	Kusura	3.149	12 Km.
7	Menteş	1.318	25 Km.
8	Örenkaya	2.822	16 Km.
9	Sorkun	2.613	20 Km.
10	Yavaşlar	4.224	32 Km.

Sandıklı yerleşim merkezine bağlı olan köyler :

⁵ Bu bölüm Sandıklı Web Sitesi'nden alınmıştır. (18.02.2006)

<u>Sıra No :</u>	<u>Köyün Adı</u>	<u>2000 Yılındaki Nüfusu</u>	<u>Sandıklı'ya Uzaklığı</u>
1	Akin	316	8 Km.
2	Alacami	230	24 Km.
3	Alagöz	413	20 Km.
4	Alamezgit	466	20 Km.
5	Arızar	504	23 Km.
6	Avgancık	60	50 Km.
7	Başkuyucak	142	7 Km.
8	Baştepe	802	14 Km.
9	Bekteş	1008	7 Km.
10	Celiloğlu	231	25 Km.
11	Çambeyli	870	28 Km.
12	Çamoğlu	93	27 Km.
13	Çevrepınar	381	29 Km.
14	Çiğiltepe	2007	22 Km.
15	Çukurca	76	35 Km.
16	Daylık	360	17 Km.
17	Dodurga	353	13 Km.
18	Dutağaç	367	5 Km.
19	Ekinhisar	810	12 Km.
20	Emirhisar	433	17 Km.
21	Gökçealan	358	12 Km.
22	Gürsu	176	12 Km.
23	Hırka	753	16 Km.
24	Karacaören	559	5 Km.
25	Karasandıklı	383	14 Km.
26	Karkın	326	13 Km.
27	Kınık	441	14 Km.
28	Kızılca	639	17 Km.
29	Koçgazi	147	18 Km.
30	Koçhisar	601	7 Km.
31	Kozvan	481	10 Km.
32	Nasuhoglu	220	25 Km.
33	Oda	412	17 Km.
34	Otluk	206	30 Km.
35	Örmekuyu	107	23 Km.
36	Reşadiye	960	12 Km.
37	Saltık	564	22 Km.
38	Selçik	211	5 Km.
39	Soğulcak	135	35 Km.
40	Susuz	147	14 Km.
41	Şehyahşi	74	26 Km.
42	Ülfeciler	312	8 Km.
43	Ürküt	437	13 Km.
44	Yanıkören	81	36 Km.
45	Yayman	153	16 Km.
46	Yolkonak	357	12 Km.
47	Yumruca	126	22 Km.

III. TÜRKLERİN DİNİ YAPISI

A) Eski Türk Dinleri ve Kaynakları

Türklerin yaşantısının temelini oluşturan bozkır kültürü, (Kafesoğlu 1993: 201) –göçebelik kültürü değil⁶ onlar hakkında bilgi sahibi olmamızı zorlaştırmaktadır. Türk kültür ve medeniyeti adı altında ulaşabildiğimiz ilk kaynaklar genel olarak yabancı karakterlidir. Türklerin dini inanış ve âdetlerini çoğunlukla Türklere komşu olan halkların Genel hatları ile bu kaynaklar:

1. Çin Kaynakları
2. Türk Kaynakları
3. Arap ve Fars Kaynakları
4. Bizans Kaynakları
5. Batılı ve Çağdaş Kaynaklar (Günay ve Güngör 1997: 27)

Türk kültür tarihine ilişkin ilk ve önemli belgelere Çin kaynaklarında rastlarız. İlk defa Tanrı'ya "Iduk" sıfatı verilmiş olan "Hoytu Tamir" yazıtlarından eski Türk dini hakkında en önemli bilgileri elde ederiz. Bu Çin kaynaklarında, Hunların Kurban ve yas geleneklerine yer verilmekte; Gök-Türklerin inanç sistemi ve milliyetçilik duygularını işleyen bilgilere de ulaşabilmekteyiz. (Güzel 2004: 193) Çinliler, politikaları sebebiyle komşu oldukları ülkeler hakkında bilgi edinme anlayışı gütmüşlerdir. Elbette bu kaynaklardan elde edilen bilgilerin doğruluğu hususunda bazı şüpheler bulunmaktadır. Örneğin; Türklerin dini ile ilgili ilk bilgileri elde ettiğimiz Çin kaynakları "Veyşu"⁷ ve ondan 50 yıl sonra yazıldığı tahmin edilen "Suyşu" adlı yıllıklarda (Güngör 1998: 26) dahi birbirine zıt ifadeler yer almaktadır. Bunun dışında Çinlilerin Türklere ait pek çok kaynağı da yaktıkları tahmin edilmektedir. (Güzel 2004: 193) Kendi içerisinde dahi

⁶ Göçebelik kültürü, genel olarak medeni kabiliyetsizlik kavramı ile karşılanan ve yalnızca ekonomik manada değerlendirilen temelsiz bir iddia olması dolayısıyla Türk kültürü ile bağlantısını kuramadığımız bir kültür izahı şeklidir. Bu sebeple bilimsel bir yaklaşım olan "bozkır kültürü" kavramını kullanmayı yeğliyoruz.

⁷ "Veyşu" metinlerinin VI. asra ait olduğu sanılmaktadır.

tutarlılık olmayan kaynaklar bize tek başına yol gösterici olmaktan uzaktır. Bu bakımdan yapılan araştırmalarda kesin olmayan belgeler olarak ele alınan bu yıllıklar, güvenilir kaynak olarak görülemezler.

Toplumun kültürel yapısına ulaşabildiğimiz ilk Türk kaynakları “Yenisey Yazıtları” ve “Orhun Abideleri”dir. Bu eserler direk Türklerin dini anlayışları ve inanışları ile ilgili bilgi aktarıcı konumda olmasalar da, bahsettiği sosyal hayat yapısından elde ettiğimiz kavramlardan⁸ hareketle bazı çıkarımlar elde edebiliyoruz. Tespit edebildiğimiz kavramların tarihi süreç içerisinde kazandığı anlam değerinden hareketle eski dinî anlayış ve inanç yapımız hakkında fikir edinmek mümkün olabilmektedir.

Türklerin inanç yapısı ve sosyal yaşayış şekli hakkında en geniş ve sağlıklı bilgiyi İslâmî dönemde yazılmış olan “Dede Korkut (Kitab-ı Dede Korkut Alâ Lisan-ı Taife-i Oğuzhan)”⁹, “Divânü Lûgati’t-Türk”¹⁰ ve “Kutadgu Bilig”¹¹ isimli eserlerden elde etmekteyiz.

⁸ “Tanrı, Umay, İduk, Yuğ” vs. Bu kelimelerin yer aldığı metinler için bkz. Prof.Dr. Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, Şubat 1999, İstanbul

⁹ “Dede Korkut” isimli, On iki hikâye ve bir mukaddimeden oluşan eserin henüz giriş bölümünde Dede Korkut tanıtılır; “Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi. Ne dir ise olur idi. Gayıbdan dürlü haber söyler idi. Hak Ta’âla anun könlüne ilham ider idi.” (Ergin 1997: 73)

“Beyreğün babasına anasına haber oldu. Ağ ıvi işiginde şiven kopdı. Kaza benzer kızı gelini ağ çıkardı kara geydi. Ağ boz atının kuyruğunu keddiler. Kırk elli yiğit kara geyüp gök sarındılar. Kazan bige geldiler. Sarıklarını yire urdılar. Beyrek diyü çok ağladı.” (Ergin 1997: 249)

Yine Dede Korkut’un eski Türk inanç yapısıyla ilgili verdiği bilgilere “Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı” isimli bölümün sonunda söylenen –Dede Korkut tarafından- dualar örnek olarak gösterilebilir. Bu dualarda dikkati çeken, Türk kültürüne dair Dağ-Su-Ağaç, Kut/Ruh, At-Kılıç kültürüne ilişkin verileri arka arkaya sıralamasıdır. “Yirlü Kara tağların yıkılmasun, Kölgelüçe kaba ağacın kesilmesün, kamin akan görklü suyun kurımasun, kanatların uçları kırılmasun, Çapar-iken ağ boz atun büdrimesün, çalışanda kara polat öz kılıcun gedilmesün, dürtüşür-iken ala gönderün ufanmasun, Ağ pürçeklü anan yiri behişt olsun, ağ sakallu baban yiri uçmağ olsun, Hak yanduran çırağun yana tursun, kadir Tanrı seni namerde muhtac eylesesün hanım hey.” (Ergin 1997: 94)

Dede Korkut’un yazıya geçirildiği dönemde Oğuzların Müslüman olduğu görülüyor; fakat eski inançlarını da tamamen terk etmiş değiller.

¹⁰ Kaşgarlı Mahmut, “Yada Taşını (Yat)” şöyle tarif ediyor: “ Bir tür kamlıktır(Kâhinliktir). Belli başlı taşlarla (Yada Taşı ile) yapılır. Böylelikle, yağmur ve kar yağdırılır; rüzgar estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve ulu Tanrının izniyle yangın söndürüldü.” (Atalay 1998b: 3)

Yine aynı eserde “Yere batası kâfirler göğe “Tengri” derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye “Tengri” derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler (Secde ederler). Yine bunlar bilgin kimseye “Tengrigen” derler.” ifadesiyle Türk inançlarından örnek vermeye devam ediyor. (Atalay 1998b: 377)

¹¹ Kutadgu Bilig’de “Kam” sözcüğü bir beyitte şu şekilde geçer: “ Bu sukluk ig ol bir oti yok emi/ Anı emleyümez bu dünya kamı.” (Arat 1999: 218 [2002 nolu beyt]) Anlamı şudur : Aç gözlülük, ilacı ve devası bulunmayan bir hastalıktır; onu, bütün dünya kâhinleri bir araya gelse, yine tedavi edemez. Yine 3873 nolu beyitte: “Kamug igke ot ol emi belgülg / Ol ig emlegüçi kamı belgülg” (Arat 1999: 390) ve

751 yılında ilk müttefik Türk (Karluklar) –İslâmiyet’i henüz kabul etmemiş - ve İslâm orduları ile Çinliler arasında yapılan Talas savaşı ile Türk ve İslâm devletleri arasında belli bir münasebet oluşmuştur. Bu münasebet ile aralarında başlayan serbest ticaret vasıtasıyla iki milletin birbirlerini daha yakından tanıma ihtiyacı duyması kaçınılmaz olmuştur. Bu süreçte meydana getirilen eserlerde dönem Türk kültür ve din anlayışına ilişkin verileri bulabilmekteyiz. Bu eserler, ilmî olmaktan çok kişisel anlayış ve algılayış çerçevesinde değerlendirilmek durumundadır; fakat yine de bu belgeler eski Türk inanç sistemine dair verdiği ipuçları bakımından bizim için oldukça önemli kaynaklar arasında yer almaktadırlar. Ayrıca verilen bilgilerin ayrı ayrı boylara göre gruplanmış olması da bizim için önemini arttırmaktadır. Verilen kaynaklar arasında “İbn-i Fazlan Seyahatnamesi”¹², “Ebû Dülef Seyahatnamesi”¹³, “Mes’udi’nin Aca’ib El- Dünya”¹⁴ adlı eserleri zikredilebilir. Bunların dışında “Ahmed el-Birûnî (973–1051)”¹⁵, “Sa’id el-Mağribî”¹⁶, “Tâhir el-Makdisî”¹⁷ gibi Arap gezgin ve

“5244 nolu beyitte “Seningde turur kör bularning emi / Otagıl daru birle bolgıl kamı” (Arat 1999: 522) ifadelerinde Türk inanışlarında “kam” motifini görmekteyiz.

¹² İbn-i Fazlan, Seyahatname’sinde Oğuzların ölü gömme adetlerini şöyle anlatır: “ Aralarında biri ölürse onun için ev gibi büyük bir çukur kazarlar. Bundan sonra cesedini alıp hırkasını (elbisesini) giydirir, kuşağını ve yayını kuşandırlırlar. Elinde, İçinde nebiz (içki) olan ağaçtan bir kap koyarlar. Sonra bütün şahsi eşyalarını getirip onunla birlikte bu oda gibi çukura koyarlar. Daha sonra ölüyü çukurda oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerine çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktarına göre birden yüze veya iki yüze kadarını kurban olarak öldürürler. Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını ve derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp, bunları kesilmiş ağaçlar üzerine kabrinin başına asarlar. Bunlar “Ölünün Cennet’e giderken bineceği hayvanlardır.” derler. Eğer ölen kimse, sağlığında insan öldürmüş kahraman biriye, öldürdüğü insanların sayıları kadar, ağaçtan sûret yontup bunları kabrinin üzerine dikerler. “Bunlar onun hizmetçileridir. Cennet’ te ona hizmet edecekler” derler. (Şeşen 1975: 36)

¹³ Ebu Dülef Seyahatnamesinde, Kimâk kabilesinden bahsederken, “ Nohut, sebze, erkek koyun ve keçi eti yerler. Bu hayvanların dişlerini kesmeyi doğru bulmazlar.” der. (Şeşen 1975: 86) Yine Tokuz-Oğuzlardan bahseden bölümde, “Onların ülkesinde burnu kanayan bir kimse üzerine takıldığı zaman kanın akmasını dindiren bir çeşit taş vardır. Gök kuşağı (kavs-i kuzah) görüldüğü zaman onlar şenlik yaparlar. İbadetlerini güneşin battığı tarafa yönelerek yaparlar.” der. (Şeşen 1975: 88 [Ebu Dülef Seyahatnamesi“ İbn-i Fazlan Seyahatnamesi isimli eserin içinde”])

¹⁴ Mes’udi eserinde, “ Hükümdarın muayyen bir günü vardır. O gün, hükümdar adına büyük bir ateş yakılır. Hükümdar yukarıdan ateşe bakarken kâhinler bu ateşe karşı bir şey söylerler. Bunun üzerine ateşten yukarı doğru büyük bir çehre yükselir. Eğer bu çehre yeşil ise, yağmura ve berekete, beyaz ise kuraklığa, kırmızı ise, kan dökülmesine, sarı ise hastalık ve vebaya, siyah ise hükümdarın ölümüne ve uzak göçe delalet eder.” Şeklinde izahlarda bulunur. (Şeşen 1988: 33)

¹⁵ “El-Asâr el-bâkiye an el-kurûn el-hâliye” adlı eserinde “... bu gözün yanında bir taş üzerinde secde eden bir adamın ayaklarının, parmaklarıyla beraber avuçlarının ve dizlerinin izi, bir çocuk ayağının ve hayvan tırnaklarının izi vardır. Oğuz Türkleri bunları görünce secde ederler.” Şeklinde izahlar yapar. (Şeşen 1998: 195)

Yine Birûnî “El-Cemâhir fi ma’rifet el-cevâhir adlı eserinde yeşim taşı hakkında şu bilgiyi verir: Yeşem (yeşim) taşı, merkezi Ahma olan Hoten mıntıkasındaki iki vadiden çıkar ... Rivayete göre yeşeme veya bu taşın bir cinsine “galebe taşı” derler. Bundan dolayı Türkler kılıçlarını ve kemerlerin, atların eğerlerini muharebede galibiyete ulaşmak için bu taşla süslerler. (Şeşen 1998: 198)

coğrafyacılarının eserleri de sayılmaya değerdir. Zira bu eserler içerisinde Türklerle ilgili bilgilere sıkça başvurulmaktadır.

Türklerin geçmiş kültür ve inanç yapısı hakkında en önemli bilgileri Batılı tarihçilerden edinmekteyiz. Bizanslıların Kök-Türk Kağanlığına gönderdiği Zemarkhos¹⁸ başkanlığındaki elçilik heyetinin verdiği belgelerde Türklerin çeşitli hususiyetlerine dair önemli veriler bulunmaktadır. Ardından Süryani tarihçileri Ebu'l-Ferec (Barbe Breaus) ve Mihail Kronik'in eserlerinde Türklerin İslâmiyet'i kabulüne ilişkin verilen bilgiler dikkate değerdir. Bunların dışında Rubrouck¹⁹, Plano Carpini²⁰ ile Mohaç Savaşında esir düşmüş olan Bartholomeaus'un²¹ ve Marco Polo²²,nun yazdıkları seyahatnamelerde Türk dini ve inanışlarıyla ilgili geniş bilgilere ulaşılmaktadır. Ayrıca Kumanlar ve Türk dinleri, inançları ve geleneklerinden bahsetmesi açısından "Codex Cumanicus" adlı eserin anılması gerekir.

Türklerin dinî inançları hakkında verilen bilgiler XII. Yüzyıl itibarıyla zayıflamış ve dönem dönem kesilmeye başlamıştır. Bu durum, Rusların Orta Asya'yı işgal etmeye başlaması ile izah edilebilir. Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen konuya

¹⁶ El-Mağribî, Kitab el-coğrafya isimli eserinde Kumanlar hakkında, "Etil nehrinin batısında Komanların ülkesi bulunur. Bunlar Türklerden bir cinstir. Bunlar yıldızlarla uğraşır, onlardan ahkâm çıkarırlar ve onlara ibâdet ederler." Şeklinde bilgiler verir. (Şeşen 1998: 203)

¹⁷ Makdisî, "el Bed' ve't-târih (966)" adlı eserinde Türklerden bahseden kısımda yada taşıma anar: "Türklerin çoğu mani dinindedir. Türklerin enteresan hususiyetlerinden biri istedikleri zaman yağmur ve kar yağdırdıkları bir taşa sahip olmalarıdır. Bu taş onlar arasında meşhurdur." (Şeşen 1998: 192)

¹⁸ "... Beraberinde getirdikleri eşyayı yıktıktan sonra hemen garip okuyup üflemlerine başlamışlardı. Çalıdan ateş yakmışlar ve Kök Türk diliyle Bizanslarca anlaşılmasa birtakım saçma şeyler homurdanarak, zillerle, Trampetlerle dehşetli bir ahenk tertibetmişlerdi. Sonra gürültü giderek artmış ve nihayet kötü ruhları oradan kovmak için yanmakta olan dalları firdolayı gezdirirken çılgınca tepinip haykırmaya başlamışlardı. Aynı bir saygı alameti olarak Zemarkhos'u Göktürkler kendileri ateşten geçirdiler. (LİGETİ, 1986 : 64)

¹⁹ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm adlı eserinde Rubrouck'un verdiği şu bilgiyi aktarır: "Rubruk'un verdiği malûmata göre Megü Han bir işe girişmek isterse kürek kemiğine bakardı. Önce kemiği ateşte kızdırırdı. Bunları yakmaya mahsus iki ev vardı. Bu kemikleri yaktıktan sonra hakan bunlardan hasıl olan çizgilere bakardı. Kemik üzerindeki çizgi doğru, düz ise yol açık, eğri ve delikler oluşmuşsa yol kapalı demektir. (İnan 2000: 152)

²⁰ Ligeti, Pagan Tatarların âdetleri hakkında Plano CARPİNİ'nin verdiği bilgiyi aktarır: " Rus büyük prenslerinden olan Mikhael, Tatarlara teslim olduğu zaman önce âdete uyararak iki ateş arasından geçmesi lâzım gelmişti, sonra ondan, Cengiz Hanın putu önünde icap ed en takdis törenini yapmasını istediler..." (Ligeti 1986: 103)

²¹ Bartholomeaus, "Nefes Oğlu" ile ilgili şu bilgileri sunar: "Eğer kadınlardan biri ibadet ettikten sonra kendisinin gebe kaldığına inanırsa o zaman kutsal ruhun inayetiyle gebe kaldığına inanır. Doğan çocuğa da kendi dillerinde Nefes Oğlu derler." (Aksulu 1998: 48)

²² Ligeti, Makro Polo'dan alıntılıdığı "Tangutlarda cenaze töreni" adlı bölümde: "Ölü gömülünceye kadar tabutun bulunduğu odada yemekten çıkan buğu ile ölünün orada uçan ruhu da doysun diye yemek saatlerinde zengin bir sofraya hazırlarlar." şeklinde ölüm adetleri hakkında bilgi verir.

ilgisinin zayıf olması da bilgiye ulaşma konusunda sıkıntı yaşanmasına sebep olmuştur. XIX. Yüzyılda Avrupa’da başlayan dinler tarihi araştırmaları bir süre sonra ülkemizde de etkisini göstermiş ve konu üzerine düşünölmeye başlanmıştır. Bizde özellikle eski Türk dini üzerine yapılan çalışmalar Osmanlı Devletinin son dönemlerine kadar ertelenmiştir. Bu dönemde, özellikle Türkçölük akımının etkisi ile Türk kültür geçmişine dönük ilgi artmış ve Ziya Gökalp²³ ile ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Ziya Gökalp’in ardından Fuat Köprölü, Abdölkadir İnan, Bahaeddin Ögel, İbrahim Kafesoğlu, Hikmet Tanyu ve daha nice Türk kültür ve tarihi araştırmacısının gayretleri neticesinde Türk inançları bir saha olarak anılmaya başlanmıştır. Adı zikredilen saha, sadece edebiyat tarihçisinin değil; etnologlar, folklor araştırmacıları, arkeologlar ve antropoloji ile ilgilenen birçok bilim adamının dikkatini çekmiş ve çeşitli bakımlardan araştırmalara konu olmuştur.

B) Türklerin Girdiği Başlıca Dinler

Kendi arasında da çeşitli sınıflandırmalar yapılmasına karşın, temel olarak dinler, semavî (dünya - evrensel) dinler, millî (ulusal) dinler ve ilkel kabile dinleri (iptidai - doğal)²⁴ şeklinde ayrılmaktadır. “İlkel kabileler, günümüzde yaşamakta olan veya uzun süre yaşayan, gelişmiş bir hayat tarzına ulaşamamış, avcılık, balıkçılık, toplayıcılıkla geçimini sağlayan küçük topluluklara denir.” (Tümer ve Küçük 1997: 47) “Bugün bu topluluklar dünyanın ıssız ve kenar bölgelerinde yaşamaktadır. Bu dinler daha çok aile, klan, kabile, kabileler federasyonu gibi gruplara hitap etmektedir. Bu dinler etnik çağların dinleridir. Bu dinler zamanla semavî dinler karşısında duramayıp, birçoğu yok olmuştur. G. Mensching, bu karşı duramayışı, semavi dinlerin yayılmacı ve misyoner karakterinden daha çok, ilkel kabilelerin, toplumların manevî yapılarında meydana gelen değişimlere ayak uyduramayışlarına bağlamaktadır.” (Günay ve Güngör 1997: 105) Genellikle mahalli özellik taşıyan ilkel dinlerde Kutsal Kitap yoktur.

²³ Ziya Gökalp’in “Türk Medeniyati Tarihi” isimli eseri bu konuda ilk sayılmaktadır. (Költür Bakanlığı Yayınları, 1976, İstanbul)

Gökalp, eski Türk dininin Şamanizm olmadığını tespit etmiş ve bu tezini ısrarla savunmuştur. Bu konu Gökalp’in ardından Fuat Köprölü ve Bahaeddin Ögel tarafından da ele alınmıştır. Köprölü ve Ögel eski Türk dinini Şamanizm olarak adlandırmayı uygun görmüştür.

²⁴ Edward Evans-Pritchard, “Vahiy dinlerinin niteliklerini tümöyle anlamak için doğal denen dinleri anlamak gerekir, çünkü başlangıçta eğer insan belli belirsiz bir vahiy kavramına sahip olmasaydı, daha sonra vahiy (Tanrı esini) olmazdı.” şeklinde açıklamada bulunarak, doğal dinleri incelemenin vahiy dinleri aydınlatmada ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. (Pritchard 1999: 8)

Milli din sözcüğü, bir topluluk veya bir milletin dini olma vasfına sahiptir. Milli dinin aktarıcıları da bu sebeple cemiyetlerdir. Milli din, ait olduğu zümrenin fertlerini birbirine bağlama fonksiyonunu üstlenir. Bazen millî dinin çıktığı çevreden evrensel dine geçişlerin olduğu (Budizm gibi) bazen de evrensel dinin millileştiği (Yahudilik gibi) görülmektedir.

Evrensel dinler terimi, tek tanrıya ve onun gönderdiği uyarıcıya inancı ifade eder. Evrensel dinler, hayatın birçok noktasını düzenleme ve çözüm üretme sorumluluğunu üstlenirler. Bu sebeple hedef kitlesi herhangi bir kabile ya da millet değildir. Bu dinler dünya saadeti misyonu ile hareket etmeleri dolayısıyla tüm dünyayı ve insanlığı ilgilendiren meselelere açıklık getirmekte; dolayısıyla evrensel bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Bu dinlerde yaratıcı tarafından gönderilen buyruklar vahiy yoluyla peygamber, resûl ve nebî gibi isimlerle anılan kişiler aracılığıyla insanlığa ulaştırılmıştır. Dönem dönem yaratıcı tarafından gönderilen buyruklara uyma konusunda insanlığın gösterdiği zafiyet sebebi ile yeni uyarıcılar da gönderilmiştir.

Tarihin çeşitli dönemlerinde çeşitli sebeplerle Türkler de bahsi geçen inanış biçimlerine mensup olmuşlardır. Bu mensubiyet kimi zaman ilkel kimi zaman milli ve kimi zaman da evrensel kimliğiyle Türkler arasında itibar görmüştür. Elbette bunda dinlerin yayılma sürecinde aracılardan misyoner faaliyetleri, diğer milletlerde olduğu gibi Türkler arasında da oldukça etkili olmuştur.

Tarihin en erken devirlerinden itibaren Türklerin diğer milletler ile etkileşim içerisinde olduğu özellikle arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen bulgularla tespit edilmiştir. Türklerin yaşamış olduğu coğrafya özellikle bu etkileşimi zaruri kılmaktadır. Zira, yaşam alanı olarak tarihi İpek Yolu üzerinde yerleşim kurmaları, ticaret vasıtası ile bu topraklardan geçen milletlerin etkisinde kalmayı gerektirmektedir.

Türkler, Budizm, Manihaizm; Zerdüştilik, Hıristiyanlık, Musevîlik ve İslâmiyet'in tesiri altında yaşamışlardır. Bu kadar din değiştirmiş olmalarına rağmen Türkler, geçmiş kültürlerinin getirdiği inançları girmiş oldukları dinler içerisinde yaşatmayı ve onlara uydurmayı başarmışlardır. Buradan, Türklerin inanç olarak birçok farklı dine dönem dönem mensup olmalarına rağmen, uygulamada eski Türk dini ve kültürünün unsurlarını kullandıkları sonucunu çıkarmak mümkündür. Ayrıca yine bu

dinler tüm Türkler tarafından aynı anda kabul edilmiş değildir. Evrensel dinlerin Türklerin tamamına nüfuz edememelerinin temel sebebi bozkır kültürü olmalıdır.

1. BUDİZM

Budizm, M.Ö. VI. yüzyılda Buda tarafından Hindistan'da kurulmuştur. Günümüzde yaklaşık olarak 400 milyon insanı etkileyen Budizm, daha çok doğduğu yer olan Hindistan'ın dışında mensubiyet kazanmıştır (Tümer ve Küçük 1997: 159). Budizm'in Hindistan dışına çıkışı M.Ö. II.yüzyılda başlamıştır. Jean Paul Roux, bu hadiseyi, “ Budizm, doğduğu ülkede yok olmuş, ama yabancı topraklarda uzun süre yaşamıştır” (Roux 1999: 87) şeklinde izah eder. Baktariya, Gandhara gibi yerleşim merkezlerinde etkili olmuş, ardından da Orta Asya'ya, Çine; 375'ten sonra Kore'ye uzanmış, VIII. yüzyılda Tibet'e yerleşmiştir. Budizm, Orta ve Ön Asya'da yayılırken I.yüzyılda Batı Türkistan'da, ardından da Doğu Türkistan'da Türkler bu dinle tanışmışlardır (Roux 1999: 87). Roux, bu dinin yayılışını deniz yoluyla güneydoğuya ve kara yoluyla batı ve kuzeye doğru göstermektedir. (Roux 1999: 87)

Tarihçilere, arkeologlara, antropologlara göre, Türk boyları uyguladıkları Budizm'e de, kendi damgalarını vurmaktan geri kalmamış.²⁵ Örneğin, Budizm'in kişisel bir yaşam felsefesi içeren “Küçük Kölüngü” (küçük tekne) adını taşıyan mezhebini değil, “Uluğ Kölüngü” (büyük tekne) adı ile tanınan, toplumsal kapsamlı, universalist mezhebini benimsemişler (Türkiye'den Bir Ses web Sayfası). Budizm, Uluğ-kölüngü mezhebi yoluyla ve bir "Türk Budizm'i" şeklinde, Orta Asya'da İslâmiyet öncesinde en çok yayılan din oldu. Gerek Mani inançları gerek Budizm, Türk hakanlarını gene yüksek bir mevkie çıkardığı için, hükümdarlar tarafından resmî din olarak kabul

²⁵ Budist Hunların, Budizm'i kabul eden öteki Türk boyları gibi, tapınakların, dörtgen zemin üzerine, üstü yarım küre ile kaplı bir geniş mekânın, iki ya da dört yönünde, aynı sayıda karşılıklı tali mekânlar bulunan yapılar şeklinde inşa ettiklerine işaret edilerek, Türk boylarının geleneksel mabet yapılarının özünü, bu kültüre de taşımış oldukları kanıtlanıyor. “Stupa” adı ile bilinen Budist türbelerinin de, dörtgen zemin üzerine oturtulan, yarım küre şeklindeki kubbe ile kapalı mekânın daha üstüne ilave edilen, Buda'nın semavi köşkünü temsil eden “Hermika” adı verilen bölümden ve hükümdarın başında tutulan şemsiyeyi temsil eden mahrutu ehremden oluştuğuna dikkat çekilerek, Türk boylarının geleneksel inanç ürünlerini Budizm'in değerleri ile bağdaştırma çabaları sonucu, soğan katmanlı kubbelerin ortaya çıktığı anlatılıyor. Ayrıca, Budist Türklerin yaptığı “Bin Burkan” (insanlık) hep Hunlara benzediğine, heykellerde de, Budanın, hep Türk hükümdar oturduğu olarak tanımlanan, bağdaş kurmuş olarak temsil edildiği, Budizm'deki Türk damgaları açısından dikkat çekilen noktalar arasında bulunuyor. (Türkiye'den Bir Ses web Sayfası)

ediliyordu. Bu arada Budist ilkeleri anlatan "Sutrâ"lar Türkçeye çevirtiliyor, Burkan heykelleri ve dinî yazmalar için yüksek tapınaklar yaptırılıyordu. (AKÜ Resmi Web Sayfası)

Yüeciler M.S. I.yüzyılda Kuzey Hindistan'da Kuşan Hanedanlığını kurmuşlar ve hükümdarları Kanişka tarafından benimsenen Budizm'in İç Asya'da yayıcısı olmuşlardır. (Günay ve Güngör 1997: 111) Budizm Batı Türkistan'da pek yayılmamış ve ağırlığını daha ziyade Doğu Türkistan'da hissettirmiştir. Doğu Türkistan'da IV. yüzyıldan itibaren hissedilen ağırlığını ise, 1407'de Uygur Devleti'nin Başındaki Çağatay Sülalesi'nin İslâmiyet'i kabul etmesiyle kaybetmiştir. (Türkiye'den Bir Ses Web Sayfası)

Doğu Türkistan henüz Türkleşmeden evvel buraya gelerek yerleşen Budizm, daha sonra bölgeye gelerek yerleşen Uygurları etkilemiştir. (Turan 2000: 65)

Türklerin Gök Tanrı Dini'nde ve atalar kültüründe yer alan semavî ve kutsal özellik, Mahayana²⁶ Budizm'inde Burkan tipine yüklenmiştir (Günay ve Güngör 1997: 111)

Budizm'in Orta Asya coğrafyasında egemen olması, Şamanizm ve Gök – Yer – Atalar kültürüne oldukça benzemesine rağmen Türkler arasında varlığını çok uzun süre sürdürememiştir. Budizm'in var olduğu dönemlerde de "Gök – Yer – Atalar" kültürü olarak adlandırılan geleneksel inançlarını terk etmemiş ve bu inançlarını Budizm ile birleştirmiş olan Türkler, VII. yüzyıldan itibaren bu din ile olan bağlarını koparmaya başlamışlardır. Özellikle İslâmiyet'in kabulü ile birlikte Budizm de Türkler arasında tamamen yok olmaya yüz tutmuştur.

Orhun Abideleri incelendiğinde Budizm'le alakalı bir kavramın kullanılmamış olduğu dikkati çeker. Budist dönemden sonra dikilmiş olmalarına rağmen bu dine değinilmemiş olması Budizm'in Türkler arasında pek tercih edilmediğini ya da etkisinin zayıf olduğunu göstermektedir. Zira bahsi geçen abidelerde, -Türk inancının oldukça önemli değişimler geçirmesine rağmen- yine Türklerin geleneksel inancı olan Atalar kültürüne ve Gök Tanrı inancına ait unsurlardan bahsedilmekte ve bu inançlar

²⁶ Uluğ – Kölüngü (Büyük Tekne / Taşıt)

yüceltilmektedir²⁷. Budizm inancının savaşmayı, et yemeyi, insan öldürmeyi yasaklayan yapısı, özellikle bozkır hayatı yaşayan Türklere uygun değildir. Köktürk Devleti hükümdarı Bilge Kağan, Buda dininin tesiri altında kalarak bir tapınak yapılmasını emrettiğinde veziri Tantakuk (Tonyukuk), savaşı ve hayvan kesmeyi yasaklayan, atalet telkin eden bir dinin kabulünün Türklere için felâket olacağını söylemiş. Bu suretle kavminin düşüncelerini dile getirmişti.²⁸ (Ertürk 1989: 11)

Budizm'in Uygurlar arasında kabulü VII. yüzyıla rastlar. Uygurlar Burkancılık olarak bilinen Budizm'in Mahayana mezhebine mensup olmuşlardır.²⁹ Uygurlar arasında da bu din 763 yılında Uygur Hakanı Bökü Han'ın Maniheizm'i kabulüne kadar yaşamıştır. Maniheizm'in kabulüyle Uygur coğrafyasında, Maniheizm, Hıristiyanlık ve Budizm ile birlikte Şamanizm bir arada yaşamını sürdürmüştür. (İnan 2000: 6 – 7)

2. ZERDÜŞTİLİK

Zerdüştlük, M.Ö. 628–551 yılları arasında Zerdüş tarafından kurulmuştur. Bu din eski İran dininin reforme edilmesi ile doğmuştur. Zerdüştlük tek tanrı inancına dayanması sebebiyle eski İran dinleri arasında dikkati çeker. Ayrıca inancın temelindeki yüce ve tek tanrı “Ahura Mazda”³⁰ isminden dolayı bu dine “Mazdaizm” de denir. Yani dine dinin tanrısının adı verilmiştir. Sonraki dönemlerde bu inanış daha çok “Mecusilik” olarak anılmıştır.

²⁷ Kök-Türk Abidelerinde bu dine ait ibareler bulunmamakla birlikte, sıkça tekrar eden “*Türk töresi*” sözcükleri ile Türklerin eski inançlarına bağlılığı ve bundaki samimiyeti gözler önüne serilmektedir. Bunu yaradılış efsanesi ile de ilahî bir şekilde büründürmüşler ve cihan hakimiyeti mefkuresi içindeki yerini tespit etmişlerdir: “*Üze Kök Tengri asra yağız yer kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlında üye eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmuş; olurupan Türk bodununğ ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş.*” (Ergin 1999: 8)

²⁸ Uygur Hakanının Buda dinini kabulünden sonra 9. yüzyılda yazıldığı bilinen “Kara Balgasun” kitabesinde konu ile ilgili olarak, “Evvelce et yiyen kavim şimdi pirinç yiyecek” sözleriyle bu dinin Türklere uygun olmadığını dile getirmektedir. (Ertürk 1989: 11)

²⁹ Bunu, eski Uygur eserlerinden (Altun Yaruk, Maitrismit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara, Huastafanift) anlıyoruz.

³⁰ “Ahura Mazda” Araplar tarafından “Hürmüz” ismi ile de anılır.

Mazda öğretisi ya da inancının Peygamberi³¹ olarak kabul edilen Zerdüş³², Üçüncü Zerdüş olarak anılır. Eldeki bilgi ve belgelerden bu dini öğretinin Üçüncü Zerdüş döneminde sistemli olarak yerleştiği anlaşılırken; Üçüncü Zerdüş'ten önce de bu dinin izlerine rastlamak mümkündür.

Yunanca Zerdüş kelimesi, Zend dilinde Zarad-Uştra³³, Farsça'da Zerdsüt (Sarı Deve), Zeretoşto (Parlak Yıldız) şeklinde kullanılırdı. Bu farklara rağmen bu adın aslı Sanskritçe'de Zuryastra'dır ve “ Güneş Tapımı Olan” manasındadır. (Hacaloğlu 1995: 12)

İran'ın Hz. Ömer tarafından fethi döneminde İran'ın resmî ve hemen hemen millî dini hüviyetini almış olan Zerdüştlüğün, Orta Asya ne zaman girdiğini kesin biçimde tespit etmek güç olmakla birlikte, kültürel geçiş alanı üzerinde bulunan Türk ülkelerinde de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Aslında bu geçiş, İran'da Mani dininin çıkışı ve Hint etkisinin Orta Asya'da azaldığı dönemlere rastlar. (Günay ve Güngör 1997: 128)

İran'dan kaçan veya ekonomik nedenlerle gelen Fars nüfus sebebiyle, Türkistan'da yayılmış olan Zerdüştlük, Orta Asya Türk kültür ve sanatı üzerinde de etkili oldu. Göktürkler kendi tanrılarını İran resim geleneğine göre resmetmekteydiler. (Günay ve Güngör 1997: 127) Ayrıca sarayın içindeki mezarlarda, ölümlerin kemikleri Zerdüş dinine göre ossariumlar içine konmuştu. (Ögel 1991: 324) Bu etkilenme ateşe bağlı inançlarda da etkili olmakla beraber, Zerdüştlükteki tanrısallık iddiasını götürmez. Türklerde ateş tanrı değildir. Türk düşüncesinde insan ruhu, ateşten yaratılmamıştır. Ne de insanın yaratılışında, en üstün vasıflı unsur, ateştir. Zerdüş inancına göre, insan ölünce ruhu ilahî ateşle birleşirdi. (Ögel 2002, 496) Türk kültüründe ateş temizleme unsuru olarak görülmüştür. Bazı Türk boylarının ölümlerini yakmaları bu sebeptendir. İbn-i Fazlan Kırgızlardan bahsederken; “Kırgızların âdetlerinden biri de ölümlerini yakmalarıdır. Onlar ateşin ölümlerini temizlediğini ve günahlardan arıttığını sanırlar. Bu yakma âdeti onlar arasında eskiden vardı. Fakat Müslümanlarla komşu olduktan sonra

³¹ Zerdüş, hiçbir söylevinde tanrının peygamberi olarak yeni bir dini inanç kurduğunu anlatmamıştır. Ancak tanrı Ahura Mazda'ya inandığını ve Mazda inancına mensup olduğunu defalarca söylevlerinde belirlemiştir. (Xemgin 1998: 61)

³² Zerdüş'ün Peygamber olmasının yanı sıra bu dinin tanrısı olan “Ahura Mazda”nın da oğlu olduğu başta Eflatun olmak üzere dönemde oldukça kabul görmüştür. (Xemgin 1998: 57)

³³ **Zarath:** güzel, doğru; **Uştra:** develer
Zarathuştra: Güzel develere sahip olan.

ölülerini gömmeye başladılar.” der. (Şeşen 1975: 99) Bunun dışında Zerdüştlükte ateş ve güneşin sembolü olan *horoz* ve *cennetkuşu*³⁴ motiflerine, Göktürk ve Hun devrine ait kurganlardan çıkan kumaş ve eyerler üzerinde çokça rastlanmaktadır. (Ögel 1991: 192)

Yukarıda bahsedilen verilerin ışığında Türklerin yaşantılarının bir döneminde Zerdüştlüğü benimsediklerini söylemek mümkündür. Fakat bu benimseyiş toplu halde olmayıp; çeşitli boylar arasında yaşanmaktan öteye geçememiştir. Yine bu benimseme de topyekûn kabullenme şeklinde değildir. Budizm’de olduğu gibi kültürel inançları temeline ters düşmeyen ya da yakın olan unsurları kabulleniş şeklinde gelişmiştir. Etkilenmenin boyutu sınırlı olmakla birlikte bu sınırları kesin olarak çizmek de mümkün olmamaktadır.

3. MANİ DİNİ (MANİHAİZM)

Türkçe metinlerde “**üç ödki nom**” ve “**iki yıldız**” olarak tanımlanan Mani dini, gnostik (Gnostisizm/Bilinircilik)³⁵ dinlerin en mükemmel örneklerinden biri olup, Mani³⁶ (216-277) tarafından kurulmuş evrensel karakterli bir dindir. (Günay ve Güngör 1997: 129) Bu din İslâmiyet’ten dört yüz yıl önce, Hıristiyanlıktan iki yüz yıl sonra ortaya çıkmıştır. Manihaizm, Hıristiyanlık başta olmak üzere; Mazdaizm düalizmi, Budizm ahlâk ilkeleri, Zurvanizm (Azrua)³⁷ ve Mezopotamya dinlerinin birleşimi olarak görülmektedir. Mani dini iyi ve kötü (ışık-kara)³⁸ olmak üzere iki prensipten

³⁴ “*horoz*” ve “*cennetkuşu*” motifleri esas itibariyle Çin motifleridir. Fakat sonradan İran’a girdi ve Zerdüştlüğün en önemli sembolleri haline geldi. (Ögel 1991:192)

³⁵ Helenizm, Zerdüştlük, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi kaynaklardan bir araya gelen dinsel-felsefi akımlara topluca verilen ad. Etimolojik olarak bilmek sözcüğünden gelir.

³⁶ Mani (Manys, Manytos, Manentos, Manou, Manichios, Manes, Manetis, Manichæus) özel bir isim değil, bir saygı ifadesi ya da bir unvandır. Mani sözcüğünün Aramîce kökeni olan “Mânâ”, ışık anlamına gelmektedir. Mandeen (Sâbilik) inancında bir cin olan “Mânâ Rabba” ise “Işık Kralı” demektir. Bu bakımdan Mani sözcüğünün tam anlamının “aydınlatan” olduğu genelde kabul edilmiştir. (Dünya Dinleri Web Sayfası)

³⁷ Mani dini metinlerinde geçen “*Azrua*” Zurvanizm’daki baş ilah “*Zurvan*”dır. Türk Manihaist metinlerinde Zurvan’a büyük bir paye verilmiş ve o “*Ulug İlig Tengri Hamı*” veya “*Yezdan*” olarak kabul edilmiştir. Zerdüştlükte zaman ve kader tanrısıdır. Karanlık Tanrısı Ahriman ve iyilik tanrısı Ahura Mazda’yı yaratan varlık olarak da bilinir. Kendisine tam bir cinsiyet biçilmemiştir. Ahura Mazda’dan sonra Ahriman’ı da yaratmış olduğu için adı kötülükle beraber anılır olmuştur. Pers kökenlidir. Ahura Mazda’nın babası olduğuna da inanılır. Ayrıca ışığın ve karanlığın tanrısı olarak da bilinir.

³⁸ Manihaizm’e göre İyilik ruh, kötülük maddedir. Ruh her zaman iyi, madde ise her zaman kötüdür. İki ilke arasında bitmeyen bir kavga vardır. Bedensel tutkular, şehvet, açgözlülük, kin...v.b. şeytani unsurların kaynağıdır.

oluşur. Bu bakımdan bu dini bir tür dinsel düalizm (İkicilik) olarak ele almak mümkündür. Bu din, dörtlü tanrı sistemi üzerine kurulmuştur: Ezrua (Zurvan), Kün ay tanrı, Küçlüg tanrı ve Burhanlar. Sistem içerisinde yer alan Ezrua (Zurvan) kadir-i mutlak tanrıdır. Ezrua dışındaki tanrılar onun sıfatı görünümünde olmakla birlikte ezrua için yapılan dinsel törenler diğerleri için de yapılmaktaydı. (Güngör 1991:45)

Manihaizm'in amacı insanı kötülükten korumak ve kurtarmaktır. Pratikte insanlar; seçkinler (dindarlar), dinleyiciler ve laikler olmak üzere üçe ayrılırlar. Dindarlar (seçkinler) için evlenmek, şarap içmek, hayvanları boğazlayıp etlerini yemek ve çalışmak yasaktır³⁹. Kurbanın her türüsünün yasak olduğu Mani dininde, seçkinler günde yedi vakit namaz, dinleyiciler günde dört vakit namaz kılmakla mükelleftirler. Dört vakit namaz, Ezrua Tanrıya, güneş ve ay tanrı ile Burkanlara karşı yapılır. Manihaist bir kimse, ömrünün 1/7'sinde oruç tutmakla, malının 1/10'unu da sadaka vermekle mükelleftir. (Günay ve Güngör 1997: 129–130)

Manihaizm'le ilgili önemli bir sembol de ışıktır. Manihaizm'de ışık, bir prensip ve felsefe halindedir. Bu sebeple Manihaizm'e “*Işık dini*” de denilmiştir. Türk kültüründe de ışık motifine sıkça rastlanmış ve bu hadise birçok âlim tarafından Manihaizm etkisinde kalınması şeklinde yorumlanmıştır. Ögel, bunu “Gökten ışık inmesi, daha ziyade Uygurların Böğü-Kağan zamanında, yani M.S. 763 senesinde kabul ettikleri Mani dini ile ilgili bir motif olsa gerektir.” şeklinde izah etmektedir. Yine Ögel, “Çingiz Han'ın atalarından Alan-Ko'a'nın üzerine inerek, kadını gebe bırakan ışık da hepimizce bilinen bir şeydir.” sözleriyle Manihaizm etkisini göstermiştir. (Ögel 1993: 83) Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Han'ın ağaçtan inen nurdan gelen kadınla evlenmesi de Manihaizm etkisini düşündürmektedir.

637 yılında el-Medain'in Müslüman ordularınca fethedilmesi üzerine, Mani dini mensuplarının dini merkezleri Müslümanların eline geçmiş, 649'da Horasan'ın, 764 yılında da Buhara'nın Müslümanlarca fethi sonucu artık Mani dini mensupları Müslümanlarla birlikte yaşamak zorunda kalmışlardır. Emeviler devrinde “*cizye*” vermek şartı ile rahat bir nefes alan Mani dini mensupları, Abbasiler döneminde tekrar baskı ve zulme uğrayarak, yaşadıkları Babil mıntikasını terk ederek Maveraünnehr

³⁹ W. Eberhard Çinin Şimal Komşuları adlı eserinde Uygurlar (Hui-Ho'lar) hakkında; “Manihaizm'e geçtikten sonra artık et yemezler, kıymız içmezler. Saçlarını tepeden örerler, kısa sakal bırakırlar.” der. (Eberhard 1996: 74)

bölgesine ve Türkistan'a göç etmişlerdir. Ancak, İslâm dini Türkistan'da ilerledikçe Budizm ve Hıristiyanlık gibi Mani dini de bu yeni din karşısında tutunamamıştır. (Günay ve Güngör 1997: 130) Manihaizm'in etkisi Türkler arasında X. yüzyıla kadar sürmüştür.

754 yılında Göktürk Devleti'nin yıkılmasıyla Uygurlar tarih sahnesine çıkarlar. 755 yılında Çin'de çıkan *An Lu-Shan* isyanını bastırmak amacıyla Uygur hakanı Böğü Kağan⁴⁰ askerleriyle Çin'e gider ve uzun süre burada kalır. Çin'de Mani dinini kabul eden Böğü Kağan, dönerken yanlarında Uygurların *Moçak* adını verdikleri dört Mani rahibini getirir. Bunun ardından Karabalgasun şehrine bir de Mani mabedi yapılır. Uygurlar gelişmelere paralel olarak 762 tarihinde Böğü Kağan zamanında Maniheizm'i resmi din olarak kabul ederler.⁴¹ Bu gelişmeler neticesinde Uygurlar, İslamiyet ve Hıristiyanlık dinleri karşısında çökmeye başlayan Manihaizm dinine hayat verir. (Turan 2000: 66) Böğü Kağan, sadece kendi ülkesine Mani dini getirip koruyuculuğunu üstlenmekle kalmaz; ayrıca Çin'de de Mani mabetleri yaptırarak, oradaki Manilerin de koruyuculuğunu üstlenir. (Gömeç ty: 46)

Uygurlar Manihaizm'in *Dinâveriye* mezhebini kabul etmişlerdir. İran'ın baskısından dolayı Semerkant'ta gelişmiş ve vücut bulmuş olan bu mezhep Manihaizm ile Zurvanizm'in karışımından oluşmaktadır. Semerkant ve Turfan bölgesine Müslümanların hakim olması neticesinde bu dine mensup kimselerin çoğu Müslüman olmuş, Müslüman olmayanlar ise "Acarı"⁴² diye isimlendirilmiştir. (Güngör 1998:144)

Manihaizm dinî öğretisinin savaşmayı, öldürmeyi ve hatta çalışmayı yasaklayan yapısı savaşçı bir millet olan Uygurların zayıflamalarına yol açmış ve zamanla yok olmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum sadece Uygurlar için değil diğer Türk boylarında da aynı şekilde tezahür etmiştir. Arap seyyahlarından El-Câhız, önceleri

⁴⁰ Böğü Uygur Türkçesinde "bilgin" ve "filozof" anlamına geldiği gibi, bugün sihirbazlara da böyle denir. Büyü sözünden başka bir şey değildir. Bu unvanı herhalde Mani inancını Uygurlar arasında yaymış olduğundan almıştır. (Ögel 1988: 181)

Böğü Kağan'ın Türkçe metinlerde geçen unvanları şunlardır: "Böğü Ulug Kağan" ve "İl Tutmuş". Karabalgasun Yazıtı'nın Çince yüzünde ise unvanı; "Ay Tengride Kut Bolmuş ... Alp Kutlug Bilge Kagan" şeklinde geçmektedir. (Gömeç ty: 40-41)

⁴¹ Uygurların Manihaizm'i kabul etmelerinin sebepleri ve dinin Uygular arasında yayılışı Karabalgasun Kitabesi'nde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. (Güngör 1998: 144)

⁴² Batılı araştırmacılar ve Caferoğlu "Acarı" kelimesinin Sanskritçe olduğunu, "Açarık" veya "Açarya" kelimesinden türediğini; "Hoca, üstat, öğretmen" anlamına geldiğini ifade etmektedirler. (Güngör 1998: 145)

"Acari" kelimesinin farklı bir anlamı olabileceği üzerine ilk dikkati çeken Togan, *Ağaç-Erilerin* bazı kaynaklarda "acurlu" diye adlandırıldıklarını ifade etmektedir. (Togan 1981: 258)

Tokuz - Oğuzların Karlukları yenerlerken, Mani dinini kabul etmeleri üzerine kahramanlıklarının söndüğünü, Karluklara mağlup olmaya başladıklarını belirtir. (Şeşen 1975: 87)

Uygur devleti, Kırgızlar tarafından yıkılınca (840), Uygur Türkleri de vatanlarını terk ederek bazıları batıda Karluklara sığındılar. Kırgızların elinden kurtulan on beş Uygur boyu da daha doğuya göçmüşlerdir. Çin sınırına yerleşen bu Uygurlar, Sarı Uygurlar (Sarı Yögür) olarak anılmaya başlanmıştır.

Manihaizm, Uygurlar ve diğer Türk boyları arasında yerleşmiş halde iken, bu arada Budizm, Hıristiyanlık, Musevilik, Gök Tanrı dini ve İslâmiyet'in de kendilerine yaşam alanı buldukları görülmektedir. Hatta Budizm ve Manihaizm'in bazı unsurlarının karıştığı da görülmektedir. Şeşen bu konu hakkında; "Eski Türklerin dinlerinden bahseden müellifler onlardan kiminin Müslüman, kiminin Hıristiyan, kiminin Musevi. Kiminin Budist, kiminin Mani dininde olduklarını, büyük bir kısmının da belli başlı bir dinleri olmadığını, çeşitli tabiat kuvvetlerine inandıklarını ve sihirbazlıkla uğraştıklarını yazarlar. Bu müelliflerin tabiat kuvvetlerine perestiş ve sihirbazlık dini dedikleri din Şamanizm'dir." şeklinde bir açıklama yapar. (Şeşen 1975: 139)

Türk kültürü içerisinde Manihaizm'in oldukça itibar kazanması, bu dinin Türklerin Gök Tanrı inancıyla benzerliklerinin bulunmasıyla izah edilebilir. Yukarıda belirttiğimiz ışık motifi Türk inanç sistemi içerisinde de oldukça yer tutar. Yine Manihaizm'deki ağaç motifi Türkler arasında da yaygındır⁴³.

Günümüzde Tahtacılar ismiyle anılan Ağaç-Eriler, eski ataları gibi ağaç işleri ile uğraşmaktadırlar. Kaz'ı kutsal bir hayvan olarak kabul eden Tahtacıların, çember veya üçgen içine çizilmiş Kaz ayağını amblem olarak kabul etmeleri, Mani dininin etkilerinin günümüze kadar sürdüğünü göstermektedir. (Güngör 1998: 145)

⁴³ Dede Korkut Kitabı'nda ağacın Türkler için önemini belirten birçok örnek bulmak mümkündür: Alp Basat Tepegöz ile cenk ederken ağaç motifini kullanmaktadır.

Atam adın sorar olsan **kaba ağaç**

Anam adın dir-isen kağan aslan

Menüm adum sorar-isen Aruz oğlu Basatdur. (Ergin 1997: 214)

4. HİRİSTİYANLIK

Türklerin dinî tarihleri içerisinde etkileşimde buldukları önemli dinlerden birisi de Hıristiyanlıktır. Hıristiyanlık, Türkler arasında yerleşebilen evrensel ve büyük dinlerden ilki olması bakımından önemlidir. Aynı zamanda İslâmiyet'ten sonra Türkler arasında en fazla etki bırakmış ve taraftar toplamış olan bir dindir. Türklerin Hıristiyanlık ile temasının başlangıcını tespit etmek mümkün olmamıştır. Hıristiyanlığın Orta Asya'daki varlığı ile ilgili bilgi ve belgeler IV. yüzyıldan önceye gidememektedir. Hıristiyan Türkler hakkında, Kök-Türk devrinden önce ve Kök-Türk devrinin başlangıcından rivayetler mevcuttur. Elde bulunan bazı Manihaîf metinlerde, eski Türk hükümdarlarından bazılarının Hıristiyan olması imkânını desteklemektedir.⁴⁴ (Esin 1978: 134)

Samanilerin 893 tarihinde Taraz'ı almasının ardından bu Karluk şehrinin en büyük tapınağının bir kilise olduğu rivayet edilmektedir. Suyab harabelerinde bulunan VIII. yüzyıldan kilise ve Hıristiyan mezarlığı kalıntıları bu bölgeye o zaman hâkim bulunan Karlukların Hıristiyan olduğunu destekler mahiyettedir. Sözü edilen eserler de Karluklara atfedilmektedir. Böylece, VII-VIII. yüzyıllardan iç Asya ve Ural bölgesi Hıristiyan eserleri Karluklara atfedilmektedir. VI ve VIII. yüzyıllar arasında Kırgızlarda da Hıristiyanlığın mevcudiyeti tahmin edilmektedir. (Esin 1978: 135) Hıristiyanlığın M.S. VII. yüzyıla kadar Türkler arasında nasıl ve ne derece yayıldığı hususunda pek fazla bilgiye sahip değiliz.

Türklerin dinî geçmişlerinden getirdikleri mirası incelediğimizde, bir dönem itibar görmüş olan dinlerin hemen hepsi, İslâmiyet'in özümsemesinin ardından ya etkisini kaybetmiş ya da küçük cemaatler içerisinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Hıristiyanlık, bu dinlere nazaran daha kalıcı bir tesir bırakmış ve cemaatler oluşturabilmiştir. (Günay ve Güngör 1997: 140)

Hıristiyanlığın M.S. III. Yüzyıldan itibaren Manihaizm ile birlikte yayılmaya başladığı sanılmaktadır. Türkler arasında yerleşen Hıristiyanlık, Ortodoksluk

⁴⁴ Bar Han adlı bir Türk hükümdarı (Bar-Han Kaşgar ilinin isimlerinden biridir), "Vrum Hanı" (Roma Hanı) ile temâs halinde idi. Milâdî 718'de ise Merv Nestûrî patriği Timotheus "putperest" bir şehirde oturan büyük bir Türk hükümdarının ve milletinin Hıristiyan olduğunu yazıyordu. Türk Hakan şehrinde bir Türk metropolitliği kurulmuş ve kiliseler inşa edilmişti. (Esin 1978: 135)

mezhebinden çok Nesturîlik⁴⁵ mezhebi şeklinde kabul görmüştür. Nesturyanizm M.S. IV. yüzyıldan itibaren Beykent, Buhara, Merv gibi Türk kentlerinde taraftar bulmaya başlamıştır. Sonraki dönemlerde Kırgız, Uygur, Nayman, Kereit ve Hun Türkleri arasında da görülmüştür.

Türklerin Hıristiyanlıkla temasları Doğu kiliseleri aracılığı ile olmuştur. İlk temasların Ortodoks Hıristiyanlığı vasıtası ile başlamasının ardından Bizans'ın baskısı ile Türkler arasına kadar çekilen Nesturîlik Orta Asya'da varlığını ve yayılışını sürdürmüştür. Sasanî devletinin yıkılma dönemi ve İslâmiyet'in yayılma safhasında Hıristiyanlığın da Türkler arasında yayılmaya başladığı dönemin paralellik arz ettiği görülmektedir. (Güngör ve Günay 1997: 141)

Hıristiyanlığın Orta Asya'daki varlığının IV. yüzyıldan sonraki kısımları hakkında birtakım belgelere sahip olunmakla birlikte; bu dinin Türkler arasında yayılışı ile ilgili olarak VII. yüzyıldan geriye gitmemiz mümkün olamamaktadır. Nesturîlik şeklinde VII. yüzyılda Kırgızlar ile birlikte ismi zikredilen Hıristiyanlık, VIII. yüzyıldan itibaren Uygurlar arasında da yayılmaya başlamıştır. Hıristiyanlığın Türkler arasındaki yayılışının ne derece olduğunu bilememekle birlikte; eldeki bilgi ve belgelere dayanarak bu dinin asıl yayılış ve etki gösterdiği Doğu Avrupa ve Balkan sahasına nazaran pek fazla iz bırakmadığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, Hıristiyanlık dininin yayılışının Orta Asya coğrafyasına İslâmiyet'in girmesinden sonraki dönemlerde de sürdüğü söylenebilir. Hatta bu yayılmada en başarılı dönem bölgenin Müslümanlarca fethinden sonra olmuştur. Bu dönemde özellikle misyoner faaliyetlerin arttığı, yerleşik kiliselerin yanında çadır kiliselerin de kurulduğuna şahit olmaktadır. (Günay ve Güngör 1997: 146)

Hıristiyanlığın Türkler arasında yayılmasının ve cemaatler vücuda getirmelerinin etkileri Hıristiyanlıktan evvel kabul edilen dinlerden daha fazla olmuştur. Özellikle Ortodoks mezhebine intisap eden Türk boyları zamanla kimliklerini de kaybederek Slavlaşmışlardır.⁴⁶

Kıpçaklar, Hıristiyanlığı kabul eden ilk Türk boyudur. Kıpçakların Moğol ve Rus baskısı altında kalmalarını müteakiben, bir kısmı Macaristan'a sığınırken, diğer bir

⁴⁵ Nesturîlik, Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebine karşı oluşturulmuştur.

⁴⁶ Bu durumun en tipik örneğini Hıristiyanlığın erken dönemlerde yerleştiği ve etki gösterdiği Balkanlarda yaşayan Bulgar Türkleri teşkil etmektedir. (Günay ve Güngör 1997: 148)

kısmı da Balkanlara dağılarak Hıristiyanlaşmışlardır. Misyonerler tarafından, bu Kıpçakların Hıristiyanlaştırılması amacıyla Latince-Farsça-Türkçe (Kıpçakça) Codex Cumanicus adlı eser meydana getirilir.⁴⁷ (Günay ve Güngör 1997: 151)

Hıristiyanlığın Orta Asya'daki ilerleyişi bu coğrafyada İslâmî fetihlerin gerçekleşmesiyle zayıflamıştır. İslâm'ın bu topraklarda süren fetihlerinin ardından da yok olmaya başlamışlardır. Fakat, yukarıda da belirtildiği gibi asıllarını kaybeden ve Slavlaşan –Bulgarlar gibi – Türkler, Hıristiyanlığın etkisinden çıkamamışlardır. Bu dönemlerde Hıristiyanlaşan Gökoğuzlar/Gagavuzlar günümüzde de Ortodoks Hıristiyan inanış biçimine sahip olarak Moldova sınırları içerisinde yaşamlarını sürdürmektedirler.

5. MUSEVİLİK (YAHUDİLİK)

Türk dini kültür tarihi içerisinde Musevilik, diğer dinlere nazaran daha az yer işgal etmektedir. Musevilik önemli ölçüde etkiyi sadece Hazarlar üzerinde gösterebilmiştir. Hazarların bu dini benimsemeleri daha ziyade Hakan ve çevresiyle sınırlı kalmıştır. Bunun dışında en çok yönetici ya da aristokrat zümre etkilenmiştir. Halk arasında pek fazla taraftar bulamamıştır. Hâkim ve yönetici sınıfın dışında halk arasında daha ziyade İslâmiyet ve Hıristiyanlık yayılmıştır. (Günay ve Güngör 1997: 162)

Hazarlar dışında Karaylar da Musevilikten etkilenmişlerdir. Bunların dışında Kaliz, Kabar ve Kıpçaklar gibi bazı Türk boylarından da bu dine mensup olanlar olmakla birlikte bu mensubiyet de küçük zümrelerle sınırlı kalmıştır. Bahsi geçen bu Türk boyları, her ne kadar Musevilik inancını benimsemiş olsalar da, eski Türk inancını bu din içerisinde sürdürmeyi bilmişlerdir.

Etnik olarak Oğuzlardan olan Hazarların, Bulan Hakan zamanında 740 tarihinde Musevilik Karai⁴⁸ mezhebini kabul ettikleri sanılmaktadır. Bu dönemde Musevilikle

⁴⁷ Batı Türkleri için kaleme alınan Codex Cumanicus, Divan-ü Lugat'it-Türk'ten sonra en büyük eser olarak kabul edilir.

⁴⁸ “Karia” kelimesi Arapça kıraat (okuma) anlamına gelmektedir. Yahudilikte Karailer, Musa'nın şeraitine bağlı olan ve Tevrat'ın dışında, sonraki hiçbir yorumu kabul etmeyen fundamentalist bir akımı temsil etmektedir.

tanışan Hazarlar içerisinde dinin güç kazanması, X. yüzyılda Bizans'ın baskısından kaçan Yahudilerin Hazarlara sığınması ile olmuştur.

6. İSLÂMİYET

VII. yüzyılın başlarında Arabistan'da ortaya çıkan İslâmiyet, ilerleyen yüzyıllarda Türklerin büyük bir bölümünün benimsediği bir din olarak; Türk kültürüne en fazla etki eden din olmuştur. İslâmiyet'in VII. yüzyılda ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra Türkler de kısmen temasa geçmişlerdir. İlk dönemlerden itibaren küçük gruplar halinde İslâm'ın benimsendiğine şahit olunmakla birlikte; Türklerin büyük kitleler olarak İslâmiyet'i benimsemeleri X. yüzyılı bulacaktır. XIII. ve XIV. yüzyıl itibariyle de çok büyük bölümler halinde İslâmiyet'in kabulüne şahit olmaktayız. Bu kabul ediş XIII. ve XIV. yüzyıllardan sonra da devam etmiş ve hatta XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da İslâm'ı kabul eden Türk zümrelerine rastlanmıştır. (Günay ve Güngör 1997: 169)

Türklerin İslâmiyet'i resmî din olarak tanımaları 751 yılında Araplar ve Çinliler arasında cereyan eden Talas Savaşı ile gerçekleşmiş olmakla birlikte; bu dönem öncesinde İslâm dinî ile temasların bulunduğu da varsayılmaktadır. Bu dönem öncesi İslâmî yakınlık, münferit hareketler olarak nitelendirilmekte ve İslâmiyet'in tanınması ya da İslâmiyet'in kabulüne hazırlık devresi olarak izah edilmeye çalışılmaktadır. (Günay ve Güngör 1997: 170) Talas Savaşı'nın ardından Türkler İslâmiyet'i kabul etmekle kalmamış, İslâmiyet içerisinde çeşitli görevler de üstlenmişlerdir. Türklerin bu görevleri üstlendiği ve büyük bölümler halinde İslâm'ı kabul ettikleri bu dönem, İslâm'ın yayılış hızının yavaşladığı ve eski gücünü kaybettiği döneme rastlaması bakımından önem arz etmektedir.

Emevîler döneminin baskıcı tutumu ve ezici siyaseti bu dönemde Türklerin İslâmiyet'e rağbet etmemelerine yol açmıştır. Emevîlerin milliyetçi politikaları yüzünden İslâmiyet'in Türkler tarafından tanınması ve kabulü gecikmiştir. Zira Emevîler, Araplar dışındaki tüm Müslümanları mevali⁴⁹ sayıyorlardı. Emevî

⁴⁹ Mevali: Köle - Azat

hâkimiyetinin sona ermesinin ardından Abbasiler dönemi başlar. Bu dönemde artan Çin baskısına karşı Türkler Araplardan yardım ister. Araplar ile Çinliler arasında yaşanan Talas Savaşı'nda Türkler – Karluklar – Arapların yanında yer alır ve Araplar Çinlileri mağlup ederler. Bu savaş ile Türklerin İslâmiyet'i kabulü resmî tarihte yerini alır. Özellikle Arap orduları içerisinde görev alan Türklerle bu süreç hız kazanmış olur.

Abbasiler dönemi olarak zikredilen bu dönemde varlık gösteren Karahanlı Devleti resmî olarak İslâmiyet'i benimseyen ilk Türk devleti olarak anılmakla birlikte, ilk Müslüman Türk devletinin İtil (Volga) Bulgarları olduğu fikri de ileri sürülen görüşlerdendir. (Turan 2000: 152)

İslâmiyet'in Türkler arasında kabulü, ziyadesiyle ticaret vasıtasıyla olmuştur. Arapların, başka bir deyişle İslâm devletinin siyasal, kültürel ve ticari manada oldukça kuvvetli olmaları; ticaret yolları üzerinde bulunan ve yine ticaret maksadıyla Arap ülkelerinde bulunan Türkleri etkilemiştir. Bunun yanı sıra eski Türk dininin ana kaidelerinin İslâm ile uygunluk göstermesi, Türkler arasında İslâm'ın yayılmasına zemin hazırlamıştır. X. yüzyıl Arap Seyyahlarından İbn-i Fazlan Oğuz Türkleri arasında bulunduğu sırada, "İçlerinden biri zulme uğrar veya sevmediği bir şey görürse başını semaya kaldırıp «Bir Tanrı!» der. Bu Türkçe «Bir Allah» demektir. Zira Türkçede «bir» vahid ve «Tengri» ise Allah demektir." (Şeşen 1975: 31) şeklinde tespit ettiği inanın İslâm'ın emrettiği Tek Tanrı anlayışıyla örtüşmesi, iki dinin temel kaidelerinin benzerliğini göstermektedir.

İslâm dininin barışı emreden, yumuşak huylu yapısı sebebi ile daha sert yaradılışlı olan Türkler arasında bu dine karşı başlangıçta muhalefet edilmiştir. Oğuz Hakanı Kuzerkin'in İslâmiyet'i kabulü üzerine Oğuzların, "Müslüman olursan bize hükümdar olamazsın." (Şeşen 1975: 39) demeleri bu muhalefeti göstermektedir.

Türkler arasında İslâm'ın kabulünün baskı ve kılıç zoruyla gerçekleştiği şeklinde ilmi olmaktan uzak görüşlerin de bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu görüş ile Türklerin eski inanışları ile İslâmiyet arasında hiç benzerlik bulunmadığı şeklinde yanlış bir anlayış gelişecektir. Ayrıca Türkler ve İslâm toplulukları arasındaki her türlü siyasî, kültürel ve ticarî ilişkileri de yok farz etmek sonucu ile karşı karşıya kalınacaktır.

Türklerin İslâmlaşma süreci VI. yüzyıldan XV. Yüzyıla kadar devam eden uzun bir süreçtir. XV. Yüzyıldan sonra da Türkler arasında İslâmiyet’i kabul eden gruplar bulunmaktadır.

7. ESKİ TÜRK DİNİNİN İSİMLENDİRİLMESİ, GÖK TANRI DİNİ VE ŞAMANİZM MESELESİ

Türklerin eski dini ile ilgili olarak ilmî araştırmacılar fikrî bir birlik sağlayamamışlardır. Bir kısım araştırmacılar eski Türk dininin Totemizm⁵⁰, Animizm, Natürizm, Şamanizm olduğunu ileri sürerken; diğer bir kısım araştırmacı da bu inanç şeklini Gök Tanrı dini olarak adlandırmışlardır. Eski Türk Dini üzerine yapılan ilk çalışma Ziya Gökalp’ın Türk Medeniyeti Tarihi isimli eseridir. Gökalp, bu çalışmasında eski Türk dininin Şamanizm olmadığı fikri üzerinde durmuş olmakla birlikte, kendisinden sonraki bazı araştırmacılar – özellikle M. Fuat Köprülü ve Abdülkadir İnan– eski Türk dininin Şamanizm olduğu konusu üzerinde ısrarla durmuşlardır. Gökalp’e göre eski Türk dini Toyunizm’dir.

Türkoloji ile ilgili ilk araştırmalar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Altay ve Yakut Türkleri arasında başlamıştır. Bu dönemde Altay ve Yakut Türklerinin Şamanizm inancına bağlı olması dolayısıyla ve Altay Türklerinin Türk kültürünün korunduğu bir topluluk olarak kabul edilmesinden dolayı eski Türk dini ilk dönemlerde Şamanizm olarak nitelendirilmiştir. Burada asıl üzerinde durulması gereken unsur Şamanizm’in belli başlı bir din olup olmadığı ve mahiyetidir. Şamanizm’in bir din olması ile bir dinde Şamanî unsurların bulunması konularının birbirinden ayrılması gerekmektedir. (Güngör 1998: 21)

Şamanizm, genellikle Sibiryâ halklarının dinsel inanışlarını anlatan bir deyim olup, Kuzey Asya halkları arasında “büyücü, sihirbaz” anlamına gelen “Şaman” kelimesinden türemiştir. (Buluç 1979: 310) Şamanların bir din temsilcisi değil de sihirbaz, büyücü şeklinde izahı günümüzde ortak kabullerdendir. Şamanlara birçok

⁵⁰ “Bazı araştırmacılar Türk boyları için sıralanan “ongun”lara bakarak, Türk destanlarında geçen “bozkurt” efsanesine işaret ederek eski Türk kavimlerinin isimlerini totemizme bağlamışlar ve eski Türk takviminde geçen hayvan adlarını da totemciliğin bir işareti saymışlardır.” (Ekincikli 1991: 31)

dinin çatısı altında rastlamak mümkündür. Günümüzde Hıristiyan Şamanlardan söz edilmesinin yanında, Kırgız / Tatar Müslüman Şamanlardan da söz edilmesi bu inancın bir din olmadığını kanıtlar mahiyettedir. Şamanlara Sibiryada dışında Kuzey Amerika'da ve Endonezya'da da rastlanmaktadır. Bunun dışında Eskimolarda, Kafkaslarda, Hindistan'da, Çin'de, Japonya'da, Afrika'nın birçok bölgesinde ve Avustralya'da da Şamanist cemaatlere rastlamak mümkündür. Bu bakımdan, kendine has teknikleriyle dinî – mistik ve sihrî bir sistem olan Şamanizm, olağan halk tababeti, büyü ve kehanetten ayrıldığı gibi, eski Türklerin dininde yer alan Gök-Tanrı inancı, Yer-su'lar, atalar kültü, balballar, babalar, taş nineler gibi unsurların Şamanizm'le doğrudan bir ilişkisi de bulunmamakta; bu dinin birçok faaliyetleri Şamanların yetki ve uzmanlık alanının dışında kalmaktadır. (Günay ve Güngör 1997: 95)

Şamanizm'i bir din olarak görmekten çok hayatın belli yönleriyle ilgilenen bir büyüsel-sihirsel teknik olarak algılamak daha doğru olacaktır. Yine Şaman'ı da bir tür hekim (medicineman, otacı); ruhlarla ilişki kuran sihirbaz (psychopompe), ; yeraltı ve gökyüzüne seyahat yapan, Tanrı'ya ve Erlik'e kurban sunarak ruhları iyileştiren bir tür ruh uzmanı olarak görmeliyiz.

Türk kozmogonisinin temelini “Tanrı” inancı oluşturmaktadır. Türklerde kâinat iki kısımdan oluşur ve üstte Tanrı bulunur.⁵¹ Tengri (Tanrı), yaratıcı ve en yüksek varlık olarak inancın merkezinde yer alır. Tanrı, tam iktidar sahibidir ve semâvî bir mahiyeti arz ettiği için de çok kere “Gök-Tanrı” olarak adlandırılır. (Kafesoğlu 1993: 295) Eberhard, geleneksel Türk dinini, “Güneş ve Ay kültlerinden müteşekkil Türk Gök Dini” şeklinde tanımlamaktadır. (Eberhard 1942: 93) Türk kozmogonisinde evren, en üstte Tanrı, gök, ay, güneş; altta ise yer-sub (yer-su) şeklinde iki bölümden oluşmakla birlikte bu iki kavram (Gök ve Yer) Manihaizm'deki gibi birbirlerine zıt olan kavramlar değil; bilakis birbirlerini tamamlayan iki kavramı temsil etmektedirler. Bu sebeple burada bir “düalizmden” de söz etmek doğru olmayacaktır.

Köktürk kitabelerinde Tanrı, kâinatın ilk sebebi yani yaratıcı⁵² olarak görünür. Ayrıca “Türk Tengrisi” ifadesiyle de “millî” bir Tanrı olarak görülür. (Kafesoğlu 1993: 296) Köktürklerin yaşamının hemen tüm evrelerinde Tanrı'nın isteği ve iradesi

⁵¹ Ülgen (Tanrı) iyilik eden bir varlıktır, ay ve güneşin ötesinde, yıldızların üstünde yaşar. (İnan 2000: 32)

⁵² “Üze kök, tengri, asra yagız yir kılındukta ikin ara kişi oğlu kılınmış. (Üstte mavi gök, aşağıda kara yer (Tanrı tarafından) yaratıldığında ikisi arasında insan oğlu kılınmış.) (Ergin 1999: 67)

görülmekte ve bu vurgulanmaktadır. Ayrıca Tanrı, sadece yeri ve yeryüzünü, yeryüzünde yaşayan canlıları, insanları yaratmakla kalmaz. Yaratdığı yeryüzünde, İduk Ötüken Yış, ıduk yir-sub sahipsiz kalmasın. Türk budunu yok olmasın diye de kağan seçip gönderme, yardım etme vasıflarına sahiptir. (Kalafat 2000: 15)

İKİNCİ BÖLÜM

I. GÖK TANRI DİNİ VE İYELER⁵³

A) Tanrı/ Türk Tanrısı/ İyeler (İge-Is)/Kam/ Kişioğlu

1. Tanrı/ Türk Tanrısı

Günümüz araştırmacıları, Türk inanç sistemini oluşturan unsurların Tengri (Tanrı) etrafında toplandıkları, Tengri'nin yaratan, yaşatan ve öldüren en yüce varlık olarak, bu inanç sisteminin merkezini teşkil ettiği tezinde birleşmektedirler. (Kalafat 1995: 24) Kök Türk inanç sisteminde yaratıcı, kılıcı, kut, küçük, ülük ve bilik verici yüce varlık Tengri, her şeyin üstündedir. Kök (Gökyüzü, yahut mavi gök) ve yağız yir (Kara yer veya toprak, yahut yer altı), yir-sub (Yer ve sular, yani yeryüzü) Tengri tarafından kılındığı / yaratıldığı için ıduk kabul edilir ve kutsaldır. (Kalafat 1999a: 5)

Mutlak otoriteyi temsil eden Tanrı, her şeyin sahibi olan yaratıcı kuvvettir. Hakanları tahta çıkaran, Türklere zafer kazandıran, felaketlerden koruyan Türk Tanrısı “Gök-Tanrı”dır. Türklerin büyük başarılarından bahsederken hakan veya beyler daima “tanrının inayeti ile (Tengri yarılıkaduk için...)” demeyi ihmal etmezler. (İnan 2000: 26) Yine şifa ya da tedaviye yönelik ritüeller sırasında Şaman, Tanrı’ya (Ya da – iyi/kötü– ruhlara) yakarır ve ona Dünya’yı yeniden yaratması için yalvarır. (Eliade 2001: 43) Tengri, bağışlayıcı ve mükâfatlandırıcı olduğu kadar, cezalandırıcı vasfıyla da Türklerin yaşamında yer alır. Kağanlarını terk eden halkı, başka inançlara kapılanları, kötü Kağanları cezalandırır. Kişioğlunu yaratan Tanrı, töpü’sünden (tepe) tutup göğe kaldırdığı kişileri (Kağanları) insanoğlu üzerine kağan⁵⁴ tayin etme gücüne ve kudretine sahiptir. (Kalafat 2003: 217)⁵⁵

⁵³ Kelime mânâsı olarak “Kendisinin olan bir şeyi, yasaya uygun olarak dilediği gibi kullanabilen kimse, sahip.” anlamına gelen “iye” kavramı, halkbilim terimi olarak “ruh” ve “güç” karşılığıdır.

⁵⁴ Seçilen Kağan, Tengri'nin kendisine verdiği buyruk çevresinde halka hükmetmek görevindedir. Kağan seçildikten sonra, töreyi yürütmek, açları doyurmak, çıplakları giydirmek, az milleti çok etmek mecburiyetindedir. Bu açıdan kağan, Kök Türk hayatında bir resul görevi içinde karşımıza çıkar. Kalafat 1999: 14) Ayrıca bkz. (Sencer Divitçioğlu, Kök Türkler, 2. bs., YKY, 2000, İstanbul, s. 124)

⁵⁵ Göğe kaldırma konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kalafat 2003: (Halk İnançlarımızda “Göğe Kaldırma” Dini Pratiği) s. 211-218

Başlangıçta Türkler Tanrı sözünü, yalnızca yaratan tek Tanrı için kullanırlardı. Daha sonra bu sözcük, büyük ve ululuk ifadesi olarak kutsal gördükleri birçok kavramı karşılamaya başlamıştır. Bu konuda Kaşgarlı Mahmut, “Kâfirler göğe Tanrı derlerdi. Yine bu adamlar, büyük bir dağ, büyük bir ağaç v.s. gibi, gözlerine büyük görünen şeylere de, hep Tengri adını verirlerdi. Bu yüzden de bu gibi şeylere tapınırlar ve secde ederlerdi. Yine bu kimseler, bilgin insanlara da Tengri adını verirlerdi.” sözleriyle izahat yapar. (Ögel 2001a: 12) Bazı araştırmacılar bu durumu Uygurların Buda ve Mani dinlerinin kabulü ile izah etmeye çalışırlar. Bu dinlerin birçok tanrıları bulunmaktadır. Bundan dolayı da Türkler, kutsal gördükleri her varlığa Tanrı sıfatıyla seslenmektedirler. (Ögel 2001a: 13) Konu ile ilgili olarak Erol Güngör, “Türkler, Tengri dedikleri bir yaratıcıya inanıyorlardı. O göğün 9. katında otururdu. Gök dokuz kat olduğu gibi yer de dokuz kattı.... Tanrı’dan başka kutsal şeyler vardı ama bunlar Tanrı değildi, Tanrı tekti” şeklinde izahat bulunur. (Güngör 1997: 61-62) Dursun Yıldırım, Bengü Taş Yazıtları hakkında, “Her bir yazıt incelendiğinde Tanrı anlamında işletilen Tengri sözünün sürekli tek başına kullanıldığı görülür. Sadece bir kez Türk sıfatı (Türk Tengrisi) ile anılır. Bunda da amaç, Türklerin inandığı Tanrı ile çevredeki ulusların Tanrısının farklılığını vurgulamaktır.” tespitini yapar. (Yıldırım 1998: 115)

Türk hakanları Tengri’den kut aldıklarından, isimleri de Tengri sıfatı ile birlikte anılırdı. Köktürk metinlerinde, “Tengri teg tengride bolmuş türük bilge kağan” ya da “Tengri teg tengri yaratmış Türük bilge kağan”; Uygur metinlerinde, “Ay Tengride kut bulmuş külüg kağan”, “Tengride ülüg bulmuş alp kutlug bilge kağan”, “Ay tengride kut bulmuş alp bilge Uygur kağan” vb. unvanlar yer almıştır. (Güngör 1991: 42-43)

Türklerin birçok ulu varlığa “Tengri” sıfatıyla seslenmeleri anlam karışıklığına sebep olmuştur. Kök Tengri’nin kendi kendine bir güç, yaratıcı olamayacağı ve onu da yaratan ve her şeyin üstünde bir gücün varlığı düşünülmüştür. Kök Tengri vasfı, renklendirme ve sıfatlandırma yolu ile gökyüzünü temsil etmektedir. (Ögel 2001a: 12) Başka bir deyişle genellikle kuzey kavimlerinde “Gök” ve “Gök Tanrı” ifadeleri tek ve aynı kelime ile ifade edilmektedir. (Güngör 1993:40) Tengri sözcüğü Türklerde her zaman “Kök” terimi ile birlikte kullanılmıştır. (Eliade 1999: 27) Yalnız başına kullanıldığında yaratıcı manası kazanmaktadır. Bunun dışında Tengri’nin üzerinde de onu yönlendiren bir gücün varlığı düşünülmektedir. Altay Yaradılış Destanı’nda, insanlara yardımcı olan iyi ruh ya da Tanrı “Ak Ana”nın dünyanın ve evren

yaratılmasından önce var olduğu ve Tanrı Kayra Han'a⁵⁶ dünyayı ve insanları yaratması için suyun içinden seslenerek ilham ettiği yer almaktadır.

Türk inanç sistemi içerisinde Tanrının tekliği, yaratıcı güç olduğu; şans ve devlet veren, güç veren, yanılanları yok eden bir yapıda olduğundan çok kere bahsolunsa da, Tanrının nasıl ve kim olduğu izah edilmemektedir. Tanrının şekli yoktu ve yalnız kendisine benzerdi. Dede Korkut Hikâyelerinde Deli Dumrul, Tanrı'ya "Yücelerden yücesin/ Kimse bilmez nicesin/ Görklü Tanrı" (Ergin 1997: 180) şeklinde seslenir. Yine Tanrı, zamanın da ötesindedir. Orhun Yazıtları'nda bu durum, "Öd Tengri yaşar. Kişi oğlı kop ölgeli törümiş."⁵⁷ ifadesi ile yer alır. (Kalafat 1995: 26) Tanrının ya da tanrıların⁵⁸ yalnızca erkeklik ve dişilik özelliklerinden bahsolunmaktadır. Çocukların koruyucusu olan Umay (Ayısıt ya da Ayzıt)'ın dışında Altay panteonunda "Ana Maygıl" ve "Akene (Ak Ana)" isimleriyle iki dişi tanrıça daha yer alır.

Türk inanç sisteminde –Hatta Orta Asya ve Sibiryâ İnanç sisteminde – eskiden olduğu gibi tanrı mekânsal olarak gökyüzünde tasavvur edilir. Günümüzde, Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi; araştırma sahamız olan Sandıklı bölgesinde de Tanrının gökyüzünde olduğu düşüncesi hâkimdir. (KK₂, KK₅₆) Yaratıcıya yapılan dualarda ellerin ve yüzün gökyüzüne çevrilmesi pratiği bunun bir göstergesi olsa gerektir. Birçok Orta Asya kavminde yeminlerde dahi göğe bakılır ve "gök" şahit tutulur. (Eliade 1984: 285) Ayrıca olumlu ya da olumsuz doğa olaylarının gökyüzünden geldiğine inancı yaygındır. (KK₂, KK₅₆)

Sonuç olarak; eski Türk inançlarında yer alan "Tengri" kavramının içerik özellikleri ile günümüzde, İslâm coğrafyası içerisinde kullanılan "Allah" ve "Yaratıcı" kavramlarının çokça örtüştüğü görülür. Bu nispetle, kavramlara yüklenen mana, Türk inanç tarihi boyunca örtüşmüştür.

⁵⁶ Kayra Han (Kayarakan) büyük han demektir. Bütün tanrıların büyüğüdür. Ülgen, Kızagan ve Mergen (Ruh olarak da bilinirler) onun oğullarıdır. Bazı kaynaklar, Kayrahan'ın bir tanrı değil de büyük ruhların sıfatı olduğunu bildirir. (Ögel 2000: 31)

⁵⁷ "Zamanı Tanrı yaşar (Zamanı Tanrı çözüp dağıtır). İnsanoğlu hep ölmek için türemiş."

⁵⁸ Türk inanç kültüründe dişi Tanrılardan da bahsedilmesine rağmen, bunlar Tanrıdan ziyade ruhlar kelimesiyle ifade olunur.

2. İyeler/ Kam/ Kişioğlu

a) Koruyucu İyeler

(1) Umay/ Umacı/ Öcü

Türk inanç sistemi içerisinde Tengri merkezde yer almakla birlikte, Tengri'nin çevresinde, onun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyelerin yer aldığı görülmektedir. (Kalafat 1999a: 17) Türk kültüründe tabiat unsurları içerisinde, dağ, tepe, kaya, vâdi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç vb. gizli kuvvetlerin varlığına inanılırdı. Ayrıca güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi ruh-Tanrılar tasavvur edilmişti. Ruhlar, iyilik sevenler ve fenalık getirenler olarak iki kısımda değerlendirilmiştir. (Kafesoğlu 1993: 289) Ölmüş olan iyi “kam”ların ruhları da iyi/Koruyucu ruhlar (ak nemer) zümresine dâhildir. Şaman dualarında, geçmişte yaşamış olan iyi “kam”ların isimlerine sıkça rastlanmaktadır. (İnan 2000: 39)

Türk inanç panteonunda Tanrı Ülgen'in gerek kendi vücudundan ayrılmış ve gerekse kendisi dışında bulunan iyi ruhlar vardır. Ülgen'in Yayık, Suyla, Karlık, Utkuç gibi hizmetinde bulunan iyi ruhları yer alır. Hayır ilâhı olan Ülgen; Ay güneş ve yıldızlardan yukarıda yaşar (örö turgan Kudayım.). Ülgen'e giden yolda yedi, başka bir rivayete göre de dokuz engel bulunur. Bu yol da yalnızca erkek Şamanlara açıktır. Erkek Şaman da, ayin sırasında ancak beşinci engeli oluşturan Altın Kazık'a (Kutup yıldızı) kadar gelebilir. Ülgen ile insanlar arasında bu iyi ruhlar bulunur. (İnan 1976: 76-77) Yayık, insanlarla Ülgen arasında vasıta görevi görür.⁵⁹ Suyla ismi ile maruf ruh, insanları korur ve yerde bulunur. Görevi, insanların hayatında gerçekleşecek değişiklikleri haber vermek ve insanları gözaltında bulundurmaktır. Karlık adıyla bilinen ruh, Suyla'nın en yakın arkadaşıdır. Duman ile simgelenen Karlık'ın Suyla'ya yakın bir görevi vardır. (Çoruhlu 2002: 32) Utkuç denilen ruh da Ülgen'in yakınlarında, gökte bulunur, yeryüzüne inmez. Onun vazifesi de Ülgen'e kurban sunmak üzere göklere çıkan “kam”ı Demir Kazık (Altın Kazık) yanında karşılamak, Suyla ile görüşüp “kam”ın arzularını Ülgen'e iletmektir. (İnan 2000: 34)

⁵⁹ Âyin sırasında Kam (Şaman) göklere, Ülgen huzuruna, kurbanın canını götürürken “Yayık”ın himayesine girer. Yayık rehberlik etmezse Kam göklere çıkamaz. (İnan 2000: 34)

Tanrı Ülgen'in "Ak kızları"ndan başka; Altaylılarda "Umay", "Ana Maygıl", "Ak Ene"; Yakutlarda "Ayısıt (Ayzıt)" gibi dişi yardımcı ruhlar bulunmaktadır. Umay, çocukları ve hayvan yavrularını korumakla mükellef dişi ruhtur⁶⁰. Umay her zaman çocukla birliktedir; ancak çocuğu terk ettiği zamanlar da olur. Bu ayrılma uzun sürdüğünde çocuk hastalanır. Umay'ın çocukla beraber olduğunun işareti çocuğun uykudayken gülmesidir. Ağladığı zaman sözü edilen koruyucu iyenin gittiği düşünülür.⁶¹ (Çoruhlu 2002: 40) Umay, insanlara yardımcı olurken, bazen de onları cezalandırır.⁶²

Kendisine dua edilen Umay hakkında Divanü Lugâti't-Türk'te, "Son, kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna "çocuğun ana karnında eşi" denir."⁶³ açıklamaları yer alır. Yine aynı bölümde "Umay'a tapırsa oğul olur" ifadesiyle de kendisinden yardım beklenildiğini görmekteyiz. (Atalay 1998a: 123)

Umay adına ilk kez Orhun Yazıtlarında rastlanmıştır. "Umay gibi anam" sözleriyle Umay'ın koruyucu vasfına "Kültigin Yazıtı"nda rastlarız. Hüseyin Namık Orkun, bu ismin etimolojisinin Sanskritçede aranması gerektiğini belirterek, Sanskritçedeki Uma, sözcüğünün bizdeki manası ile bir ilahe olarak bilindiğini belirtmektedir. (Orkun 1994: 76-77) Umay, Ayısıt denilen bereket ve refah sağlayıcı dişi ruhlar zümresindedir. Günümüz Türk coğrafyalarında Umay inancının çeşitli izlerine hemen her yerde rastlanmaktadır. Yakutlarda "çocuk ımısı" olarak nitelendirilen ve "Ogu ımıta" adıyla anılan Umay iyesini⁶⁴, özellikle doğumla ilgili pratiklerde müşahede edebilmekteyiz. (İnan 1998: 399) Roux'un bildirdiğine göre, Yakutlarda Umay son (plasenta) olarak anılır ve çocuğun ruhunun bu sonda olduğu düşünülür. Bu sebeple plasentada yerleştiği düşünülen bebeğin ruhunu korumak için plasentayı yerler. (Roux 2002: 177)

⁶⁰ Umay ilahesi, Altın Köl I. yazıtında Bey (Beg) olarak anılır: "Bu bizim adımız Umay Beğdir." Çoruhlu 2002: 40)

⁶¹ Eski Türk inanç sisteminde hastalanmak "ruh"un çalınmasına işaret etmekteydi. (Kafesoğlu 1980: 25)

⁶² "Tengri Umay ıduk yir sub basa birti-erinç. Neke tezer biz?" (Tanrı, Umay İlâhe, mukaddes yer, su, üzerine çöküverdi herhalde. Niye kaçıyoruz.) (Ergin 1999: 58 ve 98) [Tanrı, Umay kutsal yer, sular (bizim için onlara) gaflet verdi. Neye kaçarsız. (Orkun 1994: 113)

⁶³ Etnografların verdikleri bilgiye göre Yakut kadınları "Son"a saygı gösterirler. Kazak ve Kırgızlarda da önem arz eden bu nesne toplu halde gidilerek bir yere gömülür. (İnan 2000: 36)

⁶⁴ Bu "çocuk ımısı" bir kuş gibi çocuk üzerinde öter ve bununla mezkur çocuğun nesli bereketli olacağını haber vermiş. (İnan 1998a: 399)

Avar Türklerinde, Umay, bir kuş biçiminde tasavvur edilir ve kimin başına gölgesi düşerse, onun kağan olacağı inancı yer alır. (Kalafat 1999a: 19) İran edebiyatında rastlanan Hüma yahut Hümay efsanesi de, Yakutların “İmi” kuşu (ruhu) efsanesine benzerlik göstermektedir.⁶⁵ (İnan 2000: 37) Anadolu’nun birçok yöresinde olduğu gibi sandıklı bölgesinde de başa kuş konması veya kuş pislemesi uğur sayılır. (KK₅₆)

Çocukları korkutmak için kullanılan “umacı” ve “öcü” kavramları da Umay teriminden türemiş olmalıdır.

(2) Ana Maygıl/ Bodun İnlı/ Ulus Anası

“Ana Maygıl” ya da “Bodun İnlı”, Altay inanç sistemi içerisinde ortaya çıkmış olan bir dişi ruhtur. Iduk Ötüken Yış’ın batısında bulunan bir dağda olduğuna, ili ve halkı her türlü kötülüğe karşı koruduğuna inanılan bu iye, ulusu korumakla görevlidir. (Kalafat 1999a: 20)

Anadolu coğrafyasında toprak her zaman “toprak ana” ismiyle anılır. Yurt olarak sahiplenildiği görülür. Toprak “ölmez, yitmez” olarak nitelendirilir ve toprağın ekin zamanına da “adak zamanı” adı verilir. Toprağın yurt olarak adlandırılması ve ata/ana yurdundan ayrılmak, anavatan kavramları araştırma sahasında örneklerine sık rastladığımız kavramlardır. Bu kavramların yurdu korumakla görevli olan Ana Maygıl ile ilişkisi olduğu düşünülebilir.

(3) Ak Ana/ Ak Ene / Ak İne

Altay inanç sistemi içerisinde yer alan Ak Ana, ışıktan bir kadın hayali olup, yaratıcı eril Tanrı Ülgen’e yaratma kudretini ve ilhamını vermiştir. Tanrı Ülgen’de Ak Ana’nın yaşaması için göğün 17. katında bir ışık âlemi yaratmıştır. (Banarlı 1983: 30)

⁶⁵ “Diyorlar ki, Hümay kuşu maruf bir kuştur. ... Diyorlar ki Hümay bazen yeryüzüne kırk arşın kadar yaklaşır ve geri döner. İşte o zaman bu kuşun gölgesi birinin üzerine düşerse cihanda padişah ola, yahut çok zengin ola...” (İnan 2000: 37)

İnanca göre dünya yaratılmadan evvel sadece ne gökyüzü ne de yeryüzü vardı. Dünya, sadece uçsuz bucaksız sulardan oluşuyordu. Ak Ana da bu suyun içinde yaşardı. Tanrı Ülgen⁶⁶ (Aakay, Kurbustan) bu denizin üstünde uçuyor ve konacak sert bir yer arıyordu. – Tanrı Kayra Han’ın (Ülgen) canı sıkılıyordu. – Bu sırada gönlüne dolan ilham ile Tanrı ellerini öne doğru uzatır ve suyun üzerine çıkmış olan taşı yakalayarak üzerine konar. Ardından görünen – Suda beliren dalganın içinde beliren bir kadın hayali – (Banarlı 1983: 12) Ak-ene bu taş ile ne yapacağını bilemeyen Ülgen’e “yarat” der. Ülgen, “nasıl” diye sorar. Ak-ene de onun gönlüne “yaptım oldu” deme ilhamını verir. Bu şekilde yer ve gökler yaratılmış olur.

Ak-ene, Tanrı Ülgen’e sadece yaratma ilhamını vermekle kalmamış; aynı zamanda nasıl yaratacağını da öğretmiştir:

...

Kutsal bir ilham ile nasılsa gönlü doldu,

Kayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu.

Göklerden gelen bir ses, Ülgen’e buyruk verdi;

Tut önündeki şeyi, hemen yakala! Dedi.

...

Bir Ak Ana (Ak-ene) var idi, yaşardı su içinde

Ülgen’e şöyle dedi, göründü su yüzünde:

- Yaratmak istiyorsan sen de bir şeyler Ülgen,

Yaratıcı olarak şu kutsal sözü öğren!

De ki hep, “yaptım oldu” başka bir şey söyleme!

(Çoruhlu 2002: 98)

Bu sözleri söyleyen Ak-ene ortadan kaybolur ve bir daha görünmez. Yaratılış Destanı’nda adı zikredilen bu dişi Tanrı/ruh/iye Ak-ene’nin bugünkü hayatta rolü bulunmaz.

⁶⁶ Tanrı Ülgen, “Tanrı Kayra Han” olarak da Yaratılış Destanında anılır.

(4) Ayısıt / Ayzıt⁶⁷

Ayısıt, bereket ve refah sağlayıcı; yaratıcı diş ruhlar zümresine verilen isimdir. Kelimenin kökünü oluşturan “ayi”, iyi ve temiz ruhların ortak adı olarak anılır. Altaylıların iyi ruhlarının - özellikle Umay’ın – ismi Yakutlarda Ayısıt / Ayzıt olarak değişmekle birlikte, işlevleri aynıdır. Ayi ruhlar zümresinin en büyüğü Ayi Toyon, Ayzıt ruhunu temsil eder ve göğün yedinci ya da dokuzuncu katında yer alır. (İnan 2000: 41) Ayısıtlar dağınık halde bulunan hayat unsurlarını toplayıp biriktirerek “kut” yaparlar. Bu “kut”u ana karnındaki bebeğe üflerler. Bu şekilde çocuğa can gelmiş olur. Ayısıtlar insanları koruyanlar – özellikle hamile kadınlar- ve hayvanları koruyanlar olmak üzere iki kısımdırlar. İnsanları koruyanlar yaz günlerinde güneşin doğduğu yerde bulunurken; hayvanları koruyan ayısıtlar da kış günlerinde güneşin doğduğu yerde bulunurlar. Yeryüzüne gökten gümüş tüylü beyaz kısrak suretinde iner, yele ve kuyruklarını kanat gibi kullanırlar. (İnan 2000: 37)

Altay ve Yakutlarda farklı isimlerle anılmalarına rağmen temelde “doğum hamisi” olmaları bakımından aynı fonksiyona sahip bulunan Ayısıt/Umay ruhları, günümüzde de koruyuculuk vasfını sürdürmeleri bakımından toplum içerisinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Anadolu’nun birçok bölgesinde olduğu gibi, araştırma bölgesinde de doğum yapmak üzere olan kadının duası üzerine gökten iki melâike inmesi (KK₉) hadisesi Ayısıt/Umay inancıyla izah edilebilmektedir.⁶⁸ Zira bu motifler, İslâmi karakter kazanarak “melek” şeklini almakla birlikte, işlevi eski inanç sistemine benzemektedir.

⁶⁷ Yakutlar bu ilaheye/ruha çocuk ruhunu takdis ve doğum ağrılarını teskin etmesi için dua ederler. Dişi olan bu ilaheye hanım manasında “kotun” adını veriyorlar. (Harva 1950: 36)

⁶⁸ Bir “Yakut” efsanesine göre, “Doğum sancıları geldiğinde kadının göğü dua ettiği ve gökten iki ayısitin gelerek kadına erkek çocuğu doğururken yardım ettiği” ifade edilmektedir. (Çoruhlu 2002: 42-43)

b) Kötü / Kara İyeler/ Kara Nemeler/Yekler

(1) ERLİK

Türkler kâinatı Gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç bölüm halinde düşünmektedirler. Gökyüzü, Tanrı ve iyi ruhların bulunduğu kısımdır.⁶⁹ Yeryüzünde iyi ruhlar ve kötü ruhlar bir arada yaşarken, yeraltı sadece kötü ruhların ve onların başında bulunan Erlik'in –Yakutlara göre Arsan Dolay'ın – yaşadığı yer olarak tasavvur edilir. (İnan 2000: 39) Erlikten daha aşağıda kara güneşle aydınlanan bir cehennem bulunur ve buraya günahkârlar sürülür. (Çoruhlu 2002: 53)

Erlık kelimesi Altaylılara göre “güçlü – kuvvetli” demektir. Kelime bazı Türkologlara göre “Erklig” kelimesinden bozulmuştur. Budist mitolojisindeki ölüm Tanrısı “Erklig Yama”nın etkisi ile de bu ismi almış olabilir. (Çoruhlu 2002: 52) Erlık terimi Kalafat'a göre “yirliç” kelimesinden bozulmuş olmalıdır. Ona göre Türklerde “yağız yir” kavramı yeryüzünü değil yeraltını ifade etmektedir. Bu şekilde “Erlık” kelimesi yeraltında olan ya da yeraltına ait olan manası ile karşılanabilmektedir.

Kelime, çeşitli yönlerden ele alınmaktaysa da Erlık'in ifade ettiği mana karanlık, kötülük ve hastalıktır. Erlık ve başında bulunduğu kötü ruhlar taifesi korkunç şekilli yaratıklar gibi düşünülür ve tarif edilirler. Her zaman bir “canavar” benzeridir. Altay kamları “Erlık”i, “yaşlı, büyük boylu, gözü ve kaşları kömür gibi simsiyah, ara sıra masmavi ateşle yanıyor, sakalı ikiye ayrılıp dizlerine kadar iniyor, bıyıkları kulakların üstünden geçerek sırtından bacaklarına kadar uzanıyor. Dudakları kurumuş kurban derisi gibi, boynuzları eski ağaç dalları gibi, saçları boğanın alnındaki gibi kıvrıkcık, oraya buraya dağılık.” Şeklinde anlatırlar. (Yuguşeva 2001: 206) Ayrıca Erlık “Yer altı diyarında kara çamurdan yapılmış sarayda oturur. Karargâhı dokuz ırmağın Doymadım ırmağına döküldüğü yerde kurulmuştur. Bu ırmağın üzerine at kılından bir köprü kurdurmuştur. (Anohin 1940: 56) Doymadım (Toybodım) ırmağının suyu insanların

⁶⁹ Gagavuz Türkleri göğün yedi kattan oluştuğuna inanırlar: “Birinci katı insanlar oluşturur ki burada insanlar yaşar. Yukarıya doğru giden katlarda periler, ilahlar, melekler yaşar. Son yedinci katta ise, Allah Tengri kendi tahtında oturarak dünyaya bakar.” (İsümbeli 2005: 208)

gözyaşlarından ibarettir. Yine bu krallığın içerisinde sayısız birçok ölümlerin canları yaşar. –Köle olarak – Erlik kızıl, kanlı yemekle beslenir ve ciğer kanını içer, yeme içme zamanı akşam vakti gökyüzünün kızardığı zamandır. (İnan 1998: 406-407)

Kara argımak minittü	Bindiği (at) kara küheylan
Kara kunduz töşöktü	Döşeği kara kunduz (derisinden)
Kurdak yetpes beldü	Beline kuşak yetişmez
Kucak yetpes moyundû	Boynuna kucak 7yetişmez
Karış bolgon kamaktu	(Göz) kapağı bir karış
Kara mıyık sakaldu	Kara bıyıklı kara sakallı
Kan çapkan çıraylu	Kana çalmış yüzlü (Çehreli)
Mayma saçtu Bay Erlik	Parlak saçlı Bay Erlik!
Kişi köksük önöktü	Kuvası kişi göğsünden
Ku baştan ayaktu	Kadehi kurumuş kafatasından
Yeşil Temir kılıçtu	Kılıcı yeşil demirden
Yalpak temir yarindu	Kürek kemikleri yassı demirden
Yilim kara yüstü	Kapkara yüzlü

(İnan 2000: 40)

Erlik'in şekli tabirleri, İslâmiyet'in kabulünden sonra "cin" adı ile maruf yaratılmış için kullanılır olmuştur. Erlik ve oğulları ya da yardımcı kötü ruhları sebebiyle sakınılan karanlık, izbe yerler, pis ve kötü kokan mahaller sonu görünmeyen çukurlar, تنها alanlar cinlerin yaşadığı yerler olarak anılır olmuştur. Bu sebeple eşiklerde⁷⁰, kapı aralarında, çöpün döküldüğü, çamaşırın ya da bulaşığın yıkandığı yerlerde durulmaz; karanlıkta görülmeyen yerlere bir şeyler atılmaz, tırnaklar kesilmez, ıslık çalınmaz. Bu bölgelere basıldığında ya da doğru bulunmayan hareketler yapıldığında –ıslık çalmak, tırnak kesmek gibi – cin çarpacağına inanılır. (KK₁₂, KK₅₆) Buradaki "cin" çarpması hadisesi İslâmlıktan önceki Erlik'in cezalandırması şekline çok fazla benzerlik göstermektedir.

Erlik özellikle eski inançlarda hastalık husule geldiği zaman oldukça korkulan bir varlık olur. Hatta bazı Şaman dualarında Erlik'in "Kayrakan" ismiyle çağrıldığı görülür. Her türlü felâket ve kötülük Erlik'ten gelir. Bu sebepten dolayı Erlik'e kurban

⁷⁰ Erlik'in oğulları bekçilik ederek kapının iki yanı arasında bulunarak eşik istikametinde öteye beriye gidip gelirler. (İnan 1998: 410) Günümüzde kapı arasında durmak, eşikte dolaşmak, beklemek, eşığı süpürmek doğru karşılanmaz. (KK₃₆, KK₃₇)

sunulur ve gönü alınır. Erlik insanlara hastalıklar göndererek kurban ister. Bu kurbanlar verilmediği takdirde, öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altı dünyasına götürerek kendisine köle yapar. Altaylarda özellikle hastalık dönemlerinde Erlik'ten daha fazla korkulur, onu kandırmak için kurbanlar sunulur. (Çoruhlu 2002:53)

Türk inanç sistemi içerisindeki tören ve ayinlerde kendisine dua edilen varlığa göre kurban ve hediyeler değişmektedir. Tanrı Ülgen ve ona yardımcı ruhlara kurban sunulurken sağlıklı hayvanlar seçilir, hayvanın derisinin asıldığı sırtık bile düzgün ağaç dallarından seçilir ve bu deriler kullanılmaz. Fakat Erlik'e sunulan kurbanlar ziyadesiyle zayıf, hasta hayvanlardan seçilir. Gerçi Erlik tabiatı dolayısıyla zayıf ve güçsüz, hastalıklı hayvanlardan kurban istemekte ve bundan hoşlanmaktadır. (Kalafat 1999a: 22) Derileri insanlar tarafından kullanılır. Töreni genellikle Erlik'in korktuğunu düşündükleri çalılık ve dikenliklerin yanlarına kurarlar.

Altaylarda Erlik, ölüm, kötülük getirir inancı yaygındır. Hastalık kişinin ruhunu çaldırması (Erlik ya da Erlik'in kötü ruhları tarafından) olarak algılanır. Yine Altaylarda, gece örtüsüz ve baş açık bir şekilde dışarıya çıkıldığında Erlik-biyin elçisi olan yardımcılarının saçlarından tutarak canlarını götüreceği inancı yaygındır. (Yuguşeva 2001: 205)

Altay Türklerinin inancına göre her insanın sağ omzunda "Yayuçı" adı verilen iyilik iyisi, sol omzunda da Erlik'in gönderdiği kötülük iyisi kara iye bulunur. Doğumdan itibaren doğan kişinin yaptığı iyi ve kötü şeyleri kaydeder. Ölümünden sonra günah ve sevaplarına göre gönderileceği yer (Cennet/uçmak-Cehennem/Tamu) belirlenir.

Erlik'in, Tanrı Ülgen gibi yedi ya da dokuz oğlu olduğu inancı yaygındır. Altaylarda bu oğulların her gün kavga ettikleri ve ölen kişilerin canlarını boylarına göre paylaştıkları düşüncesi mevcuttur. Bu sebeple kızıl akşamları kapıları açık bırakmak, uyumak, geceleri fazla gürültü yapmak doğru bulunmaz ve çocuklar uyarılır. Geceleri yemek yedikten sonra, ağızlarını silmeden, ateşe üflemeden çocukların dışarı çıkması yasaklanır. Çünkü kötü ruhlardan kalan yağ, yemeği yalar ve ağzınızdan uçuk çıkar derler. Bir de geceleri tırnak kesmelerini yasaklarlar. Tırnak kesilip toplandıktan sonra bir yere gömülür. Kaybolan tırnakla insan ruhu kaybolur şeklinde bir inanca sahiptirler. (Yuguşeva 2002: 206) Araştırma bölgesinde de bu pratiğin izlerini

görmek mümkündür: Gece tırnak kesilmez. (Erişirler, ömür kısadır) (KK₅₆) Gelin olur yanına dikilir. (KK₁₂)

Erlik İslâmi düşünce içerisinde Şeytan'ı sembolize eder. Tanımı yapılırken en fazla kullanılan kelime kara ya da karanlıktır. Kara kelimesinin günümüzde de kötü bir mana içermesi eski inançlarımızla ilişkili olmalıdır. Kara sıfatı sertliği, karanlığı, kaba kuvveti, ölümü, yası ifade eden manalarda sıkça kullanılır. Siyahtan farklı olarak olumsuz manaları ifade eder. Bu bakımdan kara sıfatı Erlik'in sıfatlarından sayılır ve onu simgeler. Tüm Anadolu coğrafyasında olduğu gibi araştırma bölgemizde de olumsuz durumlar "kara" sıfatı ile sembolize edilir: "Kara yazı, karaçalı, kara baht, kara gün, " gibi. İslâmiyet'e karşı gelmesinden dolayı Oğuz Han'ın babası da "Kara Han" olarak anılmıştır. (Kalafat 1999a: 23)

(2) ALKARISI/ALBIS/ALBASTI

"Al Karısı, Albastı, Al Ruh, Al, Al Ana, Al Perisi, Al Anası, Al Perisi, Alruh, Albıs, Almış" gibi isimlerle anılan bu ruh tüm Türk coğrafyasında bilinen bir inanın ürünüdür. Bu ruh Umay koruyucu iyesinin zıddı bir özellik arz ederek, özellikle "loğusa"lara eziyet eder. Doğum sırasında kadın çok ıstırap çekerse, ateşlenirse bu kadına Al Karısı'nın musallat olduğuna işaret eder. Bu ruh bütün Türk dünyasında dışı olarak tespit edilmiştir.

Kırgız – Kazak Türklerinde "albastı" iki tür olarak karşımıza çıkar: "Kara albastı", "sarı albastı". Sarı albastı, sarışın, mekkâr, şarlata ve hoppa tabiatlı bir kadın şeklinde düşünülür ve tüfek sesinden, demircilerden, kamlardan, kırmızı renkten ve ocaklılardan korktuğuna inanılır. Sarı albastı'nın doğum yapan kadının ya da yeni doğan çocuğun ciğerlerini sökerek suya attığına inanılır. "Kara albastı" ise ağırbaşlı ve ciddî bir ruh olarak tasavvur edilir. (İnan 2000: 169) Kara albastı genellikle "keçi" "tilki", "sarışın kadın" ve "pejmürde bir kocakarı" suretlerinde düşünülmeğe de muhtelif şekillerde de düşünülür. Anadolu'da yapılan "al karısı" tarifleri de değişiklikler göstermektedir. Kimi zaman baştan ayağa kadar kırmızılar içerisinde genç bir yeni gelin

kılığında görünen “al karısı”, kimi zaman da Türk masallarındaki “dev anaları”⁷¹ gibi “uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, çok çirkin, al gömlek giyen” bir yaratık olarak görünür. (Aday 2003: 38) Aladağ Yörüklerinde de al karısının bir kuş olduğuna inanılır. Eve her şekilde girebilen bu kuştan korunmak amacıyla loğusa su kaplarının kapaklarını açık bırakır ya da “alcılar” denilen ocaklı kadınlara gider. (Kalafat 1995: 30-31)

Loğusa kadının ciğerini sökerek suya atmaya çalıştığına inanılan “al karısı”, eğer bunda muvaffak olursa loğusanın ve doğan bebeğin öleceği inancı yaygındır. Al karısının loğusanın ya da yeni doğan bebeğin ciğerini suya atmaması/ bırakmaması için çeşitli pratikler uygulanır. Bu pratikler arasında günümüzde de en yaygın olanları “al karısı”nın çok korktuğu kırmızı renkte bir örtü ile loğusanın başını örtmek ve kırmızı altın takmaktır.

Günümüzde “şerir” bir ruh olduğu düşünülen “al karısı”nın geçmiş dönemlerde “hami” bir ruh olduğu da varsayımlar arasındadır. Bazı Türk boylarında tespit edilmiş olan şaman dualarında “al karısı”ndan yardım talep edilmesi bu inancı desteklemektedir.⁷²

Türk kültürü içerisinde en eski inançlardan biri olarak kabul edilebilecek olan “ak karısı” ya da “al basması”nın günümüzden yaklaşık altı bin yıl öncesine kadar dayandırıldığı görülmektedir. Sümerlerin “al” ruhu inancı ile ilişkilendirilmektedir. Bu inancın en önemli özelliklerinden birisi şekil olarak bazı değişikliklere uğramakla birlikte etkisini hâlâ sürdürebilmesi olmalıdır. Türk dünyasının tamamında bu ruh artık “şerir” bir ruh olarak addedilmekte ve buna karşı çeşitli pratikler uygulanmaktadır.

Albasması, Anadolu’nun bazı yörelerinde Karakura olarak da isimlendirilmekle birlikte bu isim “karabasan” olarak bilinen ruha da verilmektedir. (Balıkçı 1998: 66) Araştırma sahamızda “al basması”na karşı önlemler henüz doğum başlamadan önce alınmaya başlanır. İlk olarak doğum yapılacak olan yer ev ise doğum odası başta olmak üzere tüm ev temizlenir. (KK₁₇, KK₃₅) Zira eski Türk inançlarında da örneğine sık rastladığımız gibi kara/kötü ruhlar pis olan yerlerde yaşar ya da gezerler. Doğumun

⁷¹ Dev anası “bir bacağı bir dağa, bir bacağı öbür dağa uzatmış, memelerini yağ tulumu gibi sırtına vurmuş, ağzı da bohça gibi bir sakız çiğner ki şakırtısı yarım saatlik yoldan işitilir; soluğu kara yel gibi çıkıp tozu toprağı birbirine katar. Dokuz arşın kolları var...” (Kunos 1978:108-109)

⁷² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (İnan 1998:263)

yapıldığı odaya çocuk düşürmüş olanlar ya da herhangi bir sebepten dolayı davranışları hoş karşılanmayan, etrafça sevilmeyen kişiler (Kadınlar – zira erkeklerin bu odaya girmesi doğru karşılanmaz) alınmazlar. Doğum yaklaştığında hamile kadın – doğum sonrası ilk kırk günde olduğu gibi – yalnız bırakılmaz. Gelin (Doğum yapacak kadın) eşige bastırılmaz ve eşikte oturtulmaz.⁷³ (KK₃₆, KK₃₇) Bu inanç da “Erlik” ruhuyla karışmış olmalıdır. Hamile kadınların karşılaşmalarına izin verilmemeye çalışılır. Karşılaşırlarsa ya yollarını değiştirirler ya da iğne değiştirirler. Bu hadiseye kırk karışması ismi de verilir. (KKT) Doğum sonrasında loğusa ve çocuğu gerekmedikçe kırk gün evden dışarıya çıkarılmaz. Dışarıya çıkmak zorunda kalırsa üzerinde “iğne” ve “Enam Sûresi” bulundurulur. (KK₂₃, KK₂₄)

Kırkını doldurmamış olan çocuğun yıkandığı su gelişi güzel değil, temiz bir duvarın ya da ağacın dibine dökülür. Çocuğun çamaşırları ve bezlerinin yıkandığı su da aynı şekilde temiz bir yere dökülür. Ayrıca çocuğun yıkanan çamaşırları ve bezleri genellikle kimsenin görmeyeceği bir yere serilir. (KK₂₃)

İnanışa göre her insanın bir perisi vardır ve bu peri evlenme, doğum, ölüm zamanlarında azgınlaşır. Bu azgınlık kırk gün sürer. Bu sebeple evlenme zamanı gelin ve güveyi; doğum zamanı ana, baba ve yeni doğacak/doğmuş çocuk, vefat zamanında da mevtanın yakın akrabaları “kırklı” olurlar. Kırk basmasından ve kırklıdan korunmak için de bazı pratiklere başvururlar. (Şişman 1996: 564-565)

“Al karısının insanlar dışında ahırlarda bulunan ineklere ve atlara da musallat olduğu inancı bilinmektedir. Bu inanç, şekil itibari ile “hayvanların sabaha kadar koşturulup terletilmesi, yelelerinin ve kuyruğunun örülmesi” (Araz 1995: 35) biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Araştırma bölgesinde de tespit ettiğimiz bu inanca dair bir anlatının daha önce bildiğimiz şekilde karşımıza çıkması, bu inancın halk arasında yaygınlaşmış bir anlatı veyâ hikâyeye dönüştüğünü ve her yörede yaşanmış gibi düşünüldüğünü akla getirmektedir. (KK₂₉, KK₅₆)

⁷³ Bu inanca düğün törenlerinde de rastlanmaktadır. (KK₃₆)

(3) KAMOS / KARABASAN

Kamos ya da daha bilinen adıyla Karabasan, tek başına bulunan insanların uyku ile uyanıklık arasında üzerlerine ağırlığı ile çöktüğüne inanılan şerir bir ruhtur. Bu şekilde üzerine Kamos'un çöktüğü insanların onu hissettiği; fakat kurtulmak için bir irade gösteremedikleri inancı yaygındır. Bunun sonucu olarak insanların hastalandığı ve hatta ölümlerine yol açtığı düşünülür.

Kamos'un şekli bir tabiri yapılamamakla birlikte karanlıkla birlikte hareket edebildiği varsayılır. Yapılan tabirlerde, bazen “başında börkü olan iri yarı bir insan” bazen de “kara bir kedi”yi andırdığı; bazı hallede de yine “başında börkü olmak suretiyle iki karışık bir insan” olarak tanımlanır. (Araz 1995: 36)

Araz, bu iyeyi kavram olarak getirdiği ses ve taşıdığı anlam itibariyle eski Türk inanışlarındaki “Körmös”e benzetmektedir. (Araz 1995: 36) Erlik'in şerir yardımcı ruhlarından olan ve yeraltı dünyasında yaşayan Körmös'ün de bastığı insanların ruhlarını yeraltı dünyasına götürdüğüne inanılmaktadır.

Bu ruh halk arasında “kâbus çökmesi” manası ile de yer almaktadır. (KK₅₆)

c) GÖK İYELERİ

(1) GÖK / FELEK İYESİ

Türk inanç sistemi içerisinde Tengri merkezde olmak üzere, çevresinde “ıduk” (kutsal) kabul edilen üst yönde (üstün yıgnak) gök ve alt yönde (altın yıgnak) yer bulunduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu iki kutsal mekân arasında da kişioğlu kılınmıştı.⁷⁴

⁷⁴ Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oglı kılınmış. (Ergin 1999: 8)

Köktürk ve Uygur kağanlıkları döneminde Doğu Türklerinde kâinat (belki gök kubbe) silindir ve kubbeli hükümdar otağına⁷⁵ benzetilerek bir nevi, hükümdarın koruyucu vasfıyla benzer bir mana ifade etmekte idi.⁷⁶ (Esin 2001: 40)

Hükümdar otağı vasfı ile gök, tanrılar (tanrı) katını güneşi, ayı, yıldızları, kutsal dağları ve ışık âlemini de içine alan bir yapıyı haizdi. Gökyüzü çeşitli katlardan müteşekkil olup 16. katında – Gökyüzü Batı Türklerinde yedi Doğu Türklerinde dokuz kat olarak düşünülmektedir. – Tanrı Bay Ülgen (Kayra Han) oturmaktaydı. Altın dağın tepesinde altın bir tahtta oturan harp Tanrısı Kızagan Tengere göğün dokuzuncu katında, Mergen Tengere yedinci katta, Kün Ene (Güneş Ana) de yedinci katta yer alır. Altıncı katta Ay Ata (Ay Baba), beşinci katta Kuduy Yayuçı, üçüncü katta Yayuk ve Maytere yer alır. Cennet de üçüncü kattadır. (Yavuzer 1997: 51)

Gökyüzü Türkler tarafından hep bir kubbe gibi düşünülmüş ve çadıra benzetilmiştir. Oğuz Destanı’nda geçen “takı taluy, takı müren / kün tuğ bolgıl, kök kurıkan ifadesi de gökyüzünün çadır olarak düşünüldüğünü kanıtlar niteliktedir.

Türk Tanrısının, ıduk olarak kabul edilen güneş, ay ve yıldızların gökte olduğunun düşünülmesi sonucu, tüm bunları barındıran gökyüzü de “ıduk” olarak düşünülmüştür. Ayrıca Tanrı’nın kağan olacak kişiyi ve bazen Hatun’u da töpüsünden (tepesinden) tutarak yanına alması gökyüzüne olan saygının sebebini izah etmekte yeterlidir.

Bunların dışında Oğuz gökten gelen ışıktan inen kızla evlenmişti; Han-name’ye göre Cengiz Han’ın annesi Alan-Kova çadırında yatarken pencereden birden parlak bir Ay girmiş ve Alan-Kova’yı gebe bırakmıştı; Proto-Moğol mitlerinde de bir kadının gökten düşen bir dolu tanesini yuttuğu ve gebe kaldığı anlatılır. Bu kadından türeyen kavim kutsal sayılmıştır. Orta Asya mitolojisinde gökten gelen ışık sonucu gebe kalma hadisesi çokça yaygındır. Bu yaklaşımlar gökyüzünün kutsal (ıduk) sayılması ile izah edilmektedir.

Halk arasında gök, felek olarak da tasavvur edilir. Feleğin, gökten farklı olarak canlı bir varlık olarak düşünüldüğü halk arasında yaşayan “felek, evin yıkılsın; gözün

⁷⁵ “Türklerde hükümdar otağı, ordu ve ordu-öngin denen hükümdar ordugâhı ve şehri gibi, hükümdar köşkleri ve tapınaklar da kâinatın merkezinde ve kâinat planında sayılıyordu. (Esin 2001: 48)

⁷⁶ Köktürk kağanları güneşe benzetiliyor ve Uygur kağanlarının bazıları gök tanrısından, diğerleri güneş ve aydan veya Kün-ay’dan kut almış sayılıyordu. (Esin 2001: 70)

körolsun” gibi kargışlardan (beddua) da anlaşılmalıdır. Bu anlamda felek, kişilerin göremediği; fakat hayatın her safhasını takip eden ve etkide bulunan bir varlık olarak anılmaktadır. Gök ile ilişkilendirdiğimiz felek iyisi gökten farklı olarak kötü/kara bir iye olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysaki gök kutsaldı ve kendisinden medet umulurdu.

Halk arasında nazardan korunmak maksadıyla kullanılan ve yörede de yaygın olarak kullanılan mavi boncuk, göğün koruyuculuk vasfıyla ilişkilendirilmiş olmalıdır. Nitekim gök renk (mavi) gökyüzünün rengidir, bundan dolayı da eski Türkler tarafından kutsal addedilir. (KK₂, KK₁₇, KK₅₆)

Gök dışında gökle ilgili unsurlar da kutsal olarak addedilmiş; iyi karşılanmış ya da korkulmuştur. Türk inançları arasında sıkça görülen yıldırım ile ilgili sakınmalar da bununla ilgili olmalıdır. Fazlan bu konu ile ilgili olarak; “Onların ülkesinde en çok gördüğüm şeylerden biri de yıldırımdı. Bir eve (çadıra) yıldırım düşünce ona yaklaşmayıp, içinde bulunan insan, eşya ve diğer şeylerle kendi haline bırakırlar. Bunlar zamanla mahvolurlar. Ve «Bu ev sakinleri Allah'ın gazabına uğramış kimselerdir» derler” şeklinde açıklama yapar. (Şeşen 1975: 55) Anadolu'nun birçok yerinde, yıldırımla ilgili olarak çeşitli sakınmalar ve uygulamalar tespit edilmiştir. Günümüzde bu inançlar şekil değiştirmiş olsa da yıldırım düştüğünde ya da şimşek çaktığında besmele çekilmesi bu tür bir sakınma olmalıdır. Bazı bölgelerde yıldırım düştüğünde halkın bunu bir cezalandırma olarak algıladığı görülmektedir.

(2) GÜNEŞ / KÜN İYESİ

Türklerin her çağda güneşli yerlerde yaşamalarından dolayı güneş her zaman önemli bir iye olarak kabul edilmekteydi. (Ögel 2002: 187) Türk inanç sistematığı içerisinde güneş, koruyucu vasfı ile bilinmektedir. Güneş iduk sayılan ve Tanrının mekânı olan “gök”te bulunur. Hun çağında Türk kağanlarının güneşe hürmetlerinden dolayı otağlarının doğuya, güneşin doğduğu yöne açıldığı bilinmektedir. (Kalafat 1999a: 32) Yine Fazlan'ın bildirdiğine göre tokuz-oğuzlar ibadetlerini güneşin battığı tarafa yönelerek yaparlar. (Şeşen 1975: 88) Türklerde Kağan da koruyucu olma vasfı ile güneşe benzetilmiştir. Bu noktada güneşin doğduğu yönde bulunan Doğu Kağanları da Batı kağanlarından daha üstün olarak düşünülmüşlerdir.

Güneş kendisine adak sunulan unsurlardan olmakla birlikte, hiçbir zaman bir tanrı olarak düşünülmemiş; bilakis Tanrının kendisine bahşetmiş olduğu kudret sebebi ile kutsal sayılmıştır.

Güneş iyesine saygı gösterilmesi, günümüzde Anadolu ve Türk kültür coğrafyası üzerinde hâlâ sürdürmektedir. Araştırma bölgesinde yaygın inanca göre güneş doğduktan sonra kalkmak ve batış saatlerinde uyumak uygun karşılanmaz. (KK₂, KK₈) Güneş ışıklarının koruyucu vasfı hastalıklarda da kendini göstermekte ve bu “Güneş giren eve doktor girmez” atalar sözü ile tespit edilmektedir.

(3) AY VE YILDIZLAR İYESİ

Ay ve yıldızlar da kün/güneş gibi gökte bulunması itibariyle koruyucu iye olarak kabul edilirler. Ayın güneşe nazaran etkinliği daha azdır. Ay ve yıldızlar da Tanrının insanoğluna bahsettiği ışığı gün çekildiğinde yere indirmeye devam ederler. Bu sebeple Türk çadırlarının tepe noktasında karanlıkların içerisinden iyiliği taşıyan ışığın girebilmesi için Tündük adı verilen bir delik bırakılırdı. (Kalafat 1999a: 34)

Ay ve yıldızlara da güneşe ve kutsal kabul edilen diğer varlıklara olduğu gibi kurban verilir, bu iyeler memnun edilmeye çalışılırdı. Eski Türk inanışlarında güneş dişi ay ise erkek olarak düşünülmekteydi. Bu sebepten olmalıdır ki günümüzde de aya “ay dede” yakıştırması yapılmaktadır.

Ay gecenin/karanlığın ortasında saçtığı parıltılarla bir güzellik timsali olarak da düşünülmekte ve bundan dolayı olsa gerek Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi araştırma bölgemizde de hamile kadınlar gece aya bakmaktadırlar. Burada benzeme büyüünün örneğini görebilmekteyiz. Nitekim inançlarımız arasında gebe kadının kötü, kem, çirkin şeylere bakması uygun görülmezken; güzelliklere/ güzele bakması tavsiye olunur.

Araştırma yöresinde ay tutulması sırasında havaya doğru ateş etme, teneke ve davul çalma pratikleri hâlâ yaygın olarak yapılan pratiklerdir. (KK₂, KK₃)

Ay ve yıldızlar günümüzde daha ziyade olarak halk meteorolojisinde karşımıza çıkmaktadırlar. Ay ve yıldızların yön bildirme fonksiyonunun yanı sıra, zamanı, hava

durumunu ve mevsimleri⁷⁷ tespit etme rolleri de vardır. Anadolu coğrafyasında özellikle tarımla uğraşan halkımızın, gece ayın ve yıldızların konumuna ve durumuna göre işlerini plânladıklarına sıkça şahit olunmaktadır. Bunun dışında ekinlerin ekilmesi, biçilmesi, ağaçların aşısı yapılması, ağaçların budanması ve kesilmesi de ayın konumuna bağlıdır. (Eyuboğlu 1998: 55-56)

Türk inançları içerisindeki herkesin bir yıldızı olduğu ve yıldızı kayan kişinin de öldüğü inancı araştırma yöresinde de tespit edilmiştir. (KK₃₉) Yıldız kaydığını gören kişinin bunu etrafındaki kişilere söylememesi ölüme karşı savunma pratiklerindedir. Yıldız kayması neticesinde dilek tutulması da koruyucu vasfa sahip bulunan yıldızlardan medet umulduğunu izah etmesi bakımından önemlidir.

(d) YER İYELERİ

Altay Türklerinde yukarıdaki on yedi tabaka “cennet” ve “ziyâ” memleketini; aşağıdaki yedi veya dokuz tabaka da “cehennem” yâni “zulmet” memleketini teşkil eder. “Cennet” ve “cehennem” tabakaları arasında “orta-dünya” bulunur, bu da yeryüzünü ifade eder. (Gökalp 1976: 82)

(1) DAĞ / TEPE İYESİ

Eski Türk inançları içerisinde “Yer-Su” kültünün en önemli unsurunu dağlar oluşturmaktadır. Dağlar yüceliği, erişilmezliği gibi birçok nokta itibariyle sadece Türk boyları arasında değil; birçok dünya devletinde önem arz etmektedir.⁷⁸ Türk kültüründe gökyüzünün kutsal sayılması ile dağların yücelerinin gökyüzüne yakınlığı arasında paralellik bulunmaktadır.

Anadolu’da hemen her yerleşim bölgesinin çeşitli kutlamalar, etkinlikler için gittikleri ve kutsal addettikleri bir dağları ya da tepeleri vardı. İslâm öncesi

⁷⁷ Kuzey – Doğu Asya’da, “Büyük Ayı burcunun kuyruğu kuzeyde ise kış, batıda ise sonbahar, güneyde ise yaz, doğuda ise ilkbahar gelirdi.” Şeklinde inançlar mevcuttur. (Ögel 2002: 205)

⁷⁸ Türklerin Tanrı Dağları, eski Yunan’da Olimpos Dağı, Arabistanda ve İslâm kültüründe Hira Dağı, Yahudilerde Tur-i Sinâ ve Hintlilerde Himalayalar gibi.

inançlarımızda Tanrı Tengere Kayra Han da bir töpüde oturmakta ve Kağanı töpüsünden tutarak yanına almaktaydı. Kişioğlu tarafından Tanrı'ya en yakın yer olarak algılanan dağlar, birçok ulusun ortak kutsiyetlerinden olup; bunu gerek gündelik yaşamda ve gerekse efsane, masal vs. anlatı türleri içerisinde müşahede edebilmekteyiz.

İslâmiyet içerisinde de dağlar yeryüzünün temelleri olarak görülen denge unsurlarıdır. “Biz yeryüzünü bir beşik yapmadık mı? Dağları da birer kazık kılmadık mı?” (Nebe: 78) Ayet-i Kerimesinde dağlar yeryüzünün direkleri olarak, denge unsurları olarak zikredilmektedir. Bu inanış eski Türklerde de mevcuttu. “Tengri, tag birle yerig basurdı.” (Tanrı, dağ ile yeri bastırıp, daha sağlam yaptı.) (Ögel 2002: 459)

Eski Türkler, dağları Tanrı'nın kutsal makamları olarak algılamışlar ve onlara kurban sunmuşlardır. Ayrıca dağlar ant içilen yerlerdi. Bu sebeple dini merasim ve ayinlerde dağlar ziyaret edilirdi. (İnan 2000: 49) Günümüzde de yağmur duasına her yörede kutsal görülen dağlara çıkılması bu inancın sürdüğüne delildir. Ayrıca dağlarda bulunan pınarlar hastalıklara şifa verici olarak düşünülmüştür. Sandıklı Akharım kasabasında bulunan bir tepedeki pınarın sarılık hastalığına şifa olduğuna inanılarak bu suda yıkanılır, evlere götürülür ve bu su hastalık süresince içilir. (Özkan 2001: 258)

Iduk olarak kabul edilen dağlar, Orta Asya'da mübarek, mukaddes, büyük ata ve büyük hakan sıfatları ile anılır. (İnan 2000: 49) Köktürk Devletinde Hakanın çadırı Ötüken dağında olup; kapısı güneşin doğduğu yön olan Doğu'ya bakardı. Bu dağda her yıl ataların ruhlarına kurbanlar sunulurdu. Ötüken, ayrıca büyük bir devlet kurabilmek için yerleşilmesi gereken önemli bir merkezdi. Ötüken Dağı'nın batısında bulunan “Bodun-İnli” dağı da kutsal addedilir ve “ülkenin koruyucu ruhu” olarak kabul edilirdi. “Bodun-İnli” dağı, tüm vatanın ve milletin koruyucusu olarak görülen Tanrı'nın makamı olarak da kabul görürdü. (İnan 2000: 5)

Eski Türklerde şamanlar dağlara dua eder, yalvarır ve bu şekilde onlardan yardım beklerdi.⁷⁹ Günümüzde bu inanç şekli İslâmi bir surete bürünerek evliya kültürü olarak anılmaktadır. Anadolu'nun birçok bölgesinde dağlara dede, baba adı verilmesi ya da dağların kutsallığının bir dedeye bağlanması inancı yaygın olarak görülmektedir.

⁷⁹ “Bu kurbanım mukaddes ve ulu Atlaya ulaşsın, onun karar vereceği yere (yargı yerine) bağlansın. Güttüğümüz davayı halledecek mi? Bereket ve refah bize verecek mi? Bu kurbanım her engeli aşarak ulu ve mukaddes ulaşsın.” (İnan 2000: 51)

Sandıklı Koçgazi köyünde medfun olan Koçgazi Dede de bunlardan birisi olup; çocuğu olmayan kişilerin adak adadıkları, dileklerde buldukları bir zattır.

Görüldüğü gibi eski dönemlerde Tanrı'ların makamı olan ya da bir başka deyişle Tanrı'ya en yakın yer olarak saygı gören dağlar, İslâmiyet ile birlikte erlerin, erenlerin, pirlerin, dedelerin, babaların ve şehitlerin mekânı olarak algılanmışlardır. Bundan dolayı da Tanrı'ya ya da kutsal olana adanan adaklar; kutsal olana edilen dualar İslâmiyet'le birlikte dedelere adanmaya başlanmış ve bunlardan medet umulmuştur.

Burada dikkat edilmesi gereken, İslâmiyet öncesi dönemde dağlara adanan kurbanlar Tanrı için adanmış ve bu durum İslâmiyet'ten sonra da değişmeyerek dedenin şahsında Yaradan'a adanmaya devam edilmiştir. İnançın çevresel olgularında değişiklikler görülse de içerik olarak varlığını aynı şekliyle sürdürdüğü görülmektedir.

(2) TAŞ VE KAYA İYESİ

Her toplumda olduğu gibi, Türkler de İslâmiyet öncesi dönemlerinde tabiattaki unsurların birtakım gizli güçlere sahip canlı varlıklar olduğunu düşünmüşlerdir. Bu varlıklar duyan, düşünen, hisseden ve en önemlisi iyilik ya da kötülük yapabilen varlıklardır. Bu varlıkların sayılan özellikleri, bizzat kendilerinde değildir. Bu özellikler kendilerine Tanrı tarafından bahşedilmiştir. Eski Türkler bu bakımdan tabiat kuvvetlerine korku ile karışık bir minnettarlık beslemişlerdir.

Türklerin taş kültürüne dair ilk izleri Altay Yaradılış efsanelerinde görmekteyiz. Yerin yaradılışından bahsolunurken kişi ve Tanrı birliktedir. Kişi, rüzgar çıkartarak suyu dalgalandırır ve tanrının yüzüne su serper. Kendisinin tanrıdan büyük olduğunu zannederek suyun içerisine dalar. Suyun içerisinde boğulacak gibi olur ve tanrıdan yardım diler. Tanrı yukarı çık diyerek kişiyi boğulmaktan kurtarır. Ardından Tanrı “Sağlam bir taş olsun!” der ve suyun dibinden bir taş çıkar. Tanrı ile kişi bu taşın üzerinde otururlar. (İnan 2000: 14) Efsanede de görüldüğü gibi kaya koruyucu bir kimliğe büründürülmüştür.

Eski Türklerde kaya refahı ve huzuru sağlayan bir karakter arz etmektedir. Uygurların Yaradılış efsanesinde ve Göç Destanında yer alan “Kutlu Dağ (Kutlu Kaya)”

da ulusun koruyucusu olarak düşünölmüştür. Çin düşüncesinde Türkleri zayıflatıp yıkmanın bu “Kutlu Dağ” denilen yeşim taşından bir kaya parçasını ele geçirmenin zorunluluğu yer alır. Türklerden bu kayayı isterler ve yeni Kağan bu kayayı vermekte bir mahzur görmez. Uygur ülkesinin kuşları, kendi dillerince sesler çıkararak bu kayanın verilmemesi gerektiğini anlatsa da Çinliler kayayı parçalayarak kendi ülkelerine götürürler. Bu hadise sonucunda Uygur ülkesinin üzerine bir uğursuzluk çökmüş; kağanları ölmüş, ırmakları kurumuş, göllerinin suyu buharlaşmış, toprakları kuruyarak ürün vermez olmuş ve ölen kağanın yerine geçen kağanları da birbiri ardınca ölmüştür. Bu durum karşısında yurdun tüm canlılarının “göç göç” diye bağırır.

Bu efsanede zikrolunan taş Türklerce “yada taşı” olarak bilinen ve yağmur yağdırmak için kullanılan taştır. Bu taş, İslâmiyet öncesi Türk topluluklarında oldukça sık kullanılır. Fazlan, Türk ülkelerini gezerken bu taştan da bahseder. “Onların ülkesinde tanesinin yarısı siyah, yarısı beyaz olan bir çeşit üzüm vardır. Onlar arasında yağmuru çeken bir taş vardır. Bu taşla istedikleri zaman yağmur yağdırırlar.” (Şeşen 1975: 86-87)

Fazlan, Türkler arasında yağmur, kar yağdırma ve rüzgâr estirme maksatlı kullanılan “yada taşı” dışında da şifa vermek gibi vasıfları bulunan başka taşlardan bahseder: “Onların (Oğuzlar) ülkesinde karın sancısına iyi gelen beyaz bir taş vardır. Ayrıca kılıcın yüzüne sürölünce onu hiçbir şeyi kesmez hale getiren bir taş da bulunur.” (Şeşen 1975: 87), “Onların (Tokuz-Oğuzlar) ülkesinde burnu kanayan bir kimse üzerine takıldığı zaman kanın akmasını dindiren bir çeşit taş vardır.” (Şeşen 1975: 88), “Kırgızların ülkesinde yırtıcı hayvanlar çoktur. Orada, geceleri etrafını aydınlatan bir çeşit taş vardır. Lamba yerine ekseri bu taşı kullanırlar. Bu taş başka yerde kullanılamaz. (Şeşen 1975: 89), “Karlukların ülkesinde, mukaddes tanıdıkları, dibinde anlaşmazlıkları hallettikleri ve kurban kestikleri bir taş vardır. Bu taş yeşildir.” (Şeşen 1975: 90), “Onların ülkesinde sıtmayı kesen bir çeşit taş vardır. Fakat bu taş başka yerde tesirli olmaz. Orada yeşil damarlı çok değerli bezoari taşı bulunur.” (Şeşen 1975: 92)

Türkler arasında günümüzde de taşların kullanılması sureti ile yağmur yağdırma pratiğini görebilmekteyiz. Yağmur yağdırma duasına genellikle tepelik bir alana çıkılır. Burada 41 (KK₂, KK₅), 70 (KK₁₅, KK₁₈) ya da 70 bin (KK₃₃) taş okunarak bir çuvala

koyulur ve suyun gür aktığı bir yerine bırakılır. Bu suretle yağmur yağdırılır.)KK₂₃, KK₃₃, KK₃₆, KK₃₇) Bunun dışında birçok pratikte taşların izlerini görebilmekteyiz.

Afyonkarahisar Kalesinde bulunan bir taş (kaya) üzerindeki nala benzeyen izlerin, Hz. Ali'nin atı Düldül'ün ayak izleri olduğuna inanılır. Efsâneye göre Hz. Ali, atı Düldül'ün üzerinde dağdan dağa uçarak sefer yapmaktadır. Hıdırlık Dağı'nda konaklamak için sertçe yere basan Hz. Ali'nin ayağının izi kaya üzerinde kalır. Sonra Hıdırlık'tan Kale'ye atlayan Düldül dizginlenince atın ön ayağının izi taş (kaya) üzerinde kalır. Hz. Ali, Düldül'ü sulamak için su yalağına varır, atını bağlayacak yer bulamaz ve dört parmağı ile yalağın yanındaki bir taşa vurarak taşı deler ve atı buraya bağlar. Afyonkarahisar Kalesi'ndeki at izi ve yuların bağlandığına inanılan kaya üzerindeki delik ile Hıdırlık Dağı'ndaki ayak izi hala varlığını korumakta; Hazreti Ali'den kalmış birer anı olarak ziyaret edilmektedir. (Uçkun 2001: 776)

Hıdırellez sabahı henüz güneş doğmadan evvel ev sahibi olabilmek için taşlardan küçük bir ev yapılır. Bu pratikle bir yıl içerisinde ev sahibi olunacağına inanılır. (KK₂, KK₃) Bunu da bir benzeme unsuru olarak görmek mümkündür.

Yörede cenaze kaldırıldığında ardından başkasını götürmesin diye kalktığı yere taş konulur. (KK₂) Ataya saygısızlık yapanın taş kesileceği inancı da oldukça yaygındır. (KK₂) Çocuk sahibi olamayan kadınlar türbe ve yatırlara giderek taş bırakır. Bu taşa “satı taşı” adı verilir. (KK₅₆)

Yörede bulunan “Afakan Taşı” (Bkz. Fotoğraf 2-3) isimli kayadan birçok şekilde medet umulur. Korkan ve çekinen çocuklara cesaret vermek maksadı ile kayaya bağlanır. Üzerine bozuk para bırakılarak maddi temennilerde bulunulur. (Bkz. Fotoğraf 4) – Bu inanç, taş ve kaya iyesi için saç sunma olarak da düşünülebilir. – Evliliklerin sağlaştırılması ve işlerin yolunda gitmesi maksadı ile kayaya çivi çakılır. (Bkz. Fotoğraf 5)Yine çeşitli dilek ve temenniler için kayaya bez bağlanır, taş yapıştırılır. (Bkz. Fotoğraf 5-6-7) (KK, KK, KK) Ayrıca Afakan kayasının bir kısmında mevcut olan deliğe de taş yapıştırılmakta, uygun yerlerine çivi çakılmakta ve saire bırakılmaktadır. (Bkz. Fotoğraf 8) Taş yapıştırma geleneğine yörede oldukça sık rastlanılmaktadır. Dede inancına bağlı olarak niyet tutulur ve dedenin kabrinin uygun bir kısmına taş yapıştırılır. Selçik köyünde Sarı Selçuk'un kabrine de taş yapıştırılmakla birlikte buraya yapıştırılan taşlar yuvarlak olmalıdır. (KK₃₃, KK₃₄)

Yörede taş ve kaya iyesi hakkında yapılan tespitlerde bu unsurların iyi karakterli olduğu çıkarımı elde edilmiştir. Yalnızca Selçik köyü yakınında bulunan ve “Gelin Kayası” (Bkz. Fotoğraf 8) adı verilen bir taşın uğursuzluk getirdiğine inanılır. Bu sebeple bahsi geçen kayanın bulunduğu istikametten gelin konvoyunun geçmesi iyi karşılanmaz. Bu kayanın önünden geçirilen gelinlerin uğursuzluk getireceğine inanılır. Anlatılan hikâyede, Bir gelin kervanı “gelin kayası”nın önünden geçerken kaya üzerinde bulunan kuşlar korkarak havalanır. Kuşların havalanması ile gelinin üzerinde bulunduğu at ürker ve gelini üzerinden atar ve gelin ölür. (KK₅₆)

Sandıklı Bektaş köyünde bulunan ve yağmur duası için çıkılan Erenler Tepesinde yer alan ve kırklardan bir zâta ait olduğu düşünülen bir kabir bulunur. Bu kabir dikdörtgen bir şekilde olup etrafı taşlarla çevrilmiştir. Bu tepeden Milli Mücadele döneminde top seslerinin geldiği ve halkı korkuttuğu rivayet olunur. Bu top seslerinin günümüzde de duyulduğu söylenmektedir. Bu kabir etrafında da taş kültürünün izlerini görmek mümkündür.

Örneklere de görüldüğü gibi araştırma yöresinde taşlarla ilgili inanış ve uygulamalar –İslâm inancının bu tür inanışları reddetmesine rağmen – kimi zaman şekil değiştirerek bir dedenin kimliğinde kimi zaman da eski Türk inançlarındaki şeklini muhafaza ederek varlığını devam ettirmektedir. Dağ ve tepe iyeleri bolluk, bereket veren; dilekleri kabul eden ve koruyan bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır.

(3) AĞAÇ / ORMAN / BİTKİ İYESİ

Ağaç kültürü, yalnızca eski Türk inançları arasında değil tüm dünya topluluklarının çeşitli alanlarda farklı özelliklere sahip uygulamalarında müşahade edilmektedir. Ağaç, dünya kültürlerinde “yağmur yağdırma, güneş açtırma, sürüleri ve sığırları çoğaltma ve kadınları kolayca doğurtma gücüne sahip” canlı bir varlıktır. (Ergun 2004: 17) Birçok toplum ve dinlerde ağaç, ilahların ve ruhların bulunduğu kutsal varlıklardır. Ağacın meyvesi, ateşi, hışırtsı, renk güzelliği, çiçekleri, mevsimlere göre değişmesi, yaprakları insanların dikkatini ve ilgisini çekmeyi başarmıştır. İnsan hayatının çeşitli devrelerinde beşikten tabuta kadar birçok biçimde ağaçtan faydalanma, hatta ilaç elde ederek tedavi unsuru olarak kullanma insanı ağaca yaklaştıran unsurlardır. (Tanyu 1975: 129)

İslâmiyet öncesinde “kayın, çam, dut, meşe, kavak” ağaçları kutsal addedilirken, İslâmiyet’in kabulü ile birlikte “kutsal ağaç” konusunda eski inançlarının tesiri devam etmiş, İslâmiyet’le gelen “hurma, selvi ve zeytin” onların yerini almıştır. (Altıntaş 1987: 152)

Ağaçlar Türk kültüründe insan ruhunun barınağı olarak algılanmış ve bu inançla birlikte özellikle mezarlara ağaç dikme geleneği oluşmuştur. (Çeribaş 2004: 90)

Türk kültüründe gökyüzü, yeryüzünü örten bir çadır gibi tasavvur edilmiştir. Bu şekil itibariyle gökyüzünü de ayakta tutan çadır direği gibi ağaçtan bir direk vardır. Bir Altay destanında geçen “göğün direği alınsa” cümlesi kıyametin kopması anlamında kullanılarak ve Oğuz Destanında “Gök çadırımız/ Güneş de bayrağımız olsun” ifadesi ile gökyüzü bir çadıra benzetilmiştir. (Ögel 2002: 169) Türk kültüründe direk, “ayakta tutma” fonksiyonu ile şekil bulmuş, bu itibarla İslâmiyet’ten sonra Hz. Muhammed’in İslâm dininin direği olarak görülmesi ve namaz ibadetinin de bu fonksiyonu üstlenmesi dikkat çekicidir.

Türk yaradılışında da ağacın izlerini görmek mümkündür. Altay Yaradılış Efsanesinde geçen, “Dalsız, budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve ‘dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin!’ dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: ‘dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun!’” (İnan 2000: 15) ifadesi ile ilk insanın ağaç gölgesinde yaşadığı ve belki bu sebeple ağacın “insan ruhunun barınağı” olduğu düşünülmüştü.

Türk inanç ve düşünüş sisteminde dünyanın merkezinde “Hayat Ağacı (Dünya Ağacı)” bulunmakta ve bu ağaç üç kozmik alanı (yeraltı, yer üstü, gökyüzü) birbirine bağlamaktaydı.⁸⁰ Ayin ve törenlerde göğe kadar uzanan bir merdiven olarak düşünülen bu ağaç, dalları vasıtası ile Tanrının mekânına kadar uzanırdı. Bu bakımdan “Kutsal Ağaç”, hükümdarın, Gök-Tanrının makamına çıkabileceği kutsal bir merdivendi. (Altıntaş 1987: 144) Türk mitolojisinde yer alan bu ağaç İslâm inancındaki “Tuba Ağacı”na benzemektedir. Tuba Ağacı da Cennette bulunur ve dalları cennet köşklarini sarar. Büyüklüğü yüz yıllık yer tutar. Ayrıca “hayat ağacı” Kur’an-ı Kerim’de “Derken

⁸⁰ Türkler, dünyayı bir ağacın tasavvuru altında, kökleri dünyanın altını, gövdesi yeryüzünden gökyüzüne uzanan ve yerle göğü ayıran bir varlık olarak düşünmüşlerdir. (Tanyu 1975: 131)

şeytan ona vesvese verdi: "Ey Âdem, sana sonsuzluk ağacını ve çürümesi olmayan bir saltanatı göstereyim mi?" dedi." Şekliyle de geçmektedir. (Taha: 120)

Ağaç iyisi eski Türk kültürü içerisinde pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır: Oğuz Destanında Oğuz Kağan ağaç kovuğunda oturan bir kızla evlenmişti. Dede Korkut Hikâyelerinde Basat Tepegöz'e kendini tanıtırken "Atam adın sorar olsan kaba ağaç" (Ergin 1997: 214) demişti. Dede Korkut, hikâyelerinin sonunda yapmış olduğu alkışlarda (dua) "Kölgelüce kaba ağacın kesilmesün" demektedir. (Gönüllü 1991: 33) Yine Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'nin rüyasına girerek, devlet hâkimiyetinin uzanacağı bölgelere işaret eden, her yöne dal budak salan ve budaklarının gölgesi cihanı saran da ağaçtı.

Orhun yazıtlarında geçen "Ötüken Yış" ormanı da kutsaldı ve koruyucu addedilmişti. O ormandan uzak yerde kurulan devletin ömrü az olurdu. Sandıklı Menteş köyü yakınlarında bulunan ormanlık bölge de koruyucu olarak görülmektedir. Bu ardıç ormanının "dedeli orman" (Bkz. Fotoğraf 10,11,12) olduğu ve içerisinde "Otluk Dedenin" kabri bulunduğu ve dolayısıyla sahipli bulunan bu ormandan ağaç kesmenin yanlış olduğuna inanılır. Hatta bu ormandan kuru dallar ve ağaç parçaları dahi dışarıya çıkarılmaz. Kesilirse gece rahatsız ederler, kesilen ağacın mutlaka yerine konması gerekir. (KK₁₆) Aynı motife Ballık kasabasında da rastlamaktayız. Ballık dağında bulunan Avdaz Dede'nin koruduğuna inanılan ormanın ağaçları dedeli olduğu için yanmaz. Ormandan ağaç kesmek de doğru görülmez. (Özkan 2001: 291)

Selçik köyünde tespit edilen inanca göre de bayramlarda, arife günlerinde ve cuma günleri ağaç kesilmez. Bu günlerde ağaç kesenler onmaz, işleri rast gitmez. (KK₃₃, KK₃₄)

Yörede ağaçla ilgili rastlanan pratikler genellikle yaşlı ağaçlar ve kabir, türbe, yatır gibi kutsiyet arz eden mekânlar etrafında görülmektedir. Bu ağaçlar genellikle "ardıç, kayın, çam ve alıç" ağaçlarıdır. Bu ağaçların dışında söğüt, iğde ve çöğür ağacına bağlı pratiklere de rastlanmıştır.

Sandıklı coğrafyası türbe ve yatır kültürü bakımından oldukça zengindir. Hemen her köyde bu tür izlere rastlamak mümkündür. Kutsal olarak bilinen bu ziyaretgâhlar etrafında yer alan ağaçlar da değerli ve kutsal olarak görülmüş ve bu ağaçlara çeşitli

dilek ve temenniler için bezler bağlanmıştır.⁸¹ Bu bezler genellikle kurumuş olan ağaçlara bağlanır. (KK₁₈, KK₂₀) Bu bezler saç olarak görülmektedir. (Bkz. Fotoğraf 13,14)

Ağaçlara çaput bağlama inancı doğrultusunda Menteş köyünde medfun Menteş Dede'nin Türbesi içerisinde bulunan ve sağlığında kendisi tarafından kullanıldığı düşünülen baston ya da asaya da – Menteş Dede'ye ait olduğu düşünülen bu bastonlar oldukça kalın ve biçimsiz ağaç dallarıdır. – çeşitli dilek ve temenniler sebebiyle bez bağlanmaktadır. (KK₁₅, KK₁₆) (Bkz. Fotoğraf 15, 16, 17)

Araştırma bölgesinde çitlik ağaçlarına nazar ağacı olarak adlandırılarak bu ağacın dallarından alınan parçalar nazarlık olarak kullanılır. Nazardan korunmak için bu ağaç kullanılır. Sandıklı Dodurga köyünde bulunan bir süt çöğürü ağacına sütü az olan kadınlar giderek bez bağlarlar. Bu pratikle sütlerinin artacağına inanırlar. (KK₂₂, KK₂₃) Karkın'da İnbunar (İnpınarı) denilen bölgede çocuğu olmayan kadınlar erik ağacına çaput bağlarlar. (KK₅₁, KK₅₆)

Ağaçların dallarına bağlanan bez parçaları, iplik, hayvan kılı ve tüyü, gövdesine çakılan çivi, dibine veya yakın çevresine yakılan mum, kansız kurbandır (saçı). Etrafında çeşitli inançların olduğu ağaçlar genellikle meyvesi olan ağaçlardır. (Gönüllü 1994: 509)

Yörede mezarlara da ağaç dikilmektedir. (KK₃₈, KK₃₉, KK₄₂) Bu ağacın meyveleri kurdun kuşun yemesi içindir. Bu sebeple çoklukla meyveli ağaç dikilir. (KK₁₉) Bazı yörelerde de iğde ağacı dikilir. (KK₅₃, KK₅₄, KK₅₅) Bu şekilde ruhun huzur bulduğu inancı hâkimdir.

Karkın'da tespit edilen bir inanca göre Karadut ağacının dikildiği yer viran olur. (KK₅₁, KK₅₂, KK₅₃) Bu inanç ile nadir olarak ağacın uğursuzluk getirdiği görülmektedir. Bu uğursuzluk kötü bir simge olarak algılanan kara rengi ile bağlantılı olmalıdır.

⁸¹ Ağaç dallarına bez/paçavra/çaput bağlamak bir saç törenidir. Türkler, ruha sahip olduğuna inandıkları ağaçlara kurban sunmak amacıyla bir tutam at kılı ya da bez parçası bağlamaktaydılar. Altay Türklerinde, bez bağlamak bu ruhların en sevdiği kurbandır (armağan). Bu inanç İslâmiyet'in kabulüyle şekil değiştirerek dinî ilkelerle birleştirilmiş ve artık türbeler, yatırlar etrafında mevcut ağaçlara kurbanlar adanmış, saçılar sunulmuştur. (Tanyu 1975: 141)

Ağaç unsuruna bağlı olarak yapılan pratiklerden anlaşılacağı gibi, ağaç insanlara yardım edebilen, bazen kesilmesi halinde felâket ya da uğursuzluk getirebilen, kudretli bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla diğer tabiat unsurları gibi canlı olarak kabul edilir.

(4) YER İYESİ

Türk inanç sistemi içerisinde “yer” terimi Kök Tengri (Mavi Gök) ile yağız yer (kara toprak/yeraltı) arasında kalan bölümü ifade eder. Yeryüzünün üzerinde kişiöğlü kılınmıştır.

Yeryüzü ıduk yer-sub (mukaddes, kutsal yer-su) olarak da anılır. Bu bakımdan yer iyesi de koruyucu bir yapıya sahiptir. Fakat yeryüzünü tamamıyla ıduk olarak düşünmek yanlış olacaktır. Doğru bir ifadeyle yeryüzünde ıduk olan, kişiöğluna hayat veren ve onları koruyan ıduk yir ve sub’lar vardır. (Kalafat 1999a: 43) Buluç’un ifadesiyle, Türk inançlarında yeri kontrol ve denetim altında tutan, genellikle sarp yollarda, dağ geçitleri ile kaynak havzalarında bulunan koruyucu iyeler mevcuttur. (Buluç 1979: 326)

Yer-sub kavramı çoğu kez anlam karmaşası oluşturmuştur. Bazı bilim adamları yer-su kavramının tüm yeryüzünü ifade ettiği görüşünü savunurken diğer bir kısım da bu kavram ile dağ, su (ırmak, göl, pınar), ağaç, orman, kaya kültürlerinin anlaşılması gerektiğini savunmuşlardır. (İnan 2000: 48)

Türk kültüründe yer, ıduk olarak kabul edilen, dağ, taş, su, orman vb. üzerinde tutar. Bu sebeple onlar gibi yer de mukaddestir. İnan, Köktürklerin yer-su kavramı ile kutsal ruhların dışında vatanı da ifade ettiklerini belirtir. (İnan 2000: 48) Bu bağlamda vatan ve vatan toprağı da kutsal addedilmiştir. Afyonkarahisar’da tarlasına çift sürmeye giden çiftçi tarlaya girerken ve çıkarken selam vererek bu inancı sürdürmektedir. (Çeribaş 2004: 97)

İnsanları koruması, yardım etmesi; bazen şifa olması ve bazen de cezalandırması, yer adı verilen bu varlığın diğer tabiat unsurları gibi canlı olarak görülmesini temsil eder. Yörede ölümü yakın kişiler için toprak çağırıyor denmesi de yer iyesiyle ve yer iyesinin canlı oluşuyla ilgili olmalıdır. Menteş köyünde medfun

Menteş Dede'nin kabri etrafında da bu pratiği görmekteyiz. Askere gidecek olan gençler Mentеш Dede Türbesi içerisinde iki rekât namaz kılar ve ardından kabir etrafından çok az bir parça toprak alarak askere gider. Askerlik süresince bu toprağı yanlarında taşıyan askerler, sağ selim olarak memleketlerine dönerler. Kaynak kişinin bu toprağın koruyucu vasfını ifade ettikten sonra “bu toprağı yanında bulunduran bu köy halkından hiç kimse şehit olmamıştır” demesi oldukça manidardır. (KK₁₅, KK₁₆)

Selçik köyünde gebe kadın çocuğun cinsiyetini tespit etmek amacıyla yerden toprak alır. Toprakta “böcü” çıkarsa erkek, karıca çıkarsa kız çocuğı olacağına işaret eder. (KK₃₃, KK₃₄)

Cenaze törenlerinde mezara toprak atılan kürek elden ele verilmez. Toprak atıldıktan sonra kürek yere bırakılır. Diğer bir kişi bu küreğı alarak toprak atmaya devam eder. Küreğın elden ele verilmesi hayır getirmez. Mevta için de toprağı bol olsun denilir. (KK₁₃, KK₁₄, KK₁₅)

(5) SU İYESİ

Kadim devirlerden bu yana su kültü Türklerin inançlarında önemli bir unsur olarak yer almıştır. Suyun içerisinde hayatı ve sihrî kuvvetler bulunurdu. Bu sebeple eski Türklerde suyun kirletilmesi, yere dökülmesi cezayı gerektirirdi. İbn-i Fazlan, kanın da su gibi mukaddes addedildiğini ve kanda da suda bulunan sihrî kuvvetlerin yer aldığı bildirir. Moğolların hayvanların kalbini sıkarak öldürdüklerinden bahseder. Bu şekilde kanda bulunan sihrî kuvvetlerin yere düşmemesi sağlanır. (Şeşen 1975: 128) Fazlan, Oğuzların ve Moğolların sudaki bu kutsiyet unsurunun yere dökülmemesi için ellerini ve elbiselerini yıkamadıkları ve bu şekilde giyebildikleri kadar giydikleri bilgisini verir. (Şeşen 1975: 113) Suyun kirletilmemesi inancı bazen ilk çıkış şekliyle ve bazen de İslâmi motiflerle bezenerek günümüze değin varlığını sürdürmüştür.

Türk inanç panteonunda su iyesi, koruma özelliğı ile özellikle çocuklar ve kırklı kadınlar –bazen kırklı hayvanlar– arasında arınma/arındırma sembolü olarak; dilek sembolü olarak; ve halk hekimliğinde, hayvan hekimliğinde sağaltma sembolü olarak

kullanıla gelmiş ve bu bakımdan da canlı olarak düşünölmüştür. (Gönüllü 1996b: 48-49)

Türk kültüründe yer ve suya Tanrı tarafından kudret verilmişti. Bu manası ile yer ve su Türk milleti yok olmasın, budun olsun diye koruyuculuk vasfı kazanmışlardı. Sular toprağı tutar, kişioğluna hayat bahşederdi. Bundan dolaydır ki Türklerde göl, pınar, ırmak, dere olan her yerde koruyucu bir ruh, bir iye vardır. Bu kimi zaman suya ait kaçınmalarla ilgili iken kimi zaman da suda bulunduğuna inanılan iyelerle ya da su çevresinde tahakküm kurmuş olduğı düşünölen bir veliyle ilişkilendirilir.

Suyun olduğı bölgede cinlerin bulunduğı inancı da oldukça yaygındır. Bu cinlerin suyun olduğı, döküldüğü, aktığı yere gelmesi şeklinde de ifade edilmektedir. Dutağacı ve Yumruca köylerinde akşam yanan ateşe su dökölmez. Dökölürse “Ecinniler” gelir. (KK₁, KK₂, KK₄₁)

Araştırma bölgesinde su koruyuculuğı ve bereketi ifade eder. Özellikle tarımla uğraşan bölge halkı için su verim ifadesidir. Bu sebeple yağmurun olmadığı ya da az olduğı kurak dönemlerde köy halkı genellikle tepelere çıkar, dere, göl ya da pınar başlarında yağmur duası ederler. Bu pratikte dua okunan taşlar suyun içerisine bırakılır ve yağmur yağması beklenir. Yeterince yağmur yağdığında da suyun içerisine konulmuş olan taşlar geri çıkartılır. (KK₃, KK₅, KK₆, KK₁₁, KK₁₅, KK₁₈, KK₂₃, KK₃₃, KK₃₆, KK₃₇) Sandıklı bölgesinde, yağmur duası sırasında suya kurumuş at başının gömölmesi de bu pratikle ilgilidir. (Özkan 2001: 311) Yağmur duasına gidilen yerlerden birisi de Saltık köyü içerisinde bulunan Ziyaret Dede’nin kabri ve kabri yanında bulunan Ziyaret Kuyusu’dur. Bu kuyu ve yatır etrafında adak kurbanları da kesilmektedir. (KK₅, KK₉) Kımık köyünde yağmur duasında iki yatır ziyaret edilir ve mutlaka çocuklar da götürölür. (KK₁₇, KK₁₈)

Yağmurun yağmasının durdurulması için suya atılan taşların çıkarılması pratiğı görölmekteydi. Dolu yağmasının durdurulması için de annesinin ilk erkek çocuğunun bu doluyu yemesi ve “Annemin ilkiyim/ Akkuyruklu tilkiyim/ Varırsam seni yerim” şeklinde bağırarak doluya karşı kemik ve saire atması gerekmektedir. (KK₁₀, KK₁₁) Bunun dışında yine dolunun durması için küçük bir çocuğa dolu tanesinin bıçakla ortadan kestirilmesi pratiğine rastlanmıştır.

Cenaze törenlerinde mevta kabre götürülürken ardından su dökülür, (KK₄₅) mezara konulduktan ve üzerine toprak atıldıktan sonra da bir testi su ayakucundan başlanılarak başucuna kadar hiç artmayacak şekilde dökülür. (KK₄₂, KK₄₃) Ayrıca hasta vefat etmeden önce imanını kurtarmak için su içirilmesi pratiği de oldukça yaygındır. İnanışa göre hasta vefat etmeden önce “çok yanık olurmuş”. Şeytan karşısında bir bardak su ile durur, “ver imanını vereyim suyu” dermiş”. Bu sebeple hastaya ölmeden önce su içirmeye çalışılır. (KK₃₄, KK₄₆, KK₂₈, KK₂₉) Sandıklı coğrafyasında mevta yıkanmadan başında Kur’an okunmadığı tespit edilmiştir. Cenazenin yıkanması bir nevi günahlardan arınma olarak algılanmakta ve dolayısıyla başında dua etmek için cenazenin yıkanması beklenmektedir. (KK₅₆) Cenazenin yıkanmasının ardından köy halkı mevtanın üzerine benim de suyum nasip olsun diye su döker ve dökerken “hakkım helâl olsun” der. (KK₁₄)

Araştırma sahasında ölünün kabri yapılırken kabrin bir kısmına kurdun kuşun gelip su içebilmesi için de su çukurcukları yapılır. Bu şekilde hayra vesile olunarak günahlardan arınma sağlanmış olur. (KK₈) (Bkz. Fotoğraf 18)

Selçik köyünde çeşme başlarına ve suyun olduğu yerlere mumlar dikilir, dilek ve temennilerde bulunulur. Rüyada su görmek hayır kabul edilir. (KK₃₃, KK₃₄)

Yumruca ve Menteş köylerinde devlet tarafından doğaya salınan geyikler kutsal olarak görülüyor ve avlanmıyor. Geyiğin vurulması hâlinde “ocağına su döküleceğine” inanılıyor. (KK₁₅, KK₁₆) Bu inançta soyun kuruması, ocağa su dökülmek terimi ile ifade edilerek suyun yok edici etkisi vurgulanıyor.

Suyun hastalıklara şifa olduğu da tespit edilmiştir. Daha önce vurguladığımız gibi Akharım kasabasında bulunan bir pınarın sarılık hastalığına şifa olması nedeni ile bu su ile banyo edilir ve belirli aralıklarla içilir. (Özkan 2001: 258) Buna benzer olarak Koçgazi Dede'nin kabri yakınında bulunan pınarın da sıtmaya iyi geldiğine inanılır. (Özkan 2001: 379) Dodurga köyünde bulunan bir yatacın yanındaki suyun nazara iyi geldiği düşünülmekte ve bu (soğuk) su çocukların üzerine dökülerek nazardan arındırılmaktadır. (Özkan 2001: 337)

Saltık ve Yumruca köylerinde “suya bıçak atma” ismiyle maruf hekimlik tespit edilmiştir. Herhangi bir rahatsızlık sebebi ile suya bıçak atan aileye (Ocak aile) başvurulur. Üç bıçak alınır ve her bir bıçak bir dedeye bağlanır. Suyun içerisine

birakılan bıçaklardan ilk önce paslanan/ küflenmiş deva olarak hastaya (medet umana) yalatılır. Ardından paslanan/küflenmiş bıçağın işaret ettiği dedeye kurban adanır ve kesilir. (KK₂, KK₃, KK₆, KK₇, KK₈) Bu şekilde şifa bulunacağına inanılır.

Kınık köyünde cenazenin yıkandığı su kesinlikle artırılmaz. Su, cenazenin yıkandığı yere ya da rasgele bir yere dökülmez. Uygun temiz bir yere akıtılır ya da bu su ile mevtanın kıyafetleri yıkanır. Ayrıca cenazenin yıkanacağı suya katılmak üzere Hac ziyaretlerinden zemzem⁸² suyu getirilir. Cenaze törenleri için bu su mutlaka saklanır. (KK₁₉, KK₂₀) Kırka köyünde de hacca gidenler yanlarında kefenlerini de götürerek orada zemzem suyu ile yıkarlar, hazır bulundururlar. Gidemeyenler de giden kişilere kefenlerini vererek orada yıkatırlar. (KK₁₂, KK₁₃, KK₁₄)

Sandıklı da kız isteme törenlerinde kız verildikten sonra şerbet ikram edilir. Bu şerbet ikramından evvel misafirlere kesinlikle soğuk su verilmez. Verilirse araya soğukluk gireceğine inanılır. Soğuk su içebilmek için şerbetlerin içilmesi beklenir. (KK₁₈, KK₂₁, KK₂₈)

Su kültürü etrafında gelişen bir başka inanış da çamaşır yıkamaktır. Bektaş köyünde Cuma günü çamaşır yıkanmaz. Sular meşgul edilmez. İnanışa göre Cuma günü melaikeler, ecinniler ve periler abdest almak için su ararlar. Suyun başında eğleşene, suları boşa akıtana beddua ederler. Bu kişilerin işleri ters gider. (KK₂₇, KK₂₈)

Nazardan korunmak için yapılan pratiklerden olan kurşun dökme hadisesinde de kurşun suyun içerisine dökülür. Bu şekilde nazardan arınılacağı inancı hâkimdir.

Özellikle halk hekimliği etrafında izlenen ocak kültüründe el alma, el verme hadisesinde de su iyesinin etkileri görülmektedir. Ocaklı ailede aile büyüğü kendisinden sonra şifa verecek olan kişiye el verdikten sonra elinden bir bardak su içerir. Bu şekilde hekimlik aktarılmış/iletmiş olur.

Karkın yöresinde suya tükürmek uğursuzluk sayılır. Suyun temiz ya da pis su olması bu kuralı değiştirmez. Bu inanç itibariyle tuvaletlere tükürmek dahi hoş karşılanmaz. (KK₅₁, KK₅₂)

⁸² İslâm medeniyeti içerisinde yer alan Hıra Dağı, Hacer'ul Esved ya da zemzem suyuyla alakalı düşüncelerin bir kültür olarak değerlendirilmesi ve buradan hareketle bu din içerisinde de dağ, taş ve su kültürü unsurlarının yer aldığı söylenmesi doğru değildir. Zira kültürün oluşumu için ya da bir unsura kültür adı verilebilmesi için oluşması gereken bazı şartlar vardır. (Ocak 2000:113)

Selçik köyünde bulunan “Balıklı Pınar” olarak anılan havuz bayram arifelerinde temizlenerek içerisine su doldurulur. Bu bölgeden çıkan suyun havuza doldurulması ile bu suyun âb-ı zemzeme dönüştüğüne inanılır ve köy halkı bu suyu içerler. Bu havuzun ve çeşmenin yanına mum dikilerek dileklerde bulunulur. (KK₃₄) Yine Selçik köyünde bulunan Sarı Selçuk’un kabrinin bulunduğu yerde üç tane havuz bulunmaktadır. Bu havuzlar asla pislik kabul etmiyorlar. Anlatılan hikâyeye göre eskiden bu havuza sıtmal bir kadın düşmüş. Bu olayın ardından su çekilmiş. Kaynak kişinin babasının rüyasına giren sakallı kişi havuzu temizlersen pınar tekrar akacak diyor. Havuzu temizlemiş ve bu olaydan sonra su tekrar geri gelmiştir. (KK₃₄) Selçik köy halkı için bu havuz ve Sarı Selçuk’un kabri kutsaldır ve bu sebeple buralardan medet umulur. Adaklar adanır ve mum yakılır.

Suyun şifâ sağlama yönü Afyonkarahisar bölgesinin yer altı su kaynakları nedeniyle de oldukça yaygındır. Bu inancın, özellikle kaplıcalar etrafında şekillendiğine şahit oluyoruz. Kaplıcalar, genellikle romatizma türü hastalıklara şifa olarak algılanmaktadır.

Araştırma bölgesinde su arındırıcı ve koruyucu bir mahiyette karşımıza çıkmaktadır. Kendisinden hayır beklenen ya da hayra vesile olandır. Bu bakımdan eski Türk inanışlarında görülen suyun kutsallaştırılması, içerisinde ruhları barındırdığı inancı doğrultusunda varlığını bazen İslâmi inançlar ile birleşerek sürdürmektedir.

e) EV, EŞİK, OD, OCAK /ATEŞ İYELERİ

(1) EV / EŞİK İYESİ

Türk kültüründe pek çok unsurun bir iyesi olduğu düşüncesiyle paralel olarak ev/ocağın da bir iyesi bulunmaktaydı. Bu iyenin orada yaşayanları koruduğuna inanılırdı. Bu iyenin tesir gücü evin ya da çadırın sınırları ile çizilmişti. (Kalafat 1999a: 56) Bu inanç Türklerin tüm kozmosu çadıra benzetmesiyle alakalı olmalıdır. Nitekim çadır benzeri olan gökyüzü içerisinde birçok koruyucu iye bulunmaktaydı. Bu iyenin

genellikle evin eşiğinde bulunduğu inanılır. Bu sebeple olsa gerektir ki Sandıklı da eşikte oturmak ve eşige basmak hoş karşılanmaz. Uğursuzluk getirdiğine inanılır. Bu pratik özellikle yeni gelinlere, gebelere ve çocuklara uygulanır.

Yörede evlenerek yeni evine gelen gelinin ardından bir ekmek, bir kaşık ve bir çanak gönderilir/getirilir/çalınır. Bu pratikle gelinin nasibiyle geldiğine inanılır. Yine gelin eve girerken hayırlı olsun diye sağ ayakla girer. (KK₅₁, KK₅₂, KK₅₃) Gelin eve girerken –genellikle kaynana tarafından – bereket getirsin diye özellikle kanatlı hayvan tüyüyle kapıya yağ sürülür. (Özkan 2001: 259) Kınık köyünde eve giren gelin evini iyice bellesin diye kırk gün dışarıya çıkarılmaz. (KK₁₉, KK₂₀) Söylemezlik âdeti gereği gelin belli bir süre kayınpederi, kaynanası ve kayınbiraderi ile konuşmaz. (KK₂₂, KK₅₁) Kız istenmesi töreninde şerbetten önce araya soğukluk girmesin diye soğuk su verilmemesi de ev iyesi ile ilgilidir.

Kırkı çıkmamış olan çocuk ve loğusanın evden dışarıya çıkartılmaması (KK₂₃, KK₃₅, KK₃₆) ve evden ayrılan kişilerin ardından su dökülmesi de ev iyesiyle ilgilidir. Özellikle askere giden kişilerin ardından “gittiği gibi dönsün” diye su dökülür. (KK₁₄, KK₁₈) Ayrıca yörede gün batımına yakın ya da battıktan sonra evden dışarıya ekşi, acı, turşu verilmez. Hatta bu kelimeler telaffuz edilmez. (Özkan 2001: 454) Gece eve sabun sokulması yas, acı soğan sokulması ise acı getirir. (KK₅₆)

Hıdırellez günü evlerin süpürülmemesi de ev iyesiyle ilgilidir. İnanişâ göre o gün eve Hz. Hızır uğrar. Bu bereketi temsil eder. Eğer ev süpürülürse evin bereketi kaçacağına inanılır. Hıdırellez günü bu inanıştan dolayı yoğurt mayasız tutturulmaya çalışılır. Yoğurt, bazen içine gümüş atılarak bazen de hiçbir şey katılmadan yapılır. Eğer yoğurt tutarsa o eve Hz. Hızır’ın uğradığına ve bereket getirdiğine inanılır. (KK₅₁, KK₅₂)

Kırka köyünde derlenen bir inanca göre, ev yeri kazılırken altından mezar çıkarsa, mezara bozuk para atılır. Burada maksat, mezarda yatan kişi “niye geldin” derse “burayı paramla satın aldım” demektir. Görüldüğü gibi bu inançta da ev yerini sahiplenme söz konusudur.

(2) OD, OCAK / ATEŞ İYELERİ

Yörede, varlığını çeşitli pratikler ekseninde sürdüren Türk kültürü ürünlerinden birisi de od/ocak kültürüdür. Türk düşünce sisteminde ateş, gökten Tanrı tarafından gönderilmiştir. Bir Altay efsanesine göre Tanrı, meyve, sebze ve otlarla beslenen ilk insanlara et yemelerini emreder. Ülgen, (Tanrı) gökten biri kara, biri ak iki taş getirir. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeri ile vurur, otlar ateş alır. Bu şekilde Ülgen ateşi yakmasını insanlara öğretip “bu ateş atamın kudretinden taşla düşmüş ateştir” der. Günümüzde Kuzey Altaylarda bulunan oymaklarda güveyi ile gelin gerdekte ilk defa yaktıkları ateşi çakmak taşıyla yakmaktadırlar. (İnan 2000: 66)

Ateş, Türkler tarafından temizleyici bir yapıyı haizdi. Fazlan Kırgızlardan bahsederken onların âdetlerinden biri de ölülerini yakmalarıdır der. Sebep olarak da, ateşin ölüleri temizlediği ve günahlardan arındırdığı inancını gösterir. (Şeşen 1975: 99) Ateş, her şeyi temizler ve kötü ruhları kovardı.⁸³ Yine Fazlan’ın bildirdiğine göre eski Türklerde ölünün çadırı, ölünün yanında bulunanlar ve eşyaları kirli sayılırdı. Bunlar ancak iki çadır arasından geçirilmek suretiyle temizlenirdi. Bunu da sadece şaman yapabiliyordu. (Şeşen 1975: 133) Bu inanıştan dolayı Oğuzlarda bıçağı ateşe koymak, tencerenin içindeki etten bıçakla almak, bir çadıra işemek, odunu ateşin yanında tutmak, dizginle ata vurmak gibi günahları işleyen kişiler şaman tarafından iki ateş arasından geçirilirdi. (Şeşen 1975: 113)

Altayların ateşe dua ederken “güneş ve aydan ayrılmışsın” dediği tespit edilmiştir. Onlar da ateşin Tanrı-Ülgen tarafından yeryüzüne indirildiğine inanırlar. Bu sebeple ateş hakkında kötü bir söz sarf etmezler. (İnan 2000: 67) Ateşin su ile söndürülmemesi, ateşe tükürülmemesi bu inanç ile bağlantılıdır. Yukarıda tespit ettiğimiz gibi Dutağacı ve Yumruca köylerinde özellikle akşam saatlerinde yanan ateşe su dökülmez. Dökülürse “Ecinniler” gelir. (KK₁, KK₂, KK₄₁) Bu inanış Sandıklı’da oldukça yaygındır.

Ateş kültü günümüzde ocak, kül, kor sacayağı ve tütsü pratikleriyle varlığını devam ettirmekle birlikte son 20 – 30 yıl içerisinde etkisi oldukça azalmıştır. Ocak

⁸³ Köktürk iline gelen Bizans elçileri sınırda ateş üzerinden geçirilerek temizlendikten ve kötü ruhlardan arındırıldıktan sonra ülkeye alınmışlardı. Yine Rus prenslerinin Batu Han veya onun torunlarının huzuruna çıkabilmek için iki ateş arasından geçirilmeleri de bununla ilgili olmalıdır. (Öncül 2005: 59)

(Bkz. Fotoğraf 19, 20) soyun da devamını sembolize etmektedir. Yörede özellikle erkek çocukları evin ocağını tütürecek olması itibariyle “baca dumanı” ve “ocağın közü” olarak adlandırılmaktadır. (KK₃₄) Dede Korkut Hikâyelerinde “Oğul atanun yetiridür, iki gözünün biridür. Devletli oğul kopsa ocağınun közidür.” İfadesi ile aynı örneği görebilmekteyiz. (Ergin1997: 74) Yörede ocağın sönmesi neslin bitmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda yukarıda da bahsettiğimiz Yumruca ve Menteş köylerinde geyiklerin vurulmaması bu inanç ile ilgilidir. Zira bu hayvanların vurulması durumunda “ocağına su döküleceği” dolayısıyla soyun tükeneceği inancı hâkimdir. Geyik vurulduğunda aileden mutlaka birisinin öleceği düşünülür. (KK₁₅, KK₁₆) Bu inançta atalar kültüründen beslenen bir ocak kültürünü müşahede etmekteyiz. “Ocağın tütmesi, ateşin devamlı olarak yanması, ataların o ocakta, o yurttta, o çadırda devamlı olarak bulunması demektir. Ataların canları ocağın içinde tecelli eder.” (Çeribaş 2004: 111) Bu bağlamda Anadolu insanının “ocağın batmasın veya batsın, ocağıma incir diktin, ocağın sönsün veya sönmesin, ocağımı kuruttun” ifadeleri ile şekil bulan alkış ve kargışların da bu inançla ilgisi olmalıdır.

Türk cemiyetinde dünden bugüne mevcut olan “ocak inancı”, dar anlamda Türk ailesinin, geniş anlamda ise Türk devletinin ebedî olduğunu anlatmaktadır. (Gönüllü 1990: 33)

Menteş köyünde, Menteş Dede'nin Kurtuluş Savaşı'nda ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nda cepheye ateş topu göndermesi de ateş kültü etrafında şekillenmiş olmalıdır.

Yörede ocak ile tespit edilen inançlar çoklukla halk hekimliği ile alâkalıdır. Yörede tedavi maksatlı hekimlik “ocak aile” denilen aileye mahsus bir özellik arz etmektedir. Şifa vermeyi yalnızca ocaklı kişiler yapabilir. Yumruca köyünde her hastalık için ayrı bir ocak ailenin olduğu tespit edilmiştir. Bu ocakların uyguladığı tedaviler genel itibariyle ateş ve ocak etrafında şekillenir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi halk hekimliği bahsinde verilecektir.

f) KİŞİOĞLU, ATA RUH İYESİ (TÖZ/ TÖS/ ARVAK/ İYA KİL)

(1) KİŞİOĞLU İYESİ

Eski Türk inanç sistemi içerisinde “Kam” dinin temsilcisidir. Kam, dini ayin ve törenleri yapar, ruhlarla fani insanlar arasında aracılık eder. (İnan 2000: 72) Kam’a bu gücü veren, şahsiyet kazandıran; göksel uçuşu gerçekleştirirken, hastalıkları iyileştirirken yardımcı olan özel ruhlar vardır ki bunlara, Altaylılar Tös (Töz), Yakutlar “ijä kil”(İya kil)⁸⁴ yahut emeget, , Türkistan ve Kırgız baskıları da “Arvak” (Arbak) isimlerini verirler. Kamlar, hayvan donuna (Kılığına) da girerek, kendilerine yardımcı olan ruhlar vasıtası ile duyar, düşünür ve görür. Altaylarda, ölmüş Kamların ruhları başta olmak üzere ataların, ecdatların, ölmüş kudretli Şamanların ruhları “temiz, iyi” ruh olarak yeraltı dünyasından ayrılıp bu dünyada yaşarlar. Şaman gerek göğe çıkarken, gerekse yeraltındaki cehennem âlemine inerken karşılaştığı engelleri aşabilmek için bu ruhları çağırır. Bu ruhlar Kama yoldaş olup, ona güç verirler. (Buluç 1979: 318)

Şamanların İslâmiyet öncesinde çeşitli hayvanların donlarına bürünmesi hadisesini İslâmlıktan sonra da veli, evliya, erenlerin sürdürdüğüne şahit olmaktayız: Abdal Musa geyik donuna bürünür, Hacı Bektaş Anadolu’ya güvercin donunda gelir, Hacı Bektaş-ı Veşî’nin Velâyetname’sinde Ahmet Yesevî’yi davete giden yedi er turna donuna girerek Türkistan’a uçarlar. Bunların dışında Oğuz’un 24 boyunun her biri bir kuşu ongon⁸⁵ (totem) sayar.

Kalafat, insanın can/tın ve etöz’den oluşması inancını, onun aynı zamanda iye gibi bir bedene dona girdiği inancına bağlamaktadır. Bu iyenin bazen şeytana uyup, kara iyelerin buyruğuna girerek kötülük yapabilmesi ile göz değmesi, nazar ve kişinin uğursuzluk getirebileceği inançlarını ilişkilendirmektedir. (Kalafat 1999a: 67)

Araştırma sahasında nazar, uğur/uğursuzluk ve göz değmesi inançları tespit edilmiştir. Herhangi bir işe başlanırken, işin üzerine gelen kişinin toplumun

⁸⁴ İya Kil, (ana hayvan) Yakutlara göre, Kamın herhangi bir hayvanda tecessüm ettiği canıdır. Bu hayvanın hayatıyla şamanın hayatı bağlıdır. İya kil ölürse şaman da ölür. Bu inanç eski devirlerde sadece şamana mahsus olmayıp herkesin bir “iya kil”i bulunduğu düşünülürdü. (İnan 2000: 81)

⁸⁵ Türkçe ong (uğur) sözünden türemiştir.

tecrübeleriyle sabit olan hal ve hareketleri doğrultusunda hayırlı olup olmayacağına dair görüş belirtilmesi (KK₂, KK₂₁), bazı kişilerin nazarının değdiği inandırılması bu durumu örnekler niteliktedir.

(2) ATA RUH İYESİ

Ataerkil Türk kültürü içerisinde ata/baba unsuru, kendisine saygı duyulan, tecrübelerinden yararlanan ve güvenilen; koruyuculuğu ve otoriteyi temsil eden bir yapıyı haizdi. Orhun Abidelerinde Bilge Kağan'ın, “Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.” (Ergin 1999: 59) sözleri de bu görevin devlet hayatında kağanlara yüklenmiş olduğu görülmektedir. Bilge Kağan yüklendiği sorumlulukla gece uyumamış, gündüz oturmamıştı.

Asya hunları, Tabgaçlar ve Kök-Türkler kutsal mağaralar önünde ataların ruhlarına kurban sunarlardı. Atalara ait hatıraların kutsal sayılması, Türk mezarlarına yapılan tecavüzlerin ağır şekilde cezalandırmalarından da anlaşılmaktadır. (Kafesoğlu 1993: 291) Fazlan'ın Oğuzlar hakkında verdiği bilgilerde atalarının ruhlarına taptıklarından bahsetmesi oldukça manidardır. (Şeşen 1975: 131) İnan, Altaylarda ongon adı verilen ve ataların keçeden, paçavradan, kayın ağacı kabuğundan yapılan heykellerden bahseder. Bu heykeller ölmüş ataları temsil etmekte ve bunlara saç saçılarak ağızlarına yağ sürüldüğü belirtilmektedir. Altaylılarda bu heykellere töz / tös adı verilmekte, Şamanlar bunlardan bahsederken “bu babamın tözü, bu anamın tözü” demektedirler. (İnan 2000: 42)

Anadolu'da ve herhangi bir beklentide söylenen “atanın ruhu için”, “atanın ruhuna değsin”, “atana rahmet”, “ölmüşlerinin ruhuna değsin” “ataların kemiklerini sızlatmak” gibi ifadeler bu inancın devamı niteliğindedir. Yine atalara saygısızlık yapanların taş kesileceği inancı oldukça yaygındır. (KK₂) Araştırma sahasında da tespit edilen bu tür pratiklerin yanı sıra özellikle ata mezarlıkları ve veli, dede, eren kabirleri etrafında da ata ruhunun anıldığı görülmektedir. Özellikle şifa maksatlı yapılan, kutsal görülen kişilerin kabirleri etrafında kurban kesilmesi, mezarlarına, mezarlarının yanındaki ağaçlara bezler bağlanması ata ruhuna saç mahiyetindedir.

Araştırma sahasında kişinin ölümü ile birlikte gözlerinin kapatılması (KK₂, KK₆, KK₁₁), ölünün kalktığı yere taş konulması (KK₂) hadisesi kişinin ardından başka birisini götürmemesi içindir. Menteş köyünde bulunan Menteş Dede'nin kabrini koruyan aile her yıl buraya gelerek adak adar, kurban keser. (KK₁₆) Yörede Eren, evliya olarak anılan hemen her kabre karşı kurban adandığı tespit edilmiştir.

Cenaze törenlerinin ardından yemek verilmesi, mevlit okutulması da ata ruhunun huzur bulması maksadıyladır. Kırka ve Saltık köylerinde “sin kurbanı” adı verilen geleneğe göre bazı aileler –maddi durumu iyi olan ya da atası sağlığında talep eden- atanın ölümünden sonra yedi yıl kurban bayramı arifelerinde ya da ölüm yıldönümlerinde kurban keserler. Bu kurbanın eti altı yıl ev halkı tarafından yenmeden dışarıya dağıtılır. Yedinci yıl kurban etiyle yapılmış olan yemeğe tüm köy halkı davet edilir. (KK₅, KK₆, KK₁₃, KK₁₄) Bayram törenlerinde mezarlıkların ziyaret edilerek buralarda dua edilmesi, mezarlara su dökülmesi, şeker bırakılması âdetleri de bu iye ile ilgili olmalıdır.

Ölmüş kişi ya da atalardan şifa beklenmesinin örneklerini halk hekimliğinden sonra hayvan hekimliğinde de görmekteyiz. Saltık köyünde “Göktaş Dede” ismi ile anılan taşların etrafında yavrusunu yanına kabul etmeyen hayvanlar ya da bu hayvanlara ait ipler/bağlar dolaştırılır. Bu sayede yavrusunu yanına alacağına inanılır. (KK₅, KK₉) (Bkz. Fotoğraf 21, 22)

Yörede ölen kişinin kıyafetleri saçları olarak dağıtılır. (KK₄, KK₈, KK₂₀, KK₂₄) Bu gelenek Kırka köyünde de devam ettirilmekte olup mevtanın kıyafetleri mutlaka köy dışına verilir. Bu pratiğin temelinde mevtanın yakınlarının kıyafetleri görek üzülmemesi yatmaktadır. (KK₁₁, KK₁₄)

Mezarlara ve mezarlıklara ağaç dikilmesi -özellikle meyveli ağaç- pratiği de bu inanışla ilgili olmalıdır. Bu ağaçların meyvelerinin kurt, kuş tarafından yenmesi ile ölünün ruhunun huzur bulacağı düşünülmektedir.

Menteş köyünde medfun bulunan ve Kurtuluş Harbi ile Kıbrıs Harbi'nde cepheye ateş topları gönderdiğine inanılan (Görülen {KK₁₅}) Menteş Dede'nin ruhunun savaşa katılması, yine “Dedeli Orman” olarak bilinen ve içerisinde “Otluk Dede”nin kabri bulunan araziden Dedenin koruması ile Yunan askerlerinin geçememesi örnekleri, dedelerin –ata ruhlarının– halkın arasında yaşamını sürdürerek onları koruduğuna

inanıldığını göstermektedir. Yine Menteş köyünde kaynak kişinin “buralarda deprem, afat olmaz, çünkü dedelidir.” (KK₁₅, KK₁₆) sözleri bu ruhun yaşadığına inanıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Araştırma yöresinde atalara saygı gösterilmesi zorunluluk arz eder. Kendisine sağlığında hürmet gösterilen atanın vefat ettiğinde kabrine de hürmet gösterilir. Bu sebeple ölen bir kişinin kabri evlâdı tarafından yaptırılmalı ve sürekli temizlenmelidir. Ayrıca bayramlarda kabir/kabirler ziyaret edilmeli ve hayır dualar yapılmalıdır. Bu tür davranışlardan kaçınanlar ayıplanır ve dışlanırlar. Bu tür inanışların İslâm kültürü ile birleşerek varlığını sürdürdüğü aşikârdır.

II. İNSAN HAYATININ ÇEŞİTLİ SAFHALARIYLA İLGİLİ HALK ÂDET VE İNANIŞLARI

A) GEÇİŞ TÖRENLERİ

Doğum, evlenme ve ölüm insan hayatının en önemli geçiş dönemleridir. (Örnek 2000: 131) Bu üç dönemin tüm insanlık için oldukça önem arz etmiş olması sonucu bu kurumların etrafında âdet, gelenek, görenek ve töre kültürleri oluşmuştur. Bu bağlamda oluşan kültürlerin bir boyutunu da inançlar şekillendirmiştir. Bu inançlar, bağlı bulunan sosyal kültür seviyesi, çevrenin beklentileri gibi etmenlerle yöresel farklılıklar göstermekle birlikte, başvurulan yöntemin genel itibarla kaçınımlardan oluşması bakımından benzerlik göstermektedir.

1. DOĞUMLA İLGİLİ HALK İNANIŞ VE ÂDETLERİ

Aile, toplumları ayakta tutan ve varlığın sürdürülmesini sağlayan en temel kurum olması itibariyle evrensel bir karakterdir. Toplumun en küçük birimi gibi görünen; fakat bütüne etki etme gücü en fazla olan yapıdır. Nitekim fertlerin şekillenmesi bu yapı vasıtası ile gerçekleşmektedir. Türk kültüründe “baba/ata ocağı” ifadesiyle de kutsal bir kimliğe büründürülmüştür.

Aile adı verilen bu kurumun varlığı ve sürekliliği doğumla sağlanabilmektedir. Bu sebeple doğumların devam edebilmesi, sağlıklı nesiller yetiştirilebilmesi ve doğumda meydana gelebilecek olumsuzlukların önlenmesi bazı kurallara bağlanmıştır. Doğumun kadınlara özgü bir yapı olması dolayısıyla kadın, doğumundan itibaren bunun için hazırlanır ve yetiştirilir. Doğumuyla birlikte kendisine çeşitli sorumluluklar yüklenir ve rolüne hazır hale getirilmeye çalışılır.

Tarihin her döneminde ve her ulusta doğum mutlu bir hadise olarak kabul edilmiştir. Çocuğun doğması aileye yeni bir statü kazandırmış ve toplumda saygı görmesini sağlamıştır. Çağlar boyu doğuma ve onun kendi bünyesi içindeki evrelerine

bir takım geçiş töreleri ve törenleri eşlik ederler. İnançlar ve gelenekler insanları gebelik öncesinden başlayarak bir takım âdetlere uymaya ve âdetlerin gerektirdiği işlemleri yerine getirmeye zorlamaktadır. (rnek 2000: 132)

Kültür, İslami kültür dairesine girince Anadolu’da yeniden şekillenmiştir. Âdet ve inanmaların hayatın her döneminde halk üzerinde büyük yaptırım gücü vardır. Toplumsal ve kültürel değişiklikler âdet ve inanmaların değişmesine neden olurlar. Bugün uyulan birçok âdet, inanma ve bunlara bağlı pratiklerin eski geleneklerden geldiği bilinmektedir. Günümüzde ritüel kökenli bir çok inanç İslamiyet’in gereğiyemiş gibi kabul edilip yaşatılmaktadır. (Artun 2001: 28)

a) DOĞUM ÖNCESİ HALK İNANIş VE ÂDETLERİ

Türk kültüründe, kadının gelin olduktan sonra saygı görmesi, toplumda yer edinmesi ve yeni ailesi tarafından kabul görerek söz sahibi olması için en önemli unsur ocuk sahibi olmasıdır. Anadolu’da, özellikle kırsal kesimde, evlenmenin üzerinden belli bir süre geçmesine rağmen ocuk sahibi olunmaması/olunamaması hoş karşılanmaz. Hatta, yakın bir zamana kadar, bazı yörelerde evlilik, çocuğun doğumuyla tamamlanıyor; ocuk doğmadıkça, evlilik ve nikâh yürürlüğe girmiyordu. (Tezcan 2000: 7) ocuğu olmayan kadın için çoğu zaman “meyvesiz ağaç” benzetmesi yapılması, ocuk sahibi olmanın sorumluluğunun da kadına yüklendiğini göstermektedir.

Dede Korkut Hikâyelerinde Hanlar Hanı Bayındır’ın Oğuz beyleri için kurdurduğu toyda “kimin ki oğlu kızı yok kara otağa kondurun, kara keçe altına dşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin yemez ise dursun gitsin. Oğlu olanı ak otağa kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayanı Allah Ta’âla kargayuptur⁸⁶, biz dahi kargaruz.” (Ergin 1997: 78) demesi çocuğu olmayan ailenin eski Türk toplumundaki yerini göstermesi bakımından çok önemlidir. Yine Hikâyede, oğlu ve kızı olmayan Dirse Han’ın kara otağa (adır) oturtulmasının ardından : “Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü. Benden

⁸⁶ Eski Türkçe: Lanetlemek, Beddua etmek.

alçak kişileri ağ otağa kızıl otağa kondurdu, benim suçum ne oldu ki kara otağa kondurdu.” diyerek çocuğu olmayan iyi/değerli kişilerin bile çocuğu olan kötü/değersiz kişilerden üstün tutulduğunu vurgulamaktadır.

Çocuk sahibi olmanın bu denli önem arz ettiği bir toplumda saygınlık kazanabilmek için ailelerin çeşitli pratiklere yönelmesi de oldukça doğaldır. Toplumun bu etkisi karşısında, aile kurmuş olan bireyler doğum öncesinden başlamak üzere, doğum sırası ve sonrası da gelenek ve göreneklere bağlı pratiklere yönelmektedirler.

Eski dönemlerde Türkler, çocukları koruma görevinin ve üremeyi sağlama işinin Umay’a verildiğini düşünmüşlerdir⁸⁷. Bu inanç İslâmiyet ile birlikte şekil değiştirmekle birlikte halk arasında yaşantısını sürdürmektedir. Afyonkarahisar’da “Umay” kültürü “Fatma/ Fadime Ana/Ananın Eli” şekliyle görülmektedir. (Aday 2003: 98)

Yörede çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar yörede oldukça yoğun olarak bulunan evliya, eren, veli türbelerini ziyaret ederek adak adarlar. Mezarlarına ya da mezarlarının yanında bulunan ağaçlara bez/çaput bağlarlar.

Saltık köyünde çocuğu olmayan kadınlar Göktaş Dede’ye, Saltık Dede’ye, Ziyaret Dede’ye (KK₅, KK₆), Karadirek köyünde Teceaddün Dede’ye, Çapıtlı Dede’ye (KK₃₅, KK₃₇) Menteş Köyünde Menteş Dede’ye, Otluk Dedeye (KK₁₅, KK₁₆), Yumruca Köyünde Yumru Dede’ye (KK₁), Selçik köyünde Yusuf Baba’ya, Sarı Selçuk Dede’ye (KK₃₄) ve Sandıklı’nın diğer köylerinde bulunan 100’e yakın yatırın pek çoğuna giderek adak adarlar. Dilek ve temennilerde bulunarak kurban keserler. Bu pratiğe hacet dileme adı verilir.

Hacet dileme motifini Dede Korkut Hikâyelerinde de görmekteyiz: Dirse Han kara otağa oturtulduktan sonra hatununun ona, “Hay Dirse Han, bana kazab itme, incinüp acı sözler söyleme, yiründen örü turgıl, ala çadırın yir yüzine dikedürgil, atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç öldürgil, İç Oğuzun Taş Oğuzun biglerin üstüne yığnak itgil, aç görseñ toyurgıl, yalın görürüsen tonatgıl, borçluyu borçından kurtargıl, depe gibi et yağ göl gibi kırmız sağdur, ulu toy eyle, hâcet dile, ola kim bir ağzı dualımın alkışını ile Tanrı bize bir batman ayal vire” (Ergin 1997: 81) diyerek hacet dilemesini öğütlemektedir. Eski Türk kültüründe çocuk dilemek için –özellikle erkek çocuk– uygulanan pratiklerin günümüze değgin yaşamlarını sürdürdükleri tespit edilmektedir. Doğum yapamayan ya da erkek çocuğu olmayan kadınların hamayıl

⁸⁷ “Umayka tapınsa oğul bolur.” (Umay’a taparlarsa/hizmet ederlerse/ hürmet gösterirse oğul/oğlu olur) (Atalay 1998a: 123)

(Hamaylı) yazdırmaları, adak adamaları, son doğan çocuklarına erkek ismi koymaları yaygın olarak sürmektedir. Hazara Türklerinde çocuğu olmayan kadınlar için koyun ya da keçi kesilir. Kesilen hayvanın sıcak derisi kadının vücuduna sarılır. Ayrıca hayvanın bazı iç organları da anne adayının bel ve karnının üzerinde belli bir süre tutulur. (Salih ve Kalafat 2000:31)

Selçik köyünde çocuk dileyen kişilerin gittiği Sarı Selçik Türbesine kadınlar bez bağlarlar, kabrin etrafına yuvarlak taş yapıstırırlar, mum yakarlar. (KK₃₄) Menteş köyünde bulunan Menteş Dede türbesine çocuğu olmayan kadınlar gelerek salıncak, beşik kurarlar. (Özkan 2001: 391) Burada da benzeme büyüsü etkisi görülmektedir. Kırka ve Yumruca köylerinde çocuğu olmayan kadınların karınlar çocuk tutsun diye sabun sararlar/bağlarlar. (KK₂, KK₁₄)

Gebelikten sonra uygulanan pratikler daha ziyade gebeliğin korunması, bebeğin cinsiyeti ve görünümüyle alakalıdır. Araştırma bölgesinde hamile kadınların karşılaşmalarına izin verilmez. Kadınların birbirlerini basacağına inanılır. (KKT) Çocuğun cinsiyetini belirlemek için duvak günü, gerdek günü ya da gerdekten sonra evin bir tarafına ya da iki minderden birinin altına bıçak diğerinin altına ise tarak (ya da makas) konulur. Kız eğer bıçağı bulursa doğacak çocuğun erkek, tarak (makas) bulursa kız olacağına inanılır. (KK₂₂, KK₂₈, KK₃₅, KK₄₃, KK₅₃) Selçik köyünde de geline yerden toprak aldırılır. Böcü (Böcek) çıkarsa erkek, karınca çıkarsa kız olacağına inanılır. (KK₃₃, KK₃₄) Ayrıca kadının karnı sivri olursa erkek, poposu büyürse kız olacağına ve kadının yüzü gebelikte güzelleşirse erkek, çirkinleşirse kız olacağına inanılır. (KK₅₄, KK₅₅) Cinsiyeti belirleyen önemli unsurlardan biri de rüyada görmedir. Hamile kadın rüyasında gördüğü (buğday, silah, şapka) unsurlara göre cinsiyet tahmininde bulunur. (KK₂₅) Hamilelikte tatlıya düşkünlük de erkek çocuk alâmetidir. Yörede erkek çocuk isteyenlerin armut ağacını taşıdıkları da görülmektedir. (Özkan 2001: 16) Gebe kadınların sevilmeyen mahlûkata, nesnelere ya da kişilere bakması uygun görülmez. Özellikle sevilmeyen hayvanlara bakıldığında doğacak çocuğun ona benzeyeceğine inanılır. (KK₃₄) Bu bağlamda, gebe kadının televizyondaki kötü/korkunç şeylere bakması da doğru değildir.

Gebe kadının beslenmesinin de doğacak çocuğun siması üzerinde etkili olacağına inanılır. Hamilelikte kuş eti yenilirse çocuğun uykusu hafif olur, tavşan eti

yerse tavşan dişli olur, ayva yerse güzel olur vb. (KK₅₁) Yine Hamile kadın ayva yerse çocuğun yanakları gamzeli olur, karabiber yutarsa çocuk benli olur, kırmızı elma yerse çocuk al yanaklı olur, zeytin yerse çocuğun herhangi bir yerinde zeytin şeklinde ve büyüklüğünde leke olur, yanağına gül sürerse çocuk pembe yanaklı olur, ciğer yerse çocuğun bir yerinde ciğer gibi kırmızılık olur, işkembe yerse çocuk koca ağızlı olur, balık yerse çocuk balık kafalı olur. (KK₅₆) Bunların dışında hamile kadın cenazeye bakarsa çocuk soluk yüzlü olur, çok fazla yoğurt yerse çocuk beyaz olur, ekşi yerse çocuk gazlı olur, sakat insanlara bakarak gülerse çocuğu sakat olur, ayıya bakarsa kıllı, köpeğe bakarsa kötü huylu olur. Katıra biner veya çok fazla keçi eti yerse inatçı olur, koyun ve kuzu eti yerse çocuk kuzu gibi olur. (Özkan 2001: 15-16) Ayrıca hamile kadın aşerdiği (Yerikleme) şeyi yiyemezse çocuğun eksik doğacağına inanılır.⁸⁸ Aynı inanca bağlı olarak, Kazaklarda, aşeren kadının isteği karşılanmaz ise bebeğin sol veya sağ yanağında bir çukur olacağı düşünülür. (Kalafat 1999c: 66) Benzeme inancına bağlı olarak, çocuğun köpeğe bindirilmesi durumunda köpek dişli olacağı, beygire (ata/eşeğe) bindirilmesi halinde azgın olacağı ve ayıya bindirilmesi durumunda da şişman olacağına inanılması (Özkan 2001: 306) çocuğun yapısının dış unsurlar tarafından –Zira eski Türk inanışlarında, tabiatta bulunan her varlığın bir ruhu vardı ve bu ruhlar insanları etkileyebiliyorlardı - şekillendirilebileceğine dair inanışlardır.

Görüldüğü gibi kadının gebelikte baktığı varlıklar, yediği yiyecekler, karşılaştığı olumlu olumsuz unsurlar çocuğun cinsiyeti, ruhsal özellikleri ve yapısıyla alakalandırılmıştır. Bu durum, Türklerde her varlığın bir ruhu olduğu inancından hareketle anne karnındaki çocuğu etkileyebileceği düşüncesini akla getirmektedir. Dolayısı ile eski Türk inançları içerisinde yer alan kötü/kara ruhların ya da bunlarla mücadele içerisinde olan iyi ruhların varlığı İslâmiyet'ten sonra da şekil değiştirme suretiyle varlığını sürdürmektedir.

⁸⁸ Manas destanında çocuksuzluktan dolayı ıstırap çeken Kıdırbay'ın karısı, hamile kaldıktan sonra yılan başına yerikler/aşerer. Bu anlatma ejderha başına, kara taş, aslan yüreğine, ayı ve kaplan etine aşerme şeklinde de varyantlara göre değişmektedir. (Aça 1997: 79) Kıdırbay'ın karısının aşermesi, bunları yedikten sonra geçmiştir. Görüldüğü gibi, aşerilen şey bulunmak zorundadır.

b) DOĞUM SIRASI HALK İNANIŞ VE ÂDETLERİ

Hamilelik döneminde kadınlar, doğum sırasındaki sıkıntıları gidermek ve rahat bir doğum yapabilmek için birtakım çarelere başvururlar. Hamile kadının doğum sancıları başladığında yürütülmesi, sıcak banyo yaptırılması, bazı bitkilerin suyunun kaynatılarak içirilmesi gibi fiziksel pratiklerin yanı sıra kadının saçlarının çözülmesi, kapalı kapı ve pencerelerin açılması, veli, eren yatırlarının ziyaret edilmesi gibi ruhsal pratiklere de başvurulur. Araştırma sahasında kolay doğum yapmış olan kadınların elinden su içmek doğuma yardımcı olur. (KK₂₈) Doğumun kolaylaştırılması için uygulanan pratiklerden biri de hamile kadının haberi olmadan kaynanasının ayakkabısından su içirmektir. (KK₅₆)

Eski Türk inançları içerisinde doğumu zorlaştırıp engellemeye çalışan, doğum olayını takiben anaya ve çocuğa fenalıklar yaparak hastalıklar veren, ruhlarını çalarak karanlık âlemlere götüren birtakım gizli güçlerin varlığından daha önce bahsedilmişti. (Araz 1995: 96) Bu kötü/karanlık ruhların karşısında anne ve çocuğunu doğum sırasında olduğu gibi doğumdan sonra da koruyup gözeten Umay iyesinin varlığından haberdarız. Özellikle kırsal kesimde yaşayan ve doğumlarını eski inanış ve törelere göre gerçekleştiren Anadolu kadınlarının bu kötü ruhlara karşı birtakım sakınmalarının olması oldukça tabiidir. Günümüzde Umay ilâhesi yerini İslâmi şekil değişikliği suretiyle Fadime Ana'ya bırakmıştır.

Eski Türk inançlarında çocuğun doğumu ile birlikte gelen son'un (eş/plasenta) çocuğun ruhunu barındırdığı düşünülür. (Roux 2002: 177) Bundan dolayı araştırma bölgesinde çocuğun eş'i gelişigüzel atılmaz. Selçik köyünde çocuğun eşi kurutulur, temiz bir beze sarıldıktan sonra kurdun kuşun ulaşamayacağı temiz bir kovuğa sokulur. Bu sonun çocuğun yaşamını etkileyeceğine inanılır. (KK₃₄) Çocuğun tutması için uygulanan sabun sarma/sürme pratiğinin doğumu kolaylaştırmak için de uygulandığını görmekteyiz. Doğumun zorlaşması durumunda sıcak su ile kadının karnı sıvazlanır ve bu sırada "bizim değil Fadime Anamızın eli" denilir. (KK₂)

Doğumun yapılacağı odaya, çocuk düşürmüş olan, herhangi bir sebepten dolayı hareketleri beğenilmeyen ya da etraflarınca sevilmeyen kimselerin alınmaması da sık

rastlanan pratiklerdir. Ayrıca doğumun yaklaşması ile birlikte hamile kadınlar da yalnız bırakılmazlar. (KK₃₆, KK₃₇)

Çocuğun doğumuyla birlikte göbek kordonu kesilir, doğan çocuk kız ise kordon uzun, erkek ise kısa olacak şekilde doğumu yaptıran ebe/tecrübeli kişi tarafından bağlanır. Bağlanan göbek belli bir süre sonunda kendiliğinden düşer. Bu kordon, çocuğun geleceğini etkileyeceğinden dolayı bazen cami avlusuna (dindar olması, anne ve babasına itaat etmesi kötü yola sapmaması için) bazen dama (eve bağlı olsun) bazen de okula (okuması için) gömülür. (KK₂₄, KK₂₅) Gagavuzlarda (Gök Oğuz) da çocuğun göbeği kesildikten sonra, bu kesilen parça ileride çocuğun ne olması isteniyorsa ona göre muamele görür. Çiftçi olması isteniyorsa bu parça pulluk üzerine, terzi olması isteniyorsa makas üzerine, okuması isteniyorsa da kağıt üzerine konulur ve sarılır. (Güngör 1994: 25) Afyonkarahisar'da bebeğin kordonunun kesildiği bıçak eski Türk inançlarına uygun olarak (kötü ruhlardan/al karısından korunmak amacıyla) bebeğin ya da annesinin yastığının altına konulur. (Aday 2003: 104) Bu pratikle doğumda da demir⁸⁹ iyesinin koruyuculuğuna sığınıldığı görülmektedir.

c) DOĞUM SONRASI HALK İNANIŞ VE ÂDETLERİ

Doğumu takip eden ve loğusalık dönemi olarak bilinen kırk günlük süre, en az doğum öncesi ve sırası kadar hem anne hem de çocuk için önem arz etmektedir. Bu süre zarfında loğusa kadın ve bebeği kesinlikle yalnız bırakılmaz. (KK₁₉, KK₃₆, KK₃₇) Loğusa ve çocuğu kırkını doldurmadan mümkün oldukça evden dışarıya çıkartılmazlar. (KK₁₉) Kırklı kadınlar dışarıya çıkmak zorunda kalırsa başka bir kırklı kadın ile karşılaşmamasına özen gösterilir. Eğer böyle bir tesadüf olursa “kırkların karışacağına” ve çocukların birbirlerini basacağına inanılır.” (KKT) Bu inanca bağlı olarak yolda karşılaşan kırklı kadınlar birbirleri ile iğne, ilik, düğme değiştirirler. Ayrıca evden çıkmadan evvel yanlarına bir parça ekmek ya da demir parçası alırlar. (Özkan 2001: 460) İnanışta demirin koruyuculuğuna sığınılmaktadır. Yumruca köyünde aralarında

⁸⁹ Demir eski Türk kültürü içerisinde ihtişam, güç/kuvvet, koruma, dilek tedavi ve yemin sembolü olarak kullanılarak kendisine bir şahsiyet atfedilmiştir. Demirin bu özelliği, yapısındaki sertlikten aldığı düşünülmekte, bu manasıyla halk inançları arasında demir ile ilgili pratiklerin vücudun ve ruhun sağlığını sağlama noktasında birleştiği görülmektedir. (Gönüllü 1996a: 635)

kırk gün olmadan doğan çocuklardan sonra doğanın önce doğanı basacağına inanılır. (KK₁) Yine bu inanca bağlı olarak kırkını doldurmamış olan çocuğun yıkandığı ya da çocuğun çamaşırlarının yıkandığı su, gelişi güzel dökülmez, temiz bir duvarın ya da ağacın dibine dökülür. Çocuğun yıkanan çamaşırları ve bezleri de genellikle kimsenin görmeyeceği bir yere serilir. (KK₂₃)

Ticaretle uğraşan babanın kazandığı parayla çocuğun üzerine gitmesi de kırk basmasına (para kırkı) sebep olur. Kırk basmasına maruz kalan çocuğun üzerine naylon örtülerek oluk altına durdurulur. Oluktan üzerine su döküldüğünde kırk basması sağaltılmış olur. (KK₅₆) Bu pratiklerin tümü “al karısı” olarak bilinen şerir ruhun çocuğu ve annesini basmaması içindir. İnanışa göre “al karısı” doğum yapan kadının ya da çocuğunun ciğerini alarak suya atar.

Çocuğun doğumu ile birlikte doğum yapan kadının ailesi kızlarına ve damatlarına hediye alırlar. Kıza genellikle bilezik alınırken erkeğe iç çamaşırı, gömlek, kazak, çorap gibi hediyeler verilir. Damadın annesine, babasına ve kardeşlerine de hediye verilebilir. (KK₂₁) Bunların dışında kızın annesi doğum evine “pelte çorba” götürür. Oğlan evi çocuğun kırkı çıkmadan belirlenen uygun bir günde kız evini ve yakın akrabalarını ayrıca kendi yakınlarını “doğdu”ya çağırır. Kız evi tarafından hazırlanmış olan eşyalar, bebeğin karyolası ve yatak takımı sabah götürülür. Aynı gün öğleden sonra davetliler gelince çeşitli yemekler ve kuru yemişler yenir. Kız evinden gelenler bebeğe 2 kilo şeker, üzerine de çember, havlu, kazak, zıbın veya küçük altın koyarlar. (Sandıklı Web Sayfası: 25.11.2006)

Doğumun akabinde çocuğun kundaklanması merasimi başlar. Çocuğun vücudunun düz olmasına yönelik bir pratik olan kundak, henüz kemiklerin sertleşmemiş olmasından dolayı dış etkilere korumak amacını taşır. (KKT) Kundaklama işlemi sırasında çocuğun altını ıslatması ihtimaline karşı bezinin üzerine bir miktar beyaz toprak ısıtılarak konur. Köstebek toprağı en uygun olanıdır. (Özkan 2001: 216) Bu yolla bebeğin pişik olması engellenmiş olur. Kundak yapıldıktan sonra üzerine nazardan sakınmak amacıyla mavi boncuk konulur. Kundaklama işlemi çocuğun doğumundan itibaren bir yıl sürer. (KK₁₇, KK₁₈)

Çocuğun doğumunu takip eden kırk günlük süre sonunda, hem doğum yapan annenin hem de çocuğun “kırk çıkarma/kırk dökme/kırklanma” işlemi yapılmaktadır.

Çocuğun ve annenin ilk kırk gününün oldukça önemli olduğunu ve bu dönemde anne ile çocuğun (Al basmasından) çeşitli pratiklerle korunduğunu belirtmiştik. Kırk günü, anne ile bebek problemsiz atlatırsa ileride de –en azından al karısı ile ilgili olarak– problem olmayacaktır. Anne ve çocuğun sakıncalı sayılan bu dönemlerinin bitmesi ve Al Karısının eziyetinden kurtulmalarının temini için kırk günün sonunda yıkanmaları ve arınmaları gerekmektedir. Bu işleme kırklanma, kırk dökme ya da kırk çıkarma adları verilmektedir. Kırklama töreni aynı zamanda temizlenme olarak görüldüğü için kırklanma öncesinde ev ziyaretlerine de gidilmez. Kırklanma işlemi sonunda temizlik hâsıl olduğunda yakın bir komşuya ziyarete gidilir. Bu işleme de “kırk uçurma” adı verilir. (KKT) Kırklama işlemi, kadının ve çocuğun başından kırk tas su dökülmesi suretiyle gerçekleştirilir.

Yeni doğan çocuğun nazardan sakınılması için de üzerine mavi boncuk takılır. Yumruca köyünde çocuk yürüyünceye kadar kimsenin görmemesi için kız ve erkek çocuklarının yüzlerine çember tabir edilen örtü örtülür. Halk da yürüyemeyen çocuğa bakmamaya çalışır. (KK₁, KK₂) Bu pratikle çocuk, nazar değmesinden korunur. Nazarın def edilmesi için, çocuğun yüzünün yıkandığı su köpeğin üzerine atılır. Aynı inancın farklı bir uygulaması da çocuğun yüzünün yıkandığı suya üç defa köz parçası atmaktır. (KK₅₆) Çocuğun nazardan arındırılması için başvuru pratiklerinden birisi de kurşun dökmektir. Kurşunun aldığı şekle göre yorum yapılır ve sağaltma sağlanır. (Özkan 2001: 261) Dodurga köyünde nazar olan çocuğun üzerine dedenin kabri yanındaki sudan dökülür. (Özkan 2001: 337) Nazar sağaltma işlemlerinden bir başkası da nazar ya da hasta olan çocuğun eşiğe yatırılmasıdır. Eşiğe yatırılan çocuğun yüzünün bir örtü ile örtülmesinin ardından üzerine ekmek konulur. Bu ekmek bir köpeğe kaptırılır/aldırılırsa çocuk iyi olur. (Özkan 2001: 384)

Nazar dışında, hastalıklar için de başvuru pratikler vardır. Dodurga köyünde hasta olan çocuk Dede'nin kabrine götürülür ve yanına yatırılarak üzerine kabrin toprağından serpilir. (KK₂₄, KK₂₅) Altını ıslatan çocuklar devenin altından geçirilir. (Özkan 2001: 297) Sarılık olan çocuğun sağaltılmak için kollarına, boynuna ve ayaklarına kırmızı ip bağlanır. Ayrıca yine sarılık için çocuğun yattığı yerin etrafına bıçak ile çizgi çizilir ya da çocuğun hasta olduğu evde tuz okunarak akarsuya/dereye/ırmağa dökülür. Sürekli düşen çocukların ayağına köstek bağlanır. Çocuk dört yol ağzında bekletilir. Dört çocuk dört yönden koşarak gelir ve çocuğun

yanına ilk kim gelirse kösteğini keser ve bu sebeple ödüllendirilir. Bu inanişta araştırma bölgesinde “kösteğini kesmek” adı verilmektedir. (KK₅₆) Yumruca köyünde çocuğun karnı şiştiğinde komşunun/akrabanın evinden civciv çalınır. Çalınan civciv kesilerek tüyüyle beraber dövülür ve çocuğun karnının üzerine sarılır. (KK₂) Ayrıca daha önce hakkında bilgi verdiğimiz suya bıçak atma âdeti, ağlayan, rahatsız olan çocuklar için de uygulanır. (Özkan 2001: 415)

Doğum sonrası inanişları içerisinde değerlendirilebilecek olan diğer inanişlar da şunlardır: Çocuğun beşiği boşken sallanmaz. Eğer sallanırsa çocuğun başı döner/ağırır. (KK₂₃) Çocuğu ölmüş olan kadınlar bayram arifelerinde dikiş dikmezler. Diktikleri takdirde iğnenin ölen çocuğun kalbine saplandığına inanılır. (KK₅₆) Dedeli çocuğun⁹⁰ olduğu eve komşudan gelen eşya hemen geri götürülür. (KK₅₆) Dodurga’da sütü az olan ya da hiç olmayan kadınlar sütlerinin olması/artması için Dedenin kabri yanındaki “süt çöğürü” ağacına çaput bez bağlarlar. (KK₂₄) Çocuğun ilk tırnağı ve saçı belli bir süre sonra kesilir ve kesilen tırnak ile saç kurdun kuşun alamayacağı temiz bir yere atılır/koyulur. Eğer ilk kesilen saç, uygun bir yere koyulmazsa çocuğun başı ağrıyacaktır. (KK₂₂) Çocuk yerde yatarken üzerinden atlanırsa cüce kalır. Çocuğun kafası büyük olursa devlet adamı olur. Çocuk doğduğunda ballanırsa doğum sarılığı gider. Yine çocuk doğduğunda ağzı tuzlanırsa yara olmaz, koltuk altları tuzlanırsa ter kokmaz, dudakları tuzlanırsa terbiyeli olur. Ayrıca çocuğun uyurken öpülmesi de doğru değildir. (KK₅₆)

2. AD VERME

Eski Türk kültürü içerisinde ad verme ya da ad alma oldukça önemli bir mevki işgal etmektedir. Bu dönemde çocuğa doğar doğmaz ad verilmez, adını hak etmesi ya da ad hak edecek bir harekette bulunması beklenirdi. Dede Korkut Destanında çocuklara isim veren Dede Korkut, “ol zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad koymazlar idi.” Demektedir. (Ergin 1997: 118). Kalafat, 13 / 14 yaşına gelmiş ve ad almaya lâıyk/uygun bir iş başaramamış olan çocukların ömür boyu “adsız” olarak anıldıklarını bildirmektedir. Fakat, Türk tarihinde “Adsız, adsız big” olarak anılan tüm

⁹⁰ Dedeli çocuk: Dedeye götürülerek okutulmuş olan çocuk.

isimlerin bu grup içerisinde değerlendirilmesi doğru değildir. İnsanların hayatları üzerinde etkileri olduğu düşünülen kötü/ kara ruhların isimler üzerinde de etkili olduğu bilinmekte, dolayısıyla bu isimlerin korunma maksatlı konulması muhtemel görünmektedir. (Kalafat 1999a:100)

Türk kültüründe isim verme geleneğinin dönemlere göre de farklılıklar arz ettiğini bilmekteyiz. Bu durumu kültür ve din değişiklikleri ile izah etmek doğru olacaktır. Bugün İslâmiyet etkisi ile çocuklara Muhammed/Mehmet, Ali, Ömer, Osman gibi isimler verilirken, Köktürk döneminde İstemi, Bige, Börü, Bumin, İlteriş adları, Manihaizm döneminde “Ay Tengride Ülüg Bulmuş” ya da “Ay Tengride Kut Bulmuş”⁹¹ sıfatları, Budist dönemde de Toyın, Burkan, Tutung adlarının verilmesi kültür değişikliklerinin etkisidir. (Abdurrahman 2004: 126-127)

Eski Türklerde ad verme geleneğinin bir başka boyutunu da çocuğun doğumunda meydana gelen hadiseler, ruhların etkileri, doğal olaylar, göksel durum gibi dış faktörler oluşturmaktadır. Kazanılan bir zafer sonrası doğan çocuklara “Yağıbasan”, düşman baskını sırasında doğan çocuklara “Yağıbastı, Yağıgeldi” isimlerinin verilmesi; güneşin doğması sırasında doğan çocuklara “Gündoğmuş, Güngördü, Akkoyaş, Akgün” gibi adların verilmesi; hayvan saldırıları sırasında doğan çocuklara da “Kurt, Kurtgeldi, Kurtbağ, Börübeg, Börübay” isimlerinin verilmesi bu pratiğin tesiri iledir. Ayrıca günümüzde de varlığını sürdüren geleneğe göre çocukları yaşamayan aileler, çocukları olduğunda “Durdu, Mengü, Yaşar, Binyaşar, Satı, Satılmış, Satıpaldı” isimlerini vererek çocuklarının yaşamalarını sağlanmaya çalışırlar. (İvgin 2000: 144–145) Bunun dışında ulu ve yiğit bir kimsenin ölüm yılında doğanlar çoğunlukla onun adını almaktaydı. Korunma unsuru olan isimler seçilirken, kutluluk vermesi ve bir güç ifade etmesi amaçlanırdı. Bu sebeple (Mikâil, İsrâfil, Hüseyin gibi) sevilen isimler vurulurken, (Zebani, Azrail, Vahşi, Yezid gibi) sevilmeyen ya da kendisinden korkulan isimler vurulmamaktaydı. (Uğur 1991: 13) İstisnai olarak Hz. Peygamberin ismi son yüzyıla kadar saygıdan dolayı konulmamaktaydı. Bu isim “Mehmet/Mehammed” ismi ile karşılanılmaktaydı. Anadolu’da bazı hastalıklarda “ismi ağır geldi” tabirinin kullanılarak, ocaklı kadından yeni bir isim dileme âdeti de bu tür bir korunma olmalıdır. (Şişman 2000: 106)

⁹¹ Ay, Manihaizm’in simgesi durumundadır. Bu sebeple Manihaizm döneminde kağan adlarının önünde “ay” sözcüğü eklenmekteydi.

Afyonkarahisar’da yeni doğan çocuklara, genç yaşta ölen kişilerin isimleri verilmemesi, yeni doğan çocuğun kaderini etkileyerek onun da genç ölmesinden korkulduğu içindir. (İvgin 2000:147) Bu pratikte, inançların ad verme geleneğinde varlığını sürdürdüğü aşikâr olmaktadır.

Günümüzde, İslâm kültürünün bin yıldan uzun bir süredir devam eden etkisine rağmen, ad verme geleneğinin ya da yöneliminin pek fazla değişmediği, isimlerin günümüzde de zamana, kişilere, olaya göre şekillendiği görülmektedir.

Yörede çocukların isimleri bazı durumlarda, doğumun tesadüf ettiği kutlu, önemli günler dikkate alınarak verilirken, genellikle “ata ismi” geleneği devam ettiği görülmektedir. Ata adının yaşatılması, soyun sürdürülmesi manası ile oldukça önemli görülmektedir. Bu durum, Dede Korkut Hikâyelerinde “Ata adını yoritmayan hoyrad oğul ata bilinden ininçe innese yiğ, ana rahmine düşünce toğmasa yig. Ata adını yoritanda devletlü oğul yiğ.” (Ergin 1997: 74) ifadeleriyle örneklenmektedir. Bunun dışında çocuğun isminin ata tarafından verilmesi, doğduğu güne/geceye göre belirlenmesi (Bayram, Ramazan, Kadir) ve Kur’an-ı Kerim’den seçilmesi de oldukça sık rastlanan ad verme gelenekleridir. Kur’an-ı Kerim’den isim verilirken, herhangi bir bölümü açılır ve okunmaya başlanır. Uygun bir isim bulunduğu durulur. Bu şekilde çocuğun ismi seçilmiş olur. (KK₃₆)

Ad koyma merasimi, doğumu takip eden hafta içerisinde yemek verilmesiyle gerçekleşir. Bu pratikte kible yönünde kucağa alınan bebeğin bir kulağına salâ bir kulağına ezan okunmasının ardından ismi üç kez tekrarlanır. (KK₃₅, KK₃₆) İsim verme töreni, iştirak edenlerin bebeğe uzun, hayırlı ve sıhhatli bir ömür dilemelerinden sonra okunan mevlit ile sona erer. (KK₃₆)

3. DİŞ HEDİĞİ/BUĞDAYI/TUZLAMASI/AŞI/DİRLEMESİ

Çocuğun biyolojik olarak gelişiminin ilk belirtisi diş çıkarmasıdır. Bu ilk gelişim belirtisi halk arasında yapılan geleneksel merasimle kutlanır. Bereket maksadıyla yapılan merasim, çocuğun rızkının artmasını sağlayacaktır. (KK₂₂) Araştırma yöresinde bu gelenek diş buğdayı, diş hediği ve diş tuzlaması isimleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Çocuğun ilk dişi çıktığında ailesinden mutlaka diş buğdayı beklediğine inanılır. Bu sebeple çocuk, dişi çıktığında “Annem diş buğdayımı pişirsin. Pişiremezse salıncağımı kessin, satsın da pişirsin.” diyerek diş buğdayı törenini istermiş. (Özkan 2001: 415)

Çocuğun ilk dişi çıktığında yapılan bu törende bazen sade olarak buğday kaynatılır, bazen kaynatılan buğdayın içerisine darı, nohut ve tuz ilave edilir bazen de tatlandırmak amacıyla şeker ilave edilir. Hazırlanan buğday, tabaklarla tüm komşulara dağıtılır. Tabakların geri gönderilmesinde komşular, içlerine para, altın vb. hediyeler koyar ve çocuğa gönderirler. (KKT)

Bu tören sırasında buğday kaynatılmasındaki maksat çocuğun dişlerinin buğday gibi düzgün ve tane tane olmasıdır. (KK₂₁) Burada da benzeme büyüünün izlerini görebilmekteyiz.

Çocuğun ilk dişinin çıktığını gören kişinin, aile bireylerine müjdeyi vererek çocuğa hediye alması, para ya da altın vermesi de oldukça yaygın bir gelenektir. (KKT) Aslında dişin ilk olarak aile bireyleri dışında kişilerce görülme olasılığı oldukça düşüktür. Dolayısıyla buna başkası tarafından görülme yerine başkasına gösterilme demek daha doğru olacaktır. Özellikle yörede sevilen sayılan kişilerin görmesi tercih sebebidir. Dolayısıyla dişin görülebilmesi için çocuğun bu kişilerin kucasına verilmesi söz konusudur.

Çocuğun ilk dişinin çıkması dışında ilk dişinin düşmesi de simgesel bir törene dönüşmüştür. Göbek kordonunun çocuğun geleceğini etkilemesi inancı ile uygulanan pratiklerin ilk dişin düşmesinde de uygulandığını görmekteyiz. İlk diş düştüğünde gelecekte çocuğun nasıl bir birey olması isteniyorsa dişin muhafazası da ona göre sağlanır. Eğer çocuğun dindar bir insan olması isteniyorsa camiye, okuması, tahsilli olması dileniyorsa okula, doktor olması isteniyorsa hastaneye ve eve bağlı olması isteniyorsa evin çatısına/damına atılır. Ayrıca bu dişin/dişlerin atıldığı yerin de temiz olmasına, ayakaltında bulunmamasına özen gösterilir. Aksi takdirde çocuğun dişleri çürür ve çocuğa bir zara gelebilir. (KK₁₇, KK₂₁)

4. EVLİLİKLE İLGİLİ HALK İNANIŞ VE ÂDETLERİ

a) TÜRK KÜLTÜRÜNDE EVLİLİK VE AİLE

İnsan türünün devamının sağlanması, aileye yeni katılan bireylerin ortak sorumluluk çerçevesinde yetiştirilmesi ve topluma kazandırılması gibi temel fonksiyonları, aile kurumunu, en çekirdek toplumsal yapı olmasına rağmen, toplumun geleceğini hazırlaması/sağlaması bakımından en önemli yapı konumuna getirmiştir. Bu özellikleriyle aile kurumunun tanımı : “Biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün sürekliliğini sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri bulunan toplumsal bir birimdir” (Tezcan 2000: 5) şeklinde yapılabilir.

Türkler kültür yapısı içerisinde çocuk sahibi olmak, yalnız evlenme yolu ile meşru kabul edilmektedir. Kişiye saygı ve itibar kazandıran evlilik kurumu, çocuğun doğması ile birlikte tam bir aile özelliği kazanmakta ve evlilikle kazanılan itibarı arttırmaktadır. Türk kültüründe eskiden beri evlilik dışı ilişkiler yasaklanmıştır. İbn-i Fazlan’ın İslâmiyet öncesinde Türk ülkelerine yaptığı gezide, evlilik dışı ilişkilerin “zina” olarak kabul edildiğini ve bu suçu işleyenlerin çok büyük cezalara çarptırıldığını belirtmektedir: “Hiyong-nular (Hunlar) evli bir kadını kirleten bir kimseyi ölüme mahkûm ederler, genç bir kızı iffal eden ise büyük bir fidye vermeye ve hemen o kızla evlenmeye zorlarlardı.” (Şeşen 1975: 112) Oğuzlar hakkında “Zina diye bir şey bilmezler. Böyle bir suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler. Şöyle ki: Bu kimseyi iki ağacın dallarını bir yere yaklaştırarak bağlarlar. Sonra, bu dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi, o kimse iki parçaya bölünür.” (Şeşen 1975: 31) ve “Herhangi bir şekilde zina etmezler. Zina onlara göre en büyük suçlardandır. İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun, dört kazık çakıp zina edenin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onu, boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlar. Kadına da aynı cezayı tatbik ederler. Kadın ve erkeği ikiye ayırdıktan sonra vücutlarının parçalarından her birini bir ağaca asarlar.” (Şeşen 1975: 57) bilgisini verir. Kutluklar hakkında da “Kadınları ömürleri boyunca sadece bir erkekle evlenir. Kocasını ölen kadın bir daha evlenemez. Kutluklar idareci ve kendilerine has kanunları olan bir boydur. İçlerinde zina eden kadın veya erkeği yakarlar. Onlar arasında boşanma yoktur. Evlenen bir erkek bütün malını mihr (başlık) olarak verdiği gibi, kızın velisine bir sene hizmet eder.” bilgisini verir. (Şeşen

1975: 91) Yine Arap seyyahlarından Ebû Dülef, “Kutluklar zina edeni yakarak cezalandırırlardı. Yâkût, «Karluklar zina edeni odun kesmeye mahkum ederler.» der. Moğollar ise zina edenleri öldürürlerdi.” (Şeşen 1975: 112) açıklamalarıyla evlilik dışı ilişki karşısında Türklerin tutumunu göstermektedir.

Türk kültüründe aile kurumunun en önemli unsurunu aile kurmaya lâyık, eş olabilecek, temiz kızlar oluşturmaktaydı. Aile yapısını muhafaza etmek, erinin başını dik tutmak, soyu devam ettirecek hayırlı nesiller yetiştirmek kadının görevleri arasındaydı. Bu noktadan hareketle “Dede Korkut” kadınları dört gruba ayırmıştı:

“Karılar dört dürlüdür. Birisi solduran soptur. Birisi tolduran topdur. Birisi ivün tayağıdır. Birisi niçe söyler-isen bayağıdır. Ozan ivün tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidirür içirür ağırlar azizler gönderür. Ol Ayişe Fatıma soyudur hanum. Anun bebekleri yetsün. Ocağına bunçılaysın avrat gelsün. Geldük ol-kim solduran sopdur: Sabadança yirinden öri turur, elin yüzün yumadın tokuz bazlamaç ilen bir külek yoğurd gözler, toynça tıka basa yir, elin bögrine urur aydur: Bu ivi harab olası ere varmadan berü dahı karnum toymadı, yüzüm gülmedi, ayağım paşmak yüzüm yaşmak görmedi dir, ah nolayidi, bu öleyidi, birine dahı varayidüm, umarımdan yahşı uyar olayidi dir. Anun kibinün hanum bebekleri yetmesün. Ocağına bunçılaysın avrat gelmesün. Geldük ol kim tolduran topdur: Depidince yirinden öri turdı, elin yüzün yumadın obanın ol uçından bu uçuna bu uçından ol uçına çarpışdurdı, kov kovladı din dinledi, öyledençe gezdi; öyleden sonra ivine geldi, gördi kim oğrı köpek yike tana ivini bir birine katmış tavuk kümesine sığır tamına dönmiş; konşularına çağırur ki kız Çan Kız, Ayna Melek, Kutlu Melek ... ölmege yitmege gitmemiş idüm, yatacak yirüm gine bu harab olasıyidi, nolayidi, benüm ivüme bir lahza bakayidünüz, konşı hakkı Tanrı hakkı diyü söyler. Bunun kibinün bebekleri yetmesün. Ocağına bunun kibi avrat gelmesün. Geldük ol kim niçe söylerisen bayağıdır: Öte yazıdan yabandan bir odlu konuk gelse, er adam ivde olsa, ana dese ki: Tur etmek getir yiyelüm, bu da yisün dise, pişmiş etmeğün bakası olmaz yimek gerekdür; avrat aydur: Neyleyeyim, bu yıkılacak ivde un yok elek yok, deve değirmeninden gelmedi dir; ne gelir ise sağrıma gelsün diyü elin götine urur, yönin anaru sağrısın erine döndürür; bin söyler isen birisini koymaz, erün sözünü kulağına koymaz. Ol Nuh Peygamberün eşeği aslıdur. Andan dahı sizi hanum Allah saklasun, ocağınuza bunçılaysın avrat gelmesün.” (Ergin 1997: 76-77)

Görüldüğü gibi, Dede Korkut’un tanımını/tasvirini yaptığı kadınlardan eş olarak alınabilecek olan sadece bir tanesidir. Onun da vasfı evini koruyan, kollayan; konuklarını ağırlayan ve eşini utandırmayıdır. Kadının temizlik ve iffetinin oldukça önemli olduğu Türk toplumunda, “Ayisit” ruhu olarak bilinen ve kadının loğusalığında kendisine yardımcı olan ruh da sadece temiz ve iffetli kadınlara yardım eder, iffetsiz kadınlara ne kadar yalvarsalar, kurban adasalar gelmezdi. (Öcal 1991: 36)

Türk kültüründe aile düzeni, devletin küçük bir modeli şeklindedir. Toplum, binlerce yıl içerisinde kazanmış olduğu disiplin anlayışı ile kavmine cemiyet içerisinde hareket kabiliyeti ve dinamizm kazandırıyor. “Kimin nerede oturacağından, hayvanlarını nerede otlatacaklarına kadar her şey tecrübelerle sabit kalıplar, kaideler içerisinde bulunuyor ve bu sebeple Türk toplumunun savaş düzeni alması için dakikalar

kâfi geliyordu.” (Ögel 2001b: 11) Toplum içerisindeki bu disiplinin temelini elbette ailede aramak doğru olacaktır. Türklerin otoriter aile yapısı “baba ailesi” düzeni ile sağlanmaktadı. Türklerde, Moğollarda görülen “Ana-ata” ailesi örneği görülmemektedir Ana sadece bu ailede düzenleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. “Göktürk efsanelerinin hepsinde de ilk atalar erkektir.” (Ögel 2001b: 13)

Türklerde toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin temelini de “baba, oğul ve torun” oluşturmaktadır. Hükümdarlık da babadan “büyük oğul” a mirastı dolayısıyla babanın “ataerki” de oğula mirastı. Köktürk dönemine ait tespitlerde ailenin devamının oğullar ile sağlandığı görülmektedir. Aile kurma geleneği de dış evliliklerle (egzogami) sürdürülmekteydi. Dolayısıyla erkek çocuklar evlenerek oba içerisine yerleşirken, kız çocuklar oba dışına gelin gitmektedir. (Ögel 2001b: 14) Bu geleneğe “atayerli” adı verilmektedir. Oba içerisine yerleşen oğullar, hisselerini alıp, obada yeni bir hane kurarak aileden ayrılırken, baba ocağı/hanesi de küçük oğla miras kalırdı. (Kafesoğlu 1993: 216) Bu sebeple küçük oğul “ot-tegin” yani “ateş/ocak prensi” olarak adlandırılıyordu.

Büyük oğulların hane dışına çıkması, “evlenme”, “ev-bark” sahibi olma şeklinde tanımlanır. “Bark” kelimesi Orhun Abidelerinde “mabet” olarak kullanılırdı. Yine Hakan türbelerinin yanına bir mabet yapılarak, buralarda kurban kesilirdi. Mabet kelimesinin karşılığı olarak bark kelimesi kutsallığı ifade etmekte ve dolayısıyla evlilik kurumuna da kutsallık atfedilmektedir. (Gökalp 1976: 296)

Yakutlarda görücü “Tungur kuracı” olarak adlandırılır. Görücüler, ne için geldiklerini soran ev sahiplerine, “Sönmez ateş yakmak, bakırdan direk dikmek, yeni yurt kurmak için geldik.” şeklinde cevap vermektedirler. (Niyazi 1932a: 8–9) Evlilik kurumunun “yeni bir ateş yakmak olarak” ifade edilmesi, Türklerin ateş kültü etrafında düşünüldüğünde, kendisine bir kutsallık izafe edilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Türk ailesinin önemli bir özelliği de tek eşliliğin (monogami) hâkim olmasıdır. Birden fazla eşliliğin örnekleri görülmekle birlikte, aileye sonradan, il dışından gelen bu kadınlara “hatun” denmez, “kuma” ve eğer Çin prenseslerinden ise “Konçuy” adı verilirdi. Bu kadınlar ailenin bir ferdi olarak görülmez, “zevce” olarak tanınmazlardı. Zevcelik kurumu yalnızca Hatun’un tekelindeydi. Bundan dolayı da kumaların/konçuyların öz çocukları bile kendilerine “anne” şeklinde hitap edemez,

sadece “teyze” diyebilirlerdi. Bu çocuklar da kendilerine yabancı olmasına rağmen “Hatun” a anne derlerdi. (Gökalp 1976: 213)

Türk kültürü içerisinde evlilik, geçiş dönemi törenleri arasında ikinci sırada önemi haiz bir yapıdır. Bu itibarla, hayatın her safhasında görülen ve yaşantılara, hareketlere yön veren inançların, iyelerin varlıkları ve etkileri görülmeye devam etmektedir. “İyi ve kötü karakterli iyeler, ev iyeleri, ata ruhlarının, eş bulmada, iyi bir yuva kurmada, çocuk sahibi olmada, doğan çocukların hayatta kalmasında etkili olduğu inancı, günümüzde de varlığını korumaktadır.” (Kalafat 1999a: 104)

b) YÖREDE AİLE VE EVLİLİK

Araştırma sahasında evlilik törenleri gelişen ve değişen zamana uygunluk göstererek farklılaşmış olmakla birlikte, zamana karşı direnerek yaşayan gelenek ve görenekler hayatın her safhasında olduğu gibi varlığını sürdürerek gelecek kuşaklara ulaşmaya çalışmaktadır. Yaşanan bu değişiklikler genellikle düğünün yapılış şekli ile alakalı olup, düğünün sıhhatini sağlama maksatlı uygulamalar –olumlu ya da olumsuz– gerek bilinçaltında ve gerekse alenî olarak sürdürülmektedir. Hatta bazı inanışların evlenmede olmazsa olmaz tabusuna büründüğü görülmektedir. Düğünün ya da evliliğin sıhhatli olması, geçimin sağlanabilmesi gibi birçok fonksiyonu bulunan bu pratikler gelişen ve değişen zamana aldırış etmeden yaptırım gücünü muhafaza etmektedirler. Örneğin, Karadirek köyünde gelin, yeni evine getirilmeden evvel mutlaka Tacettin (Teceaddün) Dede’nin kabri etrafında dolaştırılmaktadır. (KK₃₅, KK₃₆) Kabir etrafında gelinin dolaştırılması evliliğin hayırlı olması sebebiyledir ki evliliğin hayrının göz ardı edilmesi, kişilerce önemsenmese de toplum baskısı/teamülleri bunu zorunlu kılar. Aynı şekilde daha önce de bahsettiğimiz “Gelin Kayası” evlilik için uğursuzluk alametidir. Bu sebeple düğün kervanı, Gelin Kayasının bulunduğu güzergâhtan kesinlikle geçirilmez. Geçirildiği takdirde gelin o eve uğursuzluk getirir. (KK₅₆)

Araştırma sahasında farklı olarak adlandırılabilen –beşik kertmesi, kız kaçırma, baldızla ve kayınbiraderle evlilik– bir geleneğe rastlanmamıştır. Evvelce görücü usulü olarak adlandırılan ve gelinin güveyi, güveyin de gelini görmediği evliliklerin yaygın olduğu sandıklı bölgesinde günümüzde, toplumsal gelişim ve

değişimin doğal bir sonucu olarak, daha ziyade anlaşmalı, görerek ve severek evlenmenin yaygınlaştığı görülmektedir. Elbette ki bu tüm evliliklerin bu şekilde gerçekleştiği anlamına gelmiyor.

Afyonkarahisar vilâyetinde eski dönemlere ait başlık parası geleneğinin de bulunduğu bilinmektedir. Özellikle Yörükler arasında yaygın olan gelenekte, kızın verilmesi en fazla başlığın ödenmesine bağlıdır. (Saltuk ve Saltuk 1965: 11)

Yörede evlilik yaşının eskiden erken yaşlara kadar düştüğü görülmekle birlikte erkeklerin askerliklerini yapmış olmalarının tercih edildiği tespit edilmiştir. Kızların 15 – 25 yaşları arasında evlenmiş olmaları tercih unsurudur. 25 yaşından sonra kız çocuk sahibi ailelerin, bahtın açılmasına yönelik pratikleri ortaya çıkmaktadır. Günümüzde kızların evlenme yaşı alt sınır olarak 18 olarak görülmekte ve istisnalar dışında buna riayet edilmektedir. Erkeklerin ise askerliklerini yapmış olmaları tercih sebebidir. (KK₅₁, KK₅₂)

Evde kalmış olduğu düşünülen kızların bahtının açılması için genellikle türbe ve yatırların etrafında bazı pratikler uygulanır. Bunlar, adak adamak –horoz, tavuk ya da koyun–, bez/çaput bağlamak, mum dikmek, okunmuş su içmek ve bu su ile yıkanmak suretiyle yaygındır. Türbeye adak adandıktan ya da adak kurbanı kesildikten sonra namaz kılınarak dua edilir. (KK₃₄, KK₅₆) Genç kızların gece aynaya bakmaları da bu sebeple uygun görülmez. Zira genç kız gece aynaya baktığı takdirde bahtı, basireti bağlanır, kısmeti kapanır. (Özkan 2001: 307)

Yörede evlenme isteğinin anlatılmasının da günümüzde birçoğu kaybolmuş olmakla birlikte önceden uygulanan pratikleri vardır. Kız çocuklarının bu isteğini belli etmesi anneye söyleme şeklinde olurken, erkek çocuklarının babasının pabuçlarını, kıyafetlerini giymesi, merdivene burçak dökmesi ya da babasının pabuçlarına çivi çakması evlilik isteğinin belirtileridir. Anneye söyleme yöntemi erkeklerin de kullandığı bir uygulamadır. Anneye kendisi söyleyemiyorsa evlenme isteğinde olan kişinin yakın bir arkadaşı durumu aileye izah eder. (KK₆, KK₂₃, KK₅₂, KK₅₃, KK₅₆)

c) KIZ GÖRME VE İSTEME GELENEĞİ

Afyonkarahisar’da evlilik çağı gelmiş olan ve evlenme isteğini bir şekilde belirtmiş olan bireyler için kız arama/görme/beğenme geleneği oldukça yaygın olarak uygulanmakta ve gelenek günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Kız görme ve beğenme işi kadınlar arasında yaşatılmaktadır. İstenecek olan kızın belirli birisi olması dışında, kız arama ve beğenme, ilk olarak bilinen ve ailesine güven duyulan kişiler arasından başlar. Bu iş için bir araya gelen kadınlar, gelinlik kızları olan evlere gündüz ziyaretlerine gider ve kız beğenirler. Beğenme aşamasında maksat her iki taraf için de hâsıl olmakla birlikte bu ziyaretlerde genellikle geliş sebebi sadece ziyaret olarak açıklanır. Ziyarete ilk olarak gelin olacak kızıdan bir bardak su istenir. Su geldiğinde yavaş yavaş içilerek bir taraftan kızın hâl ve hareketleri incelenir, sabrı ölçülür. Aslında geliş maksadı belli olduğu için kız ailesinin/annesinin gelenleri istememesi ya da gözleri tutmaması dışında kız odaya çıkartılmaz. Böylelikle kızın verilmeyeceği belli edilmiş olur. (Atabek 1997: 228-229) Kızın görülüp beğenilmesi “görücülük” olarak adlandırılır.

Kız beğenildikten sonra uygulanan işlemler değişmektedir. İsteme aşamasına gelindiğinde genellikle ilk olarak sözü geçen hatırı sayılan bir kişiden aracılık yapması istenir. Kız babasının ağzını araması ve istemeye davet bu kişiler aracılığı ile sağlanır. (KK₃₄) Bazen de kız istemeye aracı ile birlikte belli bir tarih verilerek gidilir. “Kız evi naz evi” olarak görüldüğünden ilk istemede kız verilmez. Kızın ilk isteyişte verilmesi uygun görülse dahi birkaç kez daha gelmeleri sağlanır. Genellikle bu sayı üçtür. (KK₃₃, KK₃₄) (Saltuk ve Saltuk 1965: 11) Kızın verilip verilmeyeceği bazen isteme töreni sırasında ikram edilen kahveden ya da çaydan anlaşılır. Kahve ya da çay acı olursa uygun görülmediği anlaşılır. (KK₂₂, KK₃₄) (Özkan 2001: 239) Saltık köyünde, kızın verilmeyeceği misafirlerin ayakkabılarının ters çevrilmesinden anlaşılır. (KK₆, KK₇) Bazen de isteme daveti reddedilerek, isteme töreni sonrası hal ve hareketlerle ya da olumsuz cevabın kesin olarak verilmesiyle kızın verilmeyeceği bildirilir. (KK₃₄) Kızın istenmesi ya da istenmeye gidilmesi törenine “dünürçülük” adı verilir.

Kızın istenmesi töreninde güveyin babası ya da aracılık eden, sözü geçen kişi Anadolu’nun hemen her yerinde olduğu gibi “Allah’ın emri, Peygamber’in kavli ile

kızınız ()'yı oğlumuz ()'a istiyoruz” diyerek maksatlarını izah ederler. Kız verilirse “hayırlı olsun” denilir, bir daha gelmeleri istenecekse “danışalım, görüşelim” denilir, kız verilmeyecekse de kendilerine ya da daha sonra aracı ile olumsuz cevap verilir. (KKT) Kırgızlar arasında tespit edilen bir âdete göre, oğlunu evlendirmek isteyen kişi, kız evine gelerek kızın babasına çubukla bir bardak rakı uzatır ve şu sözleri söyler: “Çadırın su alırken önüne geçeceğim, rüzgâr eserken siper olacağım, beni çağırdığın zaman hemen imdadına koşacağım, başıma vursan gene evine girip akraban olacağım.” Kız babası rakıyı içip çubuğu alırsa rızasını kabul etmiş olur ve hemen kalım (kalın)⁹² meselesini konuşmaya başlarlar. (Niyazi 1932b: 29) Bu anlayış bugün de Anadolu’da hâkimdir. Çocuklarını evlendirerek dünür olmuş aileler artık çok yakın akraba gibi görülmektedir.

Kızın verilmesinden sonra “söz kesimi” için bir kez daha gidilir. Buna “şerbet günü ya da söz şerbeti” de denilir ve bu törende şerbet ikram edilir. Şerbetten evvel misafirlere kesinlikle soğuk su verilmez. Soğuk su verilirse araya soğukluk gireceğine inanılır. (KK₁₈, KK₂₁, KK₂₈) Kızın verilmesinin ardından ağızlarının tatlanması için (pembe) bir şeker götürülerek kıza, ardından da güveye ısırttırılır. (Özkan 2001: 235) Bazen kız isteme töreninde bulunmayan güveyin söz kesimine iştirak ettiği görülür. Burada gelin ve güveyi yeni aile büyüklerinin ellerini öperler. Ardından yemeklerin yenmesi ve sonrasında “ağız tadı/tatlanması” adı verilen tatlı ikram edilir. (KKT)

Kız alındıktan sonra bazen takı, bazen sadece yüzükler takılır. Ayrıca, kıza çember ya da ceket gibi hediyeler alınması da gereklidir. (KK₂, KK₃, KK₁₈) Bu âdete “yaşmak koymak” adı da verilir ki bu sahiplenmeyi bildiren bir eylemdir. Yaşmak konulduktan sonra kız erkeğin hakkı olur. (KK₂)

⁹² Kalım ya da Kalın: Babanın evlenecek olan oğluna sağlığında mirası/evlenme payıdır. Oğul, bunu zorla alabilirdi. Yeni kurulan ailede kalın gelinin de malı olduğundan dolayı gelin bir sebeple bu kalını geri vermek, kalından pay almamak suretiyle kocasından ayrılabilir. Bu durumda kalın olmadan, nikâhın da hükmü bulunmamaktadır. Bu pay genellikle taksitle ödenmekle birlikte kız kaçırıcılardan peşin alınır. Kalın ile başlık karıştırılmamalıdır. Başlık, kız ailesine verilen armağandır. (Tezcan 2000: 6)

d) NİŞAN GELENEĞİ

Kelime manası olarak işaret, iz, belirti, alamet anlamına gelen nişan, evliliğin önemli aşamalarından olup, çiftlerin birlikteliğinin meşruluğunu sağlamak ve topluma duyurmak amacıyla söz ve düğün arasında yapılan küçük düğün mahiyetinde bir uygulamadır. Araştırma sahasında nişanlılık süresi genellikle bir yıl olmakla birlikte, günümüzde bu süre çiftlerin birbirlerini tanınması ve düğüne hazırlık yapabilmeleri için gerekli görülmektedir. Maddi duruma göre bu sürenin daha kısalması veya uzaması mümkündür. (KKT)

Nişan töreni öncesinde “dürü” ismiyle bilinen âdete göre dünür aileler birbirlerine karşılıklı olarak bohçalar gönderilir. İçlerinde gömlek, çorap, çember, oyalar vb. olan bu bohçalar, damadın ve gelinin annesine, babasına, kardeşlerine, yengelerine ve amcalarına gönderilir. Tepsilerin götürülmesi de ayrı bir tören mahiyetindedir. Kız ve oğlan evinden tepsilerle/sinilerle yerel kıyafetli, allı pullu kızlar tarafından arka arkaya sıra halinde ve baş üstünde götürülür. Genellikle akşam ezanı vaktinden götürülen dürünün köy halkı tarafından görülmesine dikkat edilir. (Yılmaz 2001: 352-353)

Yörede nişan töreni düğün törenleri gibi çalgılı ve maddi duruma göre yemekli yapılmaktadır. Bu işlemler nişan töreninden bir gün evvel yapılmaktadır. Bu törende çiftlere yüzükleri takılır ve artık halka da duyuru yapıldığı için dinî nikah işlemi zorunluluk kazanır. (KK₂, KK₁₈, KK₂₃)

Türk kültüründe nikâh için camilerde merasim yapma geleneği olmadığından, çiftlerin nikâhları çok kısa bir süre içerisinde ve aile arasında imam ya da dini bilgisine güvenilen bir kişi tarafından gerçekleştirilir. Dini nikâha gelin adayı katılmayabilir, yerine vekil olarak aileden bir erkeği de gösterebilir. İki şahit huzurunda din adamının duaları ile nikâh kıyılır. (KK₂) Araştırma bölgesinde nikah genellikle gizli yapılmaktadır. Bu eylem de kötü ruhlardan ya da kötü ruhlu kişilerden korunma maksatlı yapılmaktadır. Gelin ile damadın nikahı kıyılırken arkadan birisi herhangi bir şey (ip- mendil) bağlarsa damadın erkekliğinin, basiretinin bağlanacağından korkulur. (Özkan 2001: 333)

İslâmiyet'in zorunlu kıldığı uygulamalardan olan “mehir” verme geleneğini araştırma sahasında tespit edemedik. Kur'an-ı Kerim'de “Kadınlara mehirlerini efendicesine verin, şayet onun bir kısmını gönüllü olarak bağışarlarsa, onu da içinize sine sine yiyin.” (Nisa:4) Ayet-i Kerimesi gereğince evlenecek olan kız, ileride doğacak herhangi bir sıkıntı sonucu ayrılık olursa, yeniden evlenene kadar ya da belli bir süre yetecek kadar mal, para talep edebilmektedir. Nikah bedeli olarak verilen mehir, kızın öz malıdır ve kızsızlık hakkıdır. İstenildiği takdirde peşin de ödenebilir. Her ne şekilde olursa olsun ödenmek zorundadır.

Araştırma sahasında, kızın düğünde takılan takıları mehir olarak kabul edilmekte ve öz malı olarak görülmektedir. Bu uygulama mehir geleneği ile kalın/kalım geleneğinin karışmış olduğunu göstermektedir.

Sandıklı'da nişan takıldıktan sonra her hafta –genellikle pazartesi günleri– güveyin yeni ailesine çerez ve meyve göndermesi geleneği de oldukça yaygındır. (KK₁₇, KK₁₈, KK₂₀) Nişan süresince ailelerin hediyeleşmesi devam eder. Nişanın ardından erkek tarafı kız evine nişan şerbeti içmeye gider, buna mukabil kız evi de oğlan evine ağız tadı manasında lokma tatlısı (Lokul) ve ağzıaçık gönderir. Kurban bayramında oğlan evi durumu müsait ise mutlaka kınalı koç gönderir. (Yılmaz 2001: 352)

Nişan akdi bazı durumlarda bozulabilmektedir. Böyle bir durumda nişanı bozan taraf kız tarafı ise sözde ve nişanda takılan takıları verilen hediyeleri geri göndermek zorundadır. Nişanı bozan erkek ise böyle bir mecburiyet yoktur, kız tarafı isterse geriye gönderir. (KK₁₉, KK₂₈) Böyle bir durumla karşı karşıya kalmamak için nişanlılık süresinin kısa tutulması gerektiği halk arasında sıkça vurgulanır.

e) DÜĞÜN

Düğün kelimesinin etimolojisi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre düğün, “toy günü” ya da “tü günü” kelimelerinden bozmadır. Açıklama olarak da “düğün günü herkesin doya doya yeyip içtiği gün olmasından dolayı “toy günü” ve Türklerin o gün evlerini kuş tüyleriyle süslemelerinden dolayı “tüy günü” izahları verilmektedir. Buna karşılık ikinci bir görüş de “düğün” kelimesinin “düğmek”

masdarından geldiğidir. Düğmek, düğülemek ve bağlamak anlamlarındadır ve nikâh ile evliliğin bağlayıcı fonksiyonunu hatırlatır. Divan-ü Lugati't-Türk'de de "tüğün" kelimesi bağlama anlamına gelerek ikinci görüşü kuvvetlendirmektedir. (Yakıcı 1991: 33)

Nişan töreni sonrası aileler arasında ziyaretler artar. Bu ziyaretlerin temelinde genellikle düğün hazırlıklarının kararlaştırılması yer almaktadır. Aileler arası düğün tarihinin belirlenmesi ile her iki taraf da kendi üzerine düşen hazırlığı yapmaya başlamaktadır. Düğün tarihi belirlenirken iki bayram arası olmamasına dikkat edilir. Zira iki bayram arası yapılan düğün uğursuzluk getirmektedir. (KK₅₆)

Düğün tarihi belirlendikten sonra köy halkının düğüne davet edilmesi gerekmektedir. Araştırma bölgesinde düğüne davet "oku/okuntu"⁹³ dağıtma şeklinde yapılır. Okunun içerisinde gömlek, çorap, havlu, eşarp gibi eşyalar olur ve kendisine oku verilmiş olan kişi düğünde takı takmalı ya da hediye vermelidir. (KKT) Okunun içeriği davet edilen kişinin yakınlığı ile ilgilidir. Okuyu kabul etmemek dargınlık alametidir. (KK₂) Günümüzde daha ziyade davetiye ile düğüne çağırma yaygınlaşmasına rağmen yanında oku verme geleneği de sürmektedir. Genellikle cuma günü kınadan evvel okuyucu çıkılır.

Afyonkarahisar düğünleri genellikle üç gün sürmektedir ve düğünün başlangıcı eve bayrak asılarak duyurulur. Bayrak, herkesin görebileceği yüksek bir yere dikilerek üzerine ayna asılır. (KKT) Bayrağın korunması için damadın bir arkadaşı görevlendirilir. Bu görevli eğer bayrağı çaldırırsa cezalandırılır. Bayrakçı, düğün bittiğinde bayrağı indirerek damada teslim eder ve bahşiş alır. (KK₅₁, KK₅₂) Bayrak dikme töreni düğünün de ilk gününü oluşturur. Bu törenden bir gün sonra kına gecesi merasimi vardır.

Kına gecesinin düzenlenmesi kız tarafına aittir. Erkek tarafı kına gecesine çerez göndererek katılır. Kınayı göndermek de erkek tarafının vazifesidir. Kına gecesi eğlenceleri çalgılı yapılmaktadır. Eğlencelere devam edilirken geline kına yakılır. Kına bazen damada da yakılır. Geline kınayı damadın annesi yakar ve yakarken avucuna bir altın koyar. (KK₅₂) Türk inançlarında kına, adak edilmiş/seçilmiş olmanın alametidir.

⁹³ Oku, kelimesi Divanü Lügati't-Türk'te okı- şeklinde geçer ve (ol meni okıdı= O, beni çağırdı) çağırma, davet anlamına gelir. (Atalay 1998b: 254)

Bu sebeple askere gidenlere de kına yakılmaktadır. (KK₂) Adak işaretini taşıyan varlığın kutsal olduğuna inanılır ve ona saygısızlık göstermek uğursuzluk ve felaket getirir. (Kalafat 1999a: 111)

Yemekli ve çalgılı/eğlenceli yapılan Karahisar düğünlerinin üçüncü ve son günü “gelin alma” olarak adlandırılır. Genellikle Perşembe günü başlayan düğün cumartesi günü kız alma töreni ile sona erer. Perşembe günü gelinin “karyola günü”dür. Güveyi, odaya bakması için çağrılarak odaya kilitlenir ve bahşiş alınınca salınır. (Özkan 2001: 240) Araştırma sahasında düğünün bir hafta sürmesi de yaygın bir uygulamadır. Düğün Pazar günü başlar. Salı günü “döşek inme” ismiyle bilinen, kızın çeyizinin yeni evine götürülerek serilmesi uygulaması yapılır. Çarşamba günü hamama gidilir. Hamama gidileceği de tüm köy halkına duyurulur. Gelin Cuma akşamı iner ve duvak töreni gerçekleşir. (Özkan 2001: 371)

Gelin alma kervan/konvoy şeklinde gerçekleştirilir. Karadirek köyünde Cuma günü namazdan sonra mevlit okutulur. (KK₃₅) Kınık köyünde, babasının evinden alınan kız yeni evine gelmeden evvel kabristana götürülür. Bu pratikle kendisine öleceği hatırlatılır. (KK₁₇, KK₁₈, KK₅₆) Selçik köyünde de buna benzer bir uygulama olmakla birlikte, gelin kabristana girmez, sadece etrafında dolaştırılır. (KK₃₃, KK₃₄) Yine Selçik köyünde gelinle damat Sarı Selçuk’un türbesine giderek mum diker ve dua ederler. (KK₃₄)

Gelin evden çıkmadan evvel yüzü örtülür, babası ya da abisi tarafından beline kırmızı bir kuşak (dolu kuşak) sarılır. Bu kuşak güveyi tarafından çözülür. (KK₁, KK₂) Yine, gelin evden çıkarken arkasından Kınık’da “bir ekmek, bir kaşık ve bir çanak”(KK₁₇, KK₁₈) , Bektaş’ta “ekmek, süpürge, kaşık ve tabak” (Özkan 307) gönderilir. Bu pratik gelin nasibiyle gitsin, geri dönmesin diye uygulanır. Ayrıca gelin gittikten sonra gerdekten önce güveyi ile birlikte yemeleri için tavuk ve baklava gönderilir. (KK₁₁, KK₁₂) Gönderilen bu yiyecekler gelin ve güveyi tarafından yenirse cennete gideceklerine inanılır. Bunlar yenmezse evlilik hayır etmez. (Özkan 2001: 240) Bektaş köyünde, kız evden ayrıldığında evden bir çivi ya da bir kazık sökülür. Bu çivinin ya da kazığın evin bereketi olduğuna inanılır. (Özkan 2001: 305) Bu uygulamada da evin bereketinin kıza verildiğini ve gittiği yere bereketiyle gönderildiğini görmekteyiz.

Gelin evden alınırken yüzüne bir örtü örtülür. Örtünün üzerine de pullu adı verilen başka bir örtü örtülerek, boyalı tavuk (ya da diğer kanatlı hayvan tüyleri) tüyleri takılır. (Özkan 2001: 340) Selçik köyünde, kızın başına ayna takılması pratiği de tespit edilmiştir. (KK₃₄)

Kızın evden alınışı sırasında Kaynana tarafından başına ya da arkasından mendilin içerisinde para atar. (Özkan 2001: 233) Bu uygulama da evliliğin bereketini sağlamaya yönelik bir saç törenidir.

Gelin yeni evine geldiğinde attan ya da günümüzde arabadan inerken yere eski bir sac koyulur ve gelin üzerine bastırılır. (KK₂, KK₁₇, KK₅₁) Bazen bu sacın üzerine hayvan derisi atılır. (KK₅₆) Gelin bu sacın üzerine basar ve bu sırada bir hayvan kurban edilir. (Büyükbaş, küçükbaş ya da horoz) (KK₅₆) Bu işlemin ardından kaynana ya da kayın baba geline bahşiş verir. Bu bahşiş maddi duruma göre bağ, bahçe, tarla ya da hayvan üzerinden hesap edilir. (KK₅₃, KK₅₆) Güveyi ya da kaynana dam başına çıkararak aşağıya çerez, şeker veya para saçar. (KKT) Gelin eve girmeden evvel kaynana bir kanatlı hayvan tüyüyle kapıya yağ sürer. Yağ sürmek, gelinin yağ gibi geçmesi, bereket getirmesi ve evliliklerinin yağ gibi yürümesi içindir. (KK₅₆) (Özkan 2001: 259) Gelin hayırlı olması için eve sağ ayağıyla girer. (KK₅₃) Karkın'da, gelinin ileride olacak çocuğunun cinsiyetinin belirlenmesi işlemi gerdek öncesinde de yapılmaktadır. Bu işlemde ev içerisinde bir bıçak ve bir tarak saklanır. Gelin arayarak birisini bulur. Eğer bıçağı bulursa doğacak çocuğunun erkek, tarağı bulursa da kız olacağına inanılır. (KK₅₂, KK₅₆)

Güveyi, arkadaşları ile birlikte yatsı namazına gider ve döndüğünde gelin evinden gelen tavuk ile baklavayı gelin ile birlikte yiyerek gerdeğe girer. Gerdeğe girildikten sonra damadın arkadaşları evin bacasından aşağıya tas sarkıtırlar. Güveyi bu tasın içerisine baklava ya da çerez koyar. (KK₃₄, KK₅₂)

Yumruca köyünde tespit edilen bir âdete göre, gelin ile güveyi gerdekten çıktıktan sonra çarşaf kızın babasına gösterilir. Ardından da tüm aile birlikte yemek yerler. (KK₁, KK₂) Duvaktan birkaç gün sonra kız evinin oğlan evini davet etmesine “goca davet” adı verilir. Bu davetten bir gün sonraki davet de “hoyraz ertesi” adını alır. (Özkan 2001: 15)

Araştırma sahasında gelinin “gelin cuması” haricinde yerini bellemesi için kırk gün (Gün sayısı değişmektedir/Belli bir süre) evden dışarı çıkarılmadığı tespit edilmiştir. (KK₁₈, KK₅₅)

El öpme töreni ilk olarak erkek tarafında gerçekleştirilir. Bu tören bazen gerdekten hemen sonra, (KK₁, KK₂) bazen de gerdekten bir gün sonradır. (KK₁₈) Gelinin ailesinin evine ise evliliği takip eden ilk cuma günü gidilir. Bu işleme “gelin cuması” adı verilmektedir. Gelinin ailesi, cuma günü hazırlık yaparak gelin ile damadı yemeğe davet ederler. Bu davete gidilirken de mendil dağıtılır. (KK₁₈, KK₂₂)

Araştırma sahasında tespit edilen başka bir uygulamaya göre, gelin yeni evine geldiğinde hemen iş yapmaya başlarsa artık hiç işi bitmeyecektir. Eğer üç gün, herhangi bir iş yapmazsa da o gelinin hiç işi olmayacağına inanılır. (KK₅₆)

5. ÖLÜMLE İLGİLİ HALK İNANIŞ VE ÂDETLERİ

Doğan her canlının bir gün öleceği bilgisi/düşüncesi, halk arasında ölen kişinin ruhunun ahrete intikalini kolaylaştırmak ve bu ruhlardan sakınmak maksadıyla bir takım pratiklerin oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Türklerin mezar ve defin törenleriyle ilgili olarak ilk belgeler Çin kaynaklarıdır. Bu kaynaklar göre Hunların ölülerini tabut içerisine koyduklarını göstermektedir. Bu tabut iki katlı olup iç ve dış tabutlardır. Üzerlerini altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örtmektedirler. Ölü ile birlikte öldürülenler yüz veya daha fazla kişidir. Defin törenleriyle ilgili olarak Köktürkler dönemine ait bilgiler daha zengindir. Bu bilgilere göre: “Ölü çadıra konulur. Oğulları, torunları, erkek-kadın başka akrabaları atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı ölü ile beraber ateşe yakarlar; külünü, yılın muayyen bir gününde, mezara gömerler.” (İnan 2000: 177) Benzer bir ifadeyi Orhun Yazıtları’nda da görmek mümkündür: “Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altıda uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay, yirmi yedide yas töreni yaptırıldı... Bunca millet saçını, kulağını ... kesti. İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı. (Ergin 1999: 55) Türklerde cenaze merasimi “yuğ” adıyla anılırdı. Bu

merasimde ölü özel eşyaları ile gömülürdü. Fazlan'ın verdiği bilgiye göre, en güzel atları, sürüsünün bir kısmı kendisi için kurban edilirdi. Yiğit bir kişi ise öldürdüğü düşmanların sayısı kadar ağaçtan suret yontarak mezarın üzerine koyarlardı. Ölümden sonraki yaşam inancına bağlı olarak bu kişilerin cennette ona hizmet edeceğine inanırlardı. (Şeşen 1975: 36) Oğuzlarda ve Uygurlarda ölünün mezarına konurken elbiseleri giydirilerek, silahlarının kuşandırılması da bu sebeptir. (Şeşen 1975: 117)

Türklerin İslâmiyet öncesi inanışları, İslâm sonrası yaptırımlar ve değişen kültürel değerler bugün Anadolu insanının yas merasimlerini şekillendiren ortak unsurlardır.

a) ÖLÜM ÖNCESİ İNANÇ VE İŞARETLERİ

Araştırma yöresinde ölüme dair ilk belirtiler kişinin tavırlarında meydana gelen değişiklikler ve hayvanların olağan dışı hareketleridir. Özellikle hayvanlarla ilgili inanışlarda, hayvanların sezgileri üzerine yorum yapılır. Köpeklerin gözlerinde perde olmaması dolayısıyla Azrail'i görür. Bu sebeple hangi evin köpeği ulursa o evden cenaze çıkacağına inanılır. (KK₂, KK₄) Horozlar da köpekler gibi melekleri görebilirler. Bundan dolayı kimin horozu vakitsiz öterse o evden cenaze çıkacağına inanılır. (KK₅₄) Bunun dışında baykuş, hangi evin bacasında öterse o evden de ölü çıkacağına inanılır. (KK₅₃, KK₅₄, KK₅₆) Karganın bağırması da ölüm habercisidir. (Özkan 2001: 407) Görüldüğü gibi, halk arasında hayvanların sezgi yeteneklerinin gündelik hayatta da etkili olduğu inancı yaygındır.

Ölüm alameti olarak görülebilecek diğer tavırları, kişinin sekâret halinde ölmüş olan anne-babasını ya da akrabalarının isimlerini sayıklaması (KK₁₂, KK₁₃), hastanın bir yere sabit bakması (sevenlerinin onu beklediğine işaret eder) (KK₁, KK₂), kişinin aksileşmesi ve etrafındakilerin kalplerini kırmaya başlaması (KK₂₂), hasta yatağında yemeden içmeden kesilmesi ve soluğunun değişmesi (KK₃₅, KK₃₆) şeklinde sıralanabilir.

b) ÖLÜM SIRASI İNANÇ VE TÖRENLERİ

Ölümün gerçekleşmesi ile birlikte yapılması gereken birtakım pratikler vardır. Anadolu'da genellikle ölümün yaklaşması ile birlikte vasiyetin sorulması gerekmektedir. Bu uygulama, araştırma sahasında tespit edilememiştir. Hatta, böyle bir uygulamanın ayıp olduğu düşünülmektedir. (KK₁₄, KK₅₆) Araştırma sahasında ölüm anı ve sonra yıkama suyuna ilave etmek üzere zezem saklanması oldukça yaygındır. Ölümün belirtileri gerçekleştiğinde ilk olarak hastaya su (genellikle zezem suyu) içirilir. İnanışa göre, hasta ölüm anına yakın olduğunda çok susarmış. Bu sırada Şeytan karşısına geçerek “ver imanını vereyim suyu” dermiş. Bundan dolayı hastanın imanını korumak/ kurtarmak için su içirilmektedir. (KKT) Ayrıca Şeytan'ın bu suyu, tuvaletlere tükürenlerin tükürüklerini toplamak suretiyle elde ettiği inancı yaygındır. Bu sebeple tuvaletlere tükürmek de olumsuz bir hareket olarak kabul edilir. (KK₅₁, KK₅₂, KK₅₆) Hastanın ölümü, vücut şeklinden, nefes almamasından ve benzinin sararmasından anlaşılmakta ve ilk olarak vücudu düzeltilmekte ve çenesi bağlanmaktadır. (KKT) Ölüm sonrasındaki fizikler değişiklikler de mevtanın durumunu ortaya koyabilmektedir. Eğer ölüm sonrası elleri açık olursa, bu kişinin bu dünyada da ellerinin açık, cömert bir insan olduğuna, dolayısıyla öbür dünyada da ellerinin açık olacağına inanılır. Yüzünün beyazlaşması da “nur gelmesi” olarak algılanır ki böyle kişilerin cennete gideceği düşünülmektedir. (KK₂₄, KK₂₅) Ölümün kolay ya da zor olması da kişinin imanı ile ilgilidir. Eğer kişi çekmeden ölürse dindar olduğuna, çekerek ölürse de dindar olmadığına hükmedilir. (KK₁₀)

Ölüm gerçekleştikten ve elleri, ayakları, çenesi bağlandıktan; gözleri kapatıldıktan sonra, şişmemesi için üzerine bıçak, makas nevinden demir konması da başka bir uygulamadır. (KKT) Gözlerin kapatılması peşinden başkasını götürmemesi (KK₁₇, KK₁₈) ya da dünyadan muradını alamadan gitmemesi (KK₁₂) içindir. Ardından mevtanın üzerindeki elbiseler çıkarılır, yönü kibleye çevrilir ve yattığı yatağın çarşafı değiştirilerek üzerine de bir başka çarşaf örtülür. Odanın havalanması için pencereleri açılır. (KKT) Kınık köyünde ölünün yatağı da değiştirilmektedir. (KK₂₀)

Hastanın ölümünün ardından bazı yörelerde Kur'an okunurken (KK₂₁, KK₂₂, KK₃₅, KK₃₆), bazı yörelerde mevta yıkanmadan okunmaz. (KK₁₇, KK₂₀, KK₂₆, KK₂₇, KK₅₁)

Ölüm ardından mevta mezara konulana kadar yalnız bırakılmaz. (KK₁₉) Akşam öldüyse, başında sabaha kadar bir ya da iki kişi bekler. (KK₁₂) Cenaze çıkmış olan evin lambaları bir süre açık bırakılır. (KK₃₄) Ayrıca ölüm gerçekleştikten sonra mevtanın adı anılmaz. Rahmetli olarak bahsedilir. (KK₁₈)

Ölüm gerçekleşmeden evvel hastanın yakınlarına haber verilir. Yurt dışında çocuğu varsa mümkün olduğu kadar beklemeye çalışılır. Eğer yakınları yanında ise cenazenin vakit kaybetmeden gömülmesi gerekmektedir. (KKT) Ölen kişinin yurtdışında çocuğu varsa ve cenazeye iştirak edemiyorsa fotoğrafı konulur. (KK₃₆) Cenazenin köy halkına duyurulması genellikle camilerden yapılan "sala"lar aracılığı ile yapılır. Diğer yakın köylere de bu şekilde haber verilmektedir. (KKT)

c) ÖLÜM SONRASI İNANÇ VE TÖRENLERİ

Ölüm sonrası uygulamalarının önemli bir aşamasını yıkama merasimi oluşturur. Araştırma bölgesinde eskiden cenazelerin evlerin bahçelerinde yıkandığı; fakat günümüzde daha çok gelişen kültüre ayak uydurularak cenaze araçlarının temin edildiği görülmektedir. Cenaze araçları dışındaki uygulamalarda köy halkının merasimler için ortaklaşa kullandığı malzemeler kullandığı görülmektedir. Sadece cenaze işlemleri için kullanılan kazanlar ve diğer cenaze malzemeleri camide bulunmaktadır.

Yıkama işlemi için kazanlarda su ısıtılır ve bu işlemler için bulundurulmuş "zemzem" de suya ilave edilir. (KKT) Karadirek ve Kırka köylerinde cenazenin yıkandığı su hiç artırılmadan mevtanın üzerine dökülür. Bu suyun yere dökülmemesine de dikkat edilir. (KK₁₄, KK₃₇, KK₃₈) Bazı bölgelerde de artan su ile mevtanın kıyafetleri yıkanır. (KK₁₇) Ölü, yıkanırken kibleye doğru çevrilir. (KKT) Cenaze yıkanıp abdest aldırıldıktan sonra cenazeye katılan tüm halk kalan suyu "benim de suyum nasip olsun" diyerek mevtanın üzerine dökerler. Su dökülürken de "hakkım helal olsun" denilir.

(KK₁₃, KK₁₄) Cenazenin yıkanmasının ardından üzerine gül suyu, kâfur, çörek otu (KK₂₂, KK₂₃) ve karanfil (KK₅₂) sürülür. Gül yaprağı ufalanır. (KK₄₁, KK₄₂) Daha sonra kefenleme işlemine geçilir. Yörede bayan kefeni de erkek kefeni de iç gömlek (dize kadar) ve dış gömlek olmak üzere iki kısımdan oluşur. Beyaz kefen, “hümayun” ismiyle anılır. (KK₂₂) Yalnız Karkın köyünde kefen üç parçadır. (KK₁₃) Kefen, baş ve ayakuçlarından bağlanır. (KKT) Kırka ve Karkın köylerinde hacca gidenler yanlarında kefenlerini de götürerek zemzem suyu ile yıkarlar, hazır bulundurlar. Ya da hacdan gelirken kefen getirirler. Gidemeyenler de giden kişilere kefenlerini vererek orada yıkatırlar. (KK₁₂, KK₁₃, KK₁₄, KK₅₃) Araştırma bölgesinde ölmeden evvel kefen edinmek gelenek halindedir. Ani ölümlerde camilerde hazır bulundurulan kefenler kullanılır. Cenaze sahibi daha sonra aldığı yeni kefeni camiye bırakır. (KK₄₃, KK₄₄)

Cenazenin yıkanıp kefenlenmesinin ardından cenaze namazı kılınır. Müslüman olarak ölen herkesin cenaze namazı kılınır ve bu törenlere kadınlar hariç herkesin katılması gerekmektedir. Cenaze namazına katılmayanların ayıplandığı görülmektedir. (KK₁₃, KK₁₄)

Araştırma bölgesinde küçük yaşta ölen kız ya da erkek çocuklarının tabuta konmadığı, namazgâha sarılarak götürüldüğü tespit edilmiştir. Yalnız kız çocuklarında namazgâhın baş kısmına bir tülbent, çember konulur. (KK₅₃, KK₅₄) Mevtanın tabuta konmasının ardından tabutun üzerine kilim, halı (KK₁₉, KK₂₁), bazen bayrak (KK₂₀) ve bazen de hacdan getirilmiş olan örtü örtülür. (KK₃₈, KK₃₉) Ölenin cinsiyetini belli etmek maksadıyla kadın tabutunun üzerine, baş tarafına gelecek şekilde tülbent/yazma konulur. Erkek tabutlarına çoğu kez örtü dışında bir şey konulmazken, Selçik köyünde evvelce erkek şapkası konulduğu tespit edilmiştir. (KK₃₄) Tabutun üzerine serilen halı veya kilim, cenaze sonrası eve geri götürülmeyle camiye bağışlanır. (KKT) Yumruca köyünde mezarlığa götürülen hiçbir şey geriye götürülmez. (KK₂)

Araştırma sahasında cenaze omuzda değil el üzerinde ve aktarılarak taşınır. (KKT) Kırka köyünde cenaze kesinlikle arabaya konulmaz, kabre kadar elden ele aktarılarak götürülür. (KK₁₃, KK₁₄) Cenazenin taşınması işlemi sırasında sağdan sola ya da soldan sağa doğru geçilirken asla cenazenin önünden geçilmez. (KK₁₄)

Cenazenin gömüleceği mezar, köy halkı tarafından (özellikle gençler) ücretsiz olarak kazılır. Cenaze sahibi mezar kazmaz, sadece kazılacağı yeri gösterir. (KK₁₂)

Kabir kazana ayrıca yemek verilir. (KK₁₇) Kabir, erkekte göbeğe kadar, kadında ise göğüs hizasına kadar kazılır. Namaz şekli göz önünde bulundurularak bu şekilde yapılır. (KK₁₇, KK₁₈) Mezarın kazılması yöreye göre değişiklikler arz eder. Kınık köyünde kazılan mezarın içerisinde hazırlanan ve sapma adı verilen bölüme mevtanın tamamen yerleştirildiği (KK₁₉, KK₂₀), diğer yörelerde ise bir kısmının yerleştirildiği görülmektedir. (KKT) Ayrıca Kınık'ta sapmadan çıkan toprak kabrin en üst kısmına konulur. (KK₁₉, KK₂₀) Karkın'da sapmadan çıkarılan toprak mevtanın yönünün kibleye çevrilmesi için sırt kısmına destek olarak yerleştirilir. (KK₅₁, KK₅₂) Cenaze mezara en yakınları tarafından indirilir. Kadın cenazesine kocası dahi el süremez, varsa çocukları bu görevi yerine getirirler. (KK₃₅, KK₃₆) Mezara kible yönünde yerleştirilen mevtanın kefeninin ayak ve başuçlarındaki bağ çözülür. Bu uygulama, etin kemikten 40 (52) günde ayrılması gerektiği inancına dayalı olarak yapılmaktadır. Kefenin içerisine etin kemikten ayrılmasına yardımcı olan hayvanatın girebilmesi gerekir. (KK₁₄) bu işlemden sonra sapma, yontulmamış/biçilmemiş ağaç dalları (döven) (KK₅₁) ya da tahta şeklinde dökülmüş hazır beton parçaları (KK₁₃, KK₁₄) ile kapatılarak üzerine toprak düşmemesi için hasır örtülür. (KKT) mevtanın üzerinin kapatıldığı bu tahta ya da hazır betona “mertek” adı verilir. Mevtanın gömüldüğü akşam yatsı namazı saatinde uyanarak, kafasını merteğe vurduğuna ve öldüğünü anladığına inanılır. (KK₁₃, KK₄₇, KK₅₂) Dutağacı köyünde başın merteğe vurulmasının “talkın” verilirken olduğu inancı yaygındır. (KK₄₈) Daha sonra en yakın akrabalarından başlanmak üzere, cenazeye katılanların tamamı tarafından mezara üçer kürek toprak atılır. Toprak atımı sırasında kürek elden ele verilmez. Yere bırakılır. (KK₁₄, KK₁₇) Cenaze gömülürken de “Yasin-i Şerif” okunmaktadır. (KK₁₄) Mezar kazılırken çıkarılan toprak artırılmaz, mutlaka mezarın üzerine atılır. (KKT) Gömme işleminin bitmesinin ardından ayakucundan başlanmak üzere başucuna kadar ibrikle su dökülür. Bu suyun baş uca varıncaya kadar bitmesi gerekmektedir. Geri dönme söz konusu olmaz. (KKT) Bu ibrik daha sonra eve götürülmeyle camiye bağışlanır. (KK₁₀) Mezar kapatıldıktan sonra üzerine çiçek, çam, ardıç ağaçları (KK₄₆, KK₄₇), iğde ağacı (KK₅₁) zambak gibi meyvesiz ağaç (KK₂₃) ya da meyveli ağaçlar (KK₂₀) dikilmektedir. Kırka'da cenaze gömüldükten sonra tek sıraya geçilerek aileye baş sağlığı dilenir. Baş sağlığında el öpülmez, sadece el sıkışılır. (KK₁₄, KK₁₅)

Araştırma sahasında cenazenin ardından yemek verilmesi oldukça yaygın bir gelenektir. Cenazenin gömülmesinden bir gün sonrası “yeri” adı verilen tören tertip edilir. Takım adı verilen ve içerisinde “çorba, pilav, et ve helva” bulunan yemek verilir. Daha sonra “yedisi” ya da “cuması” adı verilen gün Mevlit okutulur. Bunlardan başka “kırkı”, “elli ikisi” ve “yılı” adı verilen anma günlerinde de mevlit okutulur maddi duruma göre yemek verilir. (KKT) Cenaze yemeğinin yapıldığı yemek de genellikle camide bulunur; fakat bu kazan mevtanın yıkama suyunun kaynatıldığı kazandan farklıdır. (KK₁₃, KK₁₄) Kırka köyünde cenaze evinde birkaç gün yemek yapılmaz. Cenazeye katılanlar komşular tarafından götürülerek yemek yedirilir. Komşular, cenaze evine de evlerinde bulunan yemeklerden götürmektedirler. (KK₁₂)

Mevtanın defnedildiği gün “devir sürme” ya da “ıskat” işlemi yapılmaktadır. İskat işlemi, mevtanın sağlığında yerine getirmediği/getiremediği dini görevleri karşılığında verilen maddi ödenektir. İskat, mevtanın ölüm yaşından dini görevlerin farz olduğu kabul edilen 15 yaşının çıkarılmasıyla tespit edilir. Çıkan yıl, altı vakitten hesap edilip, fitre miktarıyla çarpılır. Çıkan sonuç üzerinden ödenir. Ödenecek kişinin fakir-fukara olması ve en önemlisi namazlı-abdestli olması gerekmektedir. Bu para, camiye, Kur’an Kursu’na da bağışlanabilir. (KK₁₁, KK₁₂, KK₂₁, KK₃₆) Seçilen uygun kişiler “yüz yemin, altmış savım” (KK₂₆, KK₂₈) ya da “yüz yemin yüz altmış bir savım” bedeli olarak bu parayı fakir fukaraya verir. İskat, kırk fakire bir öğün yemek ya da bir fakire kırk gün yemek vermek suretiyle de ödenebilir. (KK₅₁, KK₅₂)

Mevtanın gömüldüğü gün ikindi sonrası kırk Yasin okunduğu (KK₃₇) veya seçilen bir kişi tarafından kırk gün mevtanın ruhuna Yasin okunduğu da tespit edilmiştir. Bu uygulama mevtanın kemiğinin etinden ayrılırken acı çekmemesi için yapılır. (KK₅₃)

Mevtanın kıyafetlerinin mutlak suretle dağıtıldığı görülmektedir. (KKT) Kırka köyünde bu kıyafetler köy dışına verilmektedir. (KK₁₄) Bu uygulamanın saçı geleneğinin devamı olduğu aşikârdır.

Araştırma sahasında “sin kurbanı” töreni de tespit edilmiştir. Sin kurbanı genellikle baba tarafından sağlığında vasiyet edilir. Ölen kişinin yerine yedi yıl boyunca kurban kesilir. İlk altı yıl kesilen kurban akrabalar tarafından yenmez. Yedinci yıl kesilen kurban ile cenaze evinde yemek yapılır. Mevlipli olan bu yemekte akrabalar da

dâhil olmak üzere herkes yemek yiyebilir. (KK₂, KK₇, KK₉, KK₁₂, KK₁₄) Sin kurbanı vasiyet edildi ise kesilmek zorundadır. (KK₁₂, KK₁₄) Saltık köyünde “sin kurbanı” “Göktaş Dede”nin kabri yanında kesilir. (KK₉)

Araştırma sahasında ölümü bildirecek yas alametleri çoğu yerde görülmez. Yalnız Kırka köyünde, cenaze evinin kadınları yas alameti olarak sargı/çelgi sararlar (KK₁₄) ve Bektaş köyünde cenaze evinin kadınları ile yakın akrabaları yas alameti olarak “siyah” çatma/yazma bağlarlar.(KK₂₈, KK₂₉) Yas evi sakinlerinin belli bir süre evde ziyaretçileri beklemesi, televizyon, radyo gibi eğlence araçlarını açmamaları, gezmeye, eğlenmeye gitmemeleri yas alametleri arasındadır. Yörede yapılacak düğün, nişan gibi törenlerin bir süre ertelenmesi de yas evine saygıyı ifade eder. (KK₂)

Siyah/kara, Türk kültüründe matemın rengidir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın oğlunun vefatı dolayısıyla yas törenine katılanların kara elbiseler giydiklerini; hatta atlarına kara çullar giydirdiklerini biliyoruz. (Buharalı 1990: 151)

Dede Korkut Destanı’nda Beyrek’in ölümü üzerine, “Yavuklusu Banı Çiçek karalar geydi ağ kaftanını çıkardı, güz alması gibi al yanağını tartdı yırttı.” “Bunu işidüp Kıyan Selçük oğlu Deli Dundar ağ çıkardı kara geydi. Beyreğün yar ve yoldaşları ağı çıkarup karalar geydiler.” (Ergin 1997: 131) ifadeleri de karanın matemın rengi olduğunu göstermektedir.

III. DİĞER İNANÇ VE GELENEKLER

A) HALK HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Geleneksel tıp ismiyle de bilinen bu gelenek, modern tıbbın gelişmediği dönemlerde insanoğlunun çaresizliğinden doğan tedavi çözümleridir. Kötü niyetli kişilerin büyü ve sihirleri, kutsal kabul edilen varlıklara saygısızlık sonucu gelen belâ ve musibet gibi bilinmeyen güçlerin etkileri ile gündelik yaşamda meydana gelen kazaların tedavileri için halkın, “ocak/ocaklı” adı verilen halk hekimlerine başvurmaları ihtiyaç karşısındaki mecburiyeti ifade eder. Kişioğlunun daha ziyade kötü ruhların şerrinden korunmak için başvurdukları çareler, halk tıbbının temelini oluşturmaktadır. Halk hekimliğinin en önemli vasfı inançtır. Tedavinin sonuç getirebilmesi kişinin inancına bağlıdır. Hastalığın tedavi edilebilmesi durumunda başvuru yöntem işlerlik kazanır ve halk hekimi başarılı olarak görülür. Tedavinin olumsuzluğu karşısında hasta ölürse, teknikten ziyade hastanın inanç eksikliği ya da tedavi dışı kaldığı göz önünde bulundurulur.

Halk hekimliğinin önemli bir boyutunu oluşturan inanç ve sihir, hastalıklarının temelinde büyüsel ve tabiatüstü etkilerin varlığına inanan insanımızı, modern tıba rağmen, kendine çekmeyi başarmaktadır. Halk arasında yaşayan ve tedavi uygulamalarında bulunmaları sebebiyle “kocakarı” adıyla anılan kişiler, günümüzün halk hekimleridir. Bu kişilerin tedavide kullandıkları malzemeler de “kocakarı ilaçları” ya da “halk ilaçları” adlarıyla bilinmeye ve uygulanmaya devam etmektedir. Halk hekimleri, binlerce yıldır tecrübe edilen şifa unsurlarını kuşaktan kuşağa “el verme” usulüyle aktaran kişilerdir. Ocak aile içerisinde yetişen bireyler, aile büyüğünün ölümünden sonra onlardan öğrendikleri ile şifa dağıtmaya devam etmektedirler.

Araştırma sahasında hastalıklar için en fazla uygulanan yöntem kabir ziyaretleridir. Her türlü hastalığın tedavisi ve dilekler için türbelere/yatırlara gidilerek dua edilir, adak adanır. Yörede halk hekimleri “ocak aile” ismiyle anılmakta ve birçok hastalığın ayrı ocağı bulunmaktadır:

Karadirek köyünde kekeme olan insanların karnına tarhana yakılır/sarılır. (KK₃₆) Karkın köyünde saçı olmayan ya da az olan insanların başlarına kına yakılır (KK₅₁), çıban ve sivilcelerin tedavisi için ocaklı kadın eski bir kazanın dibine tükürür. İs ile karıştırılan sıvı ocaklı kadının eliyle yaraya sürülür. Kırka ve Yumruca köylerinde çocuk tutması için kadının karnına sabun sarılır. (KK₂, KK₁₄) Yine Kırka'da karın ağrısı için göbek çekimi yapılır. (KK₁₂) Yumruca köyünde dalak yakımı yapılır. Kişinin dalağı şişerek kaburgadan çıktığında ıslak bir keçe dalak bölgesine sarılır. Demir bir maşa ateşte kızdırılarak keçenin üzerine konulur. Kişi yandığında titrer ve dalak yerine oturur. Dağlama gibi görülen bu işlem üç cumartesi arka arkaya uygulanır. (KK₂, KK₃) Soğuk algınlığı ya da zatürree türü hastalıklarda küçükbaş hayvan kesilir. Sıcak deri hastanın vücuduna sarılır. Kapıları kapatılmış olan odanın içerisine genişçe bir kap içerisine su konulur. Ateşte kızdırılan kiremit suyun içerisine atılarak buhar çıkması ile hastanın hararetlenmesi sağlanır. Bu işlem birçok kez tekrarlanır. Sıcak derinin içerisinde hasta iyice terleyerek şifa bulur. (KK₁, KK₂) Saltık ve Yumruca köylerinde tespit edilen bıçak atma geleneğinde ise, herhangi bir rahatsızlık sebebi ile suya bıçak atan aileye (Ocak aile) başvurulur. Üç bıçak alınır ve her bir bıçak bir dedeye bağlanır. Suyun içerisine bırakılan bıçaklardan ilk önce paslanan/ küflenmiş deva olarak hastaya (medet umana) yalattılır. Ardından paslanan/küflenmiş bıçağın işaret ettiği dedeye kurban adanır ve kesilir. (KK₂, KK₃, KK₆, KK₇, KK₈) Bu şekilde şifa bulunur. Temre hastalığına karşı birçok yerde aynı uygulama yapılır. Temre olan yerin üzeri demir bir alet ile (genellikle iğne) çizilir. Kırka köyünde daire içerisine alınan toprağa tuz ekilerek karıştırılır. Karışım yaraya sürülür. Diğer yerlerde ocaklı kadın etrafı çizilmiş olan yaraya tükürür. (KKT) Bezemeye de benzer uygulamalar yapılır. Kiremidin üzerine su dökülerek üç tane tuz ekilir. Yaranın üzeri çizilerek hazırlanan karışım dua ile sürülür. (Özkan 2001: 297) Yumruca köyünde nazar dışında, çocuğun karnı şiştiğinde de akrabanın evinden civciv çalınır. Kesilen civciv tüyüyle birlikte dövülerek şişen yere sarılır. (KK₂) Sıtma hastalığında da Koçgazi Dede'nin kabri yanındaki pınardan su içirilir. (Özkan 2001: 379) Çıbana karşı köstebeğin dişi sürülür. (Özkan 2001: 454)

Yörede çokça uygulanan pratiklerden birisi de kurşun dökmedir. Özellikle nazara karşı alınan bir önlem olan kurşun dökme de ocaklı kadınlar tarafından yapılmaktadır. Kurşun dökülmesi sırasında oturan kişinin üzerinden bir örtü tutulur. Bezin üzerinde de içerisinde su olan bir kap bulunur. Ocaklı kadın kurşunu bir kaptan

eritir ve üzerine tuz serpilir. Eritilen kurşun hastanın başında tutulan içi su dolu kaba okunarak/dua edilerek boşaltılır. Dökülen kurşunun suda aldığı şekle göre nazarın nasıl değiştiği ve şiddeti izah edilir. (KKT) Örneğin, dökülen kurşun çukur bir şekilde kabir görünümü aldıysa nazarın çok kuvvetli olduğuna ve kişiyi ölüme bile götürebileceğine hükmedilir. (Özkan 2001: 383) Kurşun dökme işleminden sonra kurşunun döküldüğü su hastaya içirilir, yüze, göze sürülür. (KK₂, KK₅₂) Ayak uyuştuğu zaman yere tükürerek iki karılı (eşli) adamın adını anmak uyuşukluğu geçirir. Sarılık olan çocuğun hastalığının geçmesi için ellerine, ayaklarına ve boynuna kırmızı ip bağlanır ya da yattığı yerde çocuğun etrafına bıçak ile çizgi çizilir. Çocuğun doğduğunda ballanması da sarılık hastalığını engeller. Elleri terleyen kişi misafirlige ilk gittiği evde kimse görmeden halı ya da minder gibi eşyaların altına elini sürerse terlemesi geçer. (KK₅₆)

B) HAYVAN HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Eski dönemlerde, insanoğlunun geçimlerini sağladıkları hayvanlarının da hastalıkları karşısında tedavi edilmesi gerekmektedir. Özellikle çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan kişilerin hayvanlarının tedavisi için uyguladıkları bazı yöntemler bulunmaktaydı. Bu uygulamaların bazılarının günümüzde de devam ettiğini görmekteyiz.

Kınık yöresinde, hayvanın kırılan ayağı kırık yerinden yakılarak dağlanmaktadır. (KK₁₇, KK₁₈) Saltık köyünde, hastalanan hayvanın karnının altına ot yakılmak suretiyle ısıtıldığı tespit edilmiştir. (KK₆, KK₈, KK₉) Yumruca köyünde de hayvan hastalandığında dağda bulunan ve “sarıcaağaç otu” adı verilen acı bir bitki toplanılarak kaynatılmakta ve bu su hayvana içirilmektedir. İnanişe göre hayvanın ölümü sancıdan olmaktadır. (KK₁, KK₂) Yine Yumruca’da yaralanan hayvanın yarasına rakı döküldüğü tespit edilmiştir. (KK₂) Saltık köyünde sütünü sağdırmayan hayvan ya da hayvanın yuları Göktaş Dede’nin kabri etrafında dolaştırılır. Ya da Göktaş Dede’nin kabrinin yanından ot koparılıp yedirilir. Toprağından alınarak çamur haline getirilir ve sırtına sürülür. (KK₉) Bunların dışında, sütün kaynatılırken taşırılması da hayvanın memelerinin şişmesine sebep olur. (Özkan 2001: 453)

C) ÇEŞİTLİ HALK İNANIŞLARI

Araştırma yöresinde tespit edilmiş olan diğer gelenekleri de şu şekilde sıralayabiliriz:

Hıdırellez günü evin bereketinin kaçmaması için evler süpürülmez. Ayrıca bu günde kapıya gelenler de boş çevrilmez. (KK₁₁, KK₁₂) Yumruca köyünde Hıdırellez günü dam başına kül elenir. Bu külün üzerine hangi hayvan basarsa (büyükbaş, küçükbaş) o hayvanın yarayışlı olduğuna inanılır. Aile o hayvanın yetiştiriciliğini yapar. (KK₂)

Araştırma yöresinde devlet tarafından doğaya salınmış olan geyiklerin kutsal kabul edildiğini ve vurulmadığını tespit ettik. Geyiklerin vurulması durumunda vuran kişinin “ocağına su dökülür” inancından hareketle soyun kuruyacağı, aileye bir felaket ya da uğursuzluk getireceği düşüncesi hâkimdir. Ayrıca geyiklerin vurulduğunda kibleye karşı dönerek öldüğü ve dolayısıyla geyik vuranın işlerinin rast gitmeyeceği inancı yaygındır. (KK₂, KK₁₅, KK₁₆)

Tarla ekimi sırasında ilk gün tarlaya besmele ile girilir. Tarlaya giderken yanında karpuz nar gibi bol taneli ya da çekirdekli meyve götürülerek yenir. Pir aşkına denilerek işe başlanırsa ürün o meyvenin çekirdekleri kadar bol, karpuzun kökleri gibi yaygın olur. Ekin biçilirken de kurdun kuşun nasibi olması için bir kısmı tarlada bırakılır. (KK₂, KK₃)

Yolculuğa çıkıldığında ya da bir yere gidilirken kişinin önüne tavşan çıkarsa o yolculuk ya da iş hayır getirmez. Eğer önüne tilki ya da canavar (kurt) çıkarsa da bu işin uğurlu ve hayırlı olduğu düşünülür. (KK₁, KK₂, KK₄)

Bunların dışında, elbise üzerindeyken dikiş dikilmez (İftira olur), sabun elden ele verilmez (aralarında kavga çıkar), makas elden ele verilmez (uğursuzluk getirir), makas ağzı açık kalmaz (açık kalırsa karı-koca kavga eder), merdivenin altından geçilmez (uğursuzluk getirir), elbise ters giyilmez (o gün akşama kadar işleri ters gider) (KK₅₆) Gece tırnak kesilmez. Erişirler, ömür kısalmır. (KK₅₆) Gelin olur yanına dikilir. (KK₁₂) Gece ev süpürülmez, sakız çiğnenmez (ölü eti çiğnersin), aynaya bakılmaz

(basiretin bağlanır). (KK₅₂, KK₅₆) Gece eve sabun girmez (yas getirir), soğan girmez (acı getirir). (KK₅₆) Cuma günü çamaşır yıkanmaz(yangın olur), ekmek yapılmaz. (Özkan 2001:400) Cuma günü kazan vurulmaz (Uğursuzluk getirir) Cuma günü ağaç da kesilmez. (KK₅₆) Karganın bağırması acılı bir haber geleceğine yorulur. Evinde baykuş ötenin evi perişan olur. Karadut ağacının dikildiği yer viran olur. (KK₅₁, KK₅₂, KK₅₃)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, oldukça köklü bir geçmişe sahip bulunan Sandıklı ilçesinin kültürel bir değeri olan, halkının yaşamında oldukça fazla etki eden halk inanışlarını tespit etmeye, bu inanışların kökenlerini ve etkilerini incelemeye çalıştık. Bunu yaparken hayatın tüm safhalarına değinmeye çalıştık. Kayıt altına aldığımız örneklerin tasnif edilmesi aşamasından sonra belli başlıklar altında ifade ettik.

Araştırma bölgesinde başlangıçtan beri var olan inançların muhafaza edildiği, bütün canlılığı ve etkinliğiyle yaşatıldığı tespit edilmiştir. Bu inanışların pek çoğunun İslâmi bir şekle büründürülerek eski yapılarını muhafaza ettiği gözlemlenmiştir. Eski Türk kültüründen velud kutsal taşlar ve ağaçlar İslâmiyet'in etkisi ile şekil değiştirmiş ve artık kutsiyet taşa ya da ağaca değil de bunların yanında bulunan kabirlerde yattığı düşünülen evliyaya ait olarak gösterilmektedir.

Gök-Tanrı dininin şekli unsurları dikkate alındığında, Sandıklı coğrafyasında yaşamaya devam eden inanışların bir kısmının aynı şekilde korunduğu, , bir kısmının kısmen varlıklarını sürdürdüğü ve bazılarının da çeşitli etkilerle değişerek devam ettiği görülmektedir:

Tanrı inancı bu inanışların içerisinde değişmeden varlığını sürdüren en etkin unsurdur. Tanrı İslâmiyet öncesinde de gökyüzünde bulunur ve medet ondan umulurdu. Ayrıca belâ ve musibet de gökten gelirdi. Günümüzde de her türlü dilek gökyüzüne el açılması suretiyle gerçekleştirilmekte ise bunun kaynağında eski inanışların izlerini aramak gerekir düşüncesindeyiz.

Yardımcı ve koruyucu iyeler İslâmiyet ile yerini meleklerle, evliyaya bırakmıştır. Doğumda yardımcı iye Umay Ana ya da Ayısıt isim değiştirerek “Fadime Ana” şekline dönüşmüştür. Türk kültüründe Umay, çocuğun son olarak anılan plasentasında mevcuttu. Belki bu sebeple “son” gelişi güzel atılmaz, temiz bir beze sarılarak temiz bir yere konulur. Son'un konulduğu yer de çocuğun geleceğinde etkilidir. Umay'ın zıddı olan ve doğum işlevini zorlaştıran, doğum yapan kadına ve yeni doğan çocuğa çeşitli eziyetler ettiğine inanılan Alkarısı motifi de varlığını aynen muhafaza etmektedir.

Alkarısının şekli hüviyetindeki olumsuzluk da varlığını korumaktadır. Kimi zaman baştan ayağa kadar kırmızılar içerisinde genç bir yeni gelin kılığında görünen “al karısı”, kimi zaman da Türk masallarındaki “dev anaları” gibi “uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, çok çirkin, al gömlek giyen” bir yaratık olarak görünür.

İslâmiyet öncesinde kötülük ve ruha eziyet “Erlık” ve yardımcılarının tavrı iken sonrasında yerini Şeytan ile cinler almıştır. Karanlık ve kuytu yerlerden, evlerin eşiklerinden, pis mekânlardan geçmiş dönemde Erlık’in kara iyelerinin ikameti olarak sakınılırken bugün buralar cinlerin varlık alanıdır. Bu sebeple bu yerlerden geçilirken dua okunur, destur denilir; eşiklere oturulmaz/basılmaz.

Gerek halk hekimliği ve gerek hayvan hekimliğinde öne çıkan ve ocaklı olarak tabir edilen şahısların yöredeki varlığı da bize İslâm öncesindeki “Kam”ları hatırlatmaktadır.

Gök Tanrı inanişinde dağlar ve bazı ormanlar yükseklerde olmaları bakımından tanrıya yakın oluşları ile kutsal addedilmekteydi. Günümüzde özellikle Hıdırellez zamanında ya da yağmur yağdırma merasimleri sırasında çıkılan tepelere hemen her köyde rastlanmaktadır. Yine bazı köylerde (Menteş köyündeki Otluk ormanı gibi) kutsal sayılan ve içerisindeki ağacın veya kuru dalın dahi alınmadığı/yakılmadığı yerlere rastlanmaktadır.

Sahada hemen her köyde birden fazla yatır, türbe gibi mekânlara rastlanmaktadır. Bu kutsal yerlerin etrafında gerçekleşen mum dikme, çaput bağlama, bağlanma, çivi çakma, para atma ve taş yapıştırma gibi pratikler İslâm dini içerisinde yer bulamazlar. Bu sebeple bu uygulamaların kaynağının da eski Türk kültüründe aranması gerekmektedir.

Yine ev, eşik, ocak ve ateş iyelerinin günümüzde soyun devamlılığı ve refahı için elzem görünmektedir. Bu unsurların eski Türk kültüründeki ata ruhlarına saygı ile izah edilmesi doğru olacaktır.

Hayatın doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde uygulanan pratiklerin de eski Türk kültüründen izler taşıdıkları şüphesizdir. Eski Türk kültüründe çocuğu olmayanların lanetlenmiş olduğunun düşünülmesi ve doğum hadisesi çeşitli eğlencelerle kutlanmaktaydı. Günümüzde de evlenen kişilerden belli bir süre içerisinde

çocuk beklenmesi ve doğumun kutlanması düşüncenin devamlılığının göstergesidir. Yine evlilik törenlerinin İslâm öncesi “toy” meclislerine ve ölüm törenlerinin de “yuğ”lara benzerlik göstermesi kültürün taşınmış olduğunun delilleridir.

İnsanoğlunun henüz doğumu öncesinde başlayan uygulamalar, hayatın tüm yönlerini kuşatarak ölümüne kadar, hatta ölümünden sonra da ailesi tarafından sürdürülmektedir. Anne karnındayken annenin hal ve hareketlerinin, beslenmesinin çocuğa etkileri, evlilik öncesi yapılan işlemlerin evliliğe etkileri, yaşamlarını kaybetmiş olan kişilerin “ata” namıyla yaşama etkileri gibi birçok inanış Türklerin eski din ve inanışlarının günümüzdeki yansımalarından başka bir şey değildir.

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

1. ADAY Erdal, 2003, **Afyon ve Yöresi Halkbilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AKÜ SBE, Afyonkarahisar
2. AKSULU N. Melek, 1998, **Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgievic (1505-1566) ve Türklerle ilgili yazıları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
3. ARAT Reşit Rahmeti, 1999, **Kutadgu Bilig I Metin**, TDK Yayınları, Ankara
4. ARAZ Rıfat, 1995, **Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara
5. ATABEK Ömer Faruk, 1997, **Afyon (Vilayeti) Tarihçesi**, (YH. Turan AKKOYUN) AKÜ Yayınları, Afyonkarahisar
6. ATALAY Besim,1998a, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, Cilt:1**, TDK Yayınları, Ankara
7. _____,1998b, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, Cilt:3**, TDK Yayınları, Ankara
8. BANARLI Nihat Sami, 1983, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I**, MEB Yayınları, İstanbul
9. ÇERİBAŞ Mehmet, 2004, **Kadirli ve Çevre Folklorunda Eski Türk İnançlarının İzleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya
10. ÇOBANOĞLU Özkul, 1999, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihinin Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara
11. ÇORUHLU Yaşar, 2002, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınları, İstanbul
12. EBERHARD D. Wolfram, 1942, **Çin'in Şimal Komşuları** (Çev: Nimet Uluğtuğ), TTK Yayınları, Ankara
13. ELİADE Mircea, 2001, **Mitlerin Özellikleri**, (Çev. Sema Rifat), 2. bs., Om Yayınları, İstanbul
14. _____, 1999, **Şamanizm** (Çev.İsmet BERKAN), İmge Yayınları, Ankara
15. ELMALILI Muhammed Hamdi Yazır,2005, **Hak Dini Kur'an Dili Meâli**, Akçağ Yayınları, Ankara
16. ERGİN Muharrem, 1997, **Dede Korkut Kitabı I**, TDK Yayınları, Ankara
17. _____,1999, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
18. ERGUN Pervin, 2004, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara

19. ESİN Emel, 1978, **İslâmiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâm'a Giriş** (Türk Kültürü El Kitabı II, C. II.'ten ayrı basım), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul
20. _____, 1997, **Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhalar**, 2.bs., AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara
21. _____, 2001, **Tük Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınları, İstanbul
22. PRITCHARD Edward Evans, 1999, **İlkelerde Din**, Öteki Yayınevi, Ankara
23. EYUBOĞLU İsmet Zeki, 1998, **Anadolu İnançları (Anadolu Üçlemesi 1)**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul
24. GOLDSTEIN Kenneth S., 1983, **Sahada Folklor Derleme Metotları**, KB Yay., Ankara
25. GÖKALP Ziya, 1976, **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Hızl: Afşar İsmail AKA, Kâzım Yaşar KOPRAMAN), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul
26. GÖMEÇ Saadettin, ty, **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Akçağ Yayınları, Ankara
27. GÜNAY Ünver ve GÜNGÖR Harun, 1997 **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara.
28. GÜNGÖR Erol, 1997, **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, İstanbul
29. GÜNGÖR Harun, 1998, **Türk Budun Bilim Araştırmaları**, Kıvılcım Yayınları, Kayseri,
30. GÜZEL Abdurrahman, 2004, **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
31. HACALOĞLU Haluk, 1995, **Zerdüşt (Ahura Mazda)**, RM Yay., İstanbul
32. İNAN Abdülkadir, 2000, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, TTK Yayınları, Ankara
33. _____, 1998a, **Makaleler ve İncelemeler, Cilt: I**, TTK Yayınları, Ankara
34. _____, 1998b, **Makaleler ve İncelemeler, Cilt: II**, TTK Yayınları, Ankara
35. _____, 1976, **Eski Türk Dini Tarihi**, KB Yayınları, İstanbul
36. KAFESOĞLU İbrahim, 1993, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yay., İstanbul.
37. _____, 1980, **Eski Türk Dini**, KB Yayınları, Ankara
38. KALAFAT Yaşar, 1999a, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 3. bs., Ankara
39. _____, 2003, **Türk Halk İnançlarında Kültür Kadrları I**, e-kitap
40. KUNOS İgnacz., 1978, **Türk Halk Edebiyatı**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul
41. LİGETİ Lajos, 1986, **Bilinmeyen İç Asya**, (Çev. Sadrettin Karatay), TDK Yayınları, Ankara

42. MEMİŞ Ekrem, 2005, **Eskiçağda Türkler**, Çizgi Kitabevi, Konya
43. OCAK Ahmet Yaşar, 2000, **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul
44. ORKUN Hüseyin Namık, 1994, **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara
45. ÖGEL Bahaeddin, 1991, **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara
46. _____, 1988, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, TDAV Yayınları, İstanbul
47. _____, 2001b, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, MEB Yayınları, İstanbul
48. _____, 1993, **Türk Mitolojisi I**, TTK Yayınları, Ankara
49. _____, 2002, **Türk Mitolojisi II**, TTK Yayınları, Ankara
50. _____, 2001a, **Türk Mitolojisi II**, MEB Yayınları, İstanbul
51. ÖRNEK Sedat Veyis, 2000, **Türk Halk Bilimi**, KB Yayınları, Ankara
52. ÖZKAN İbrahim, 2001, **Sandıklı Yöresi Ağzı Özellikleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, S.B.E., Afyonkarahisar
53. ROUX Jean Paul, 1999, **Orta Asya – Tarih ve Uygarlık** (Çev. Lâle ASLAN) Kabalcı Yayınları, İstanbul
54. _____, 2002, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil) Kabalcı Yayınları, İstanbul
55. ŞEŞEN Ramazan., 1975 **Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi**, Bedir Yayınevi, İstanbul
56. _____, 1988, **El- CAHİZ - Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**” TKAE Yayınları, Ankara
57. _____, 1998, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, TKAE Yayınları, Ankara
58. TEZCAN Mahmut, 2000, **Türk Ailesi Antropolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara
59. TOGAN Zeki Velidî, 1981, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İÜEF Yayınları, İstanbul
60. TURAN Osman, 2000, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
61. TÜMER Günay ve KÜÇÜK Abdurrahman, 1997, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara
62. YILDIRIM Dursun, 1998, **Türk Bitiği**, Akçağ Yayınları, Ankara
63. YILMAZ Niyazi, 2001, **Afyonkarahisar Sandıklı'da Kültür ve Sanat**, Eser Sahibinin Yayını, Ankara
64. Xemgin Etem, 1998, **Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnanıcı ve Zerdüşt Öğretisi**, Berfin Yayınları, İstanbul

II. MAKALELER

1. ABDURRAHMAN Varis, 2004, **Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme**, Milli Folklor Dergisi, S.61, s.124–133
2. AÇA Mehmet, 1997, **Türk Destanlarındaki Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı**, Milli Folklor Dergisi, S. 34, s. 78–81
3. AHMETOV Adil, 1997, **Türk Halklarının İnançlarının Temelinde Kalıplaşmış Tabu ve Batıl İnançlar**, Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi, S. 12, s.7–16
4. ALTINTAŞ Ayten, 1987, **Eski Türk Kültüründe Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu**, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 51, s.143–156
5. ANOHİN A. V., 1940, **Altay Şamanlığına Ait Maddeler**, (Çev: Abdülkadir İnan), Ülkü Dergisi, C. XV, S. 85, s.54–58
6. ARTUN Erman, 2001, **Adana’da Törenlere, Adaklara Özel Günlere Ait İnançlar, Pratikler ve Bunlara Bağlı Mutfak Kültürü**, Milli Folklor Dergisi, S. 49, s.27–37
7. BALIKÇI Gülsen, 1998, **Artvin’in Bazı Yörelerinde Doğumla İlgili Âdet ve Uygulamalar**, Türk Halk Kültüründen Derlemeler, s. 37–98, KB Yayınları, Ankara
8. BUHARALI Eşref, 1990, **Türklerde Mâtem Alâmetleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, s. 149–159
9. BULUÇ Saadettin, 1979, **“Şaman”**, İslam Ansiklopedisi, C: XI, s. 310–335, MEB Yayınları
10. EKİNCİKLİ Mustafa, 1991, **Türk İnanç ve Dinî Hayatının Tarihi Seyri**, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 74, s. 27–46
11. ELİADE Mircea, 1984, **Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavi Tanrılar**, (Çev: Harun Güngör), EÜİF Dergisi, S.1, s. 283–287
12. ERTÜRK Hüseyin C., 1989, **Türklerin İslâmiyet Öncesi ve Sonrası İnançları**, Birlik Dergisi, C.5, S.54, s. 11-14
13. GÖNÜLLÜ Ali Rıza, 1990, **Türk İnançlarında Ocak Motifi**, Milli Kültür Dergisi, S. 74, s. 32–33
14. _____, 1991, **Türk Destanlarında Ağaç Motifi**, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 60, s. 29–33
15. _____, 1994, **Alanya Halk İnançlarında “Ağaç” Motifi**, TKAE, Türk Kültürü Dergisi, S. 376, s. 505–509
16. _____, 1996a, **Türk Halk İnançlarında Demir Motifi**, TKAE Türk Kültürü Dergisi, S. 402, s. 634–640

17. _____, 1996b, **Alanya Halk İnançlarında Su Motifi**, TKAE Türk Kültürü Dergisi, S. 393, s. 47–53
18. GUMİLEV Lev Nikolayeviç, 1994, **Eski Türk Dini**, (Çev. Harun GÜNGÖR), Türk Kültürü Dergisi, S. 377, s.520–521
19. GÜNGÖR Harun, 1991, **Uygur Kağan Unvanlarında Kün ve Tengri Kavramlarının Kullanılışı**, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 50, s. 42–46
20. _____, 1993, **Altay Kavimlerinde Gök Tanrı**, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 84, s. 38–47
21. _____, 1994, **Gagauz İnanış ve Âdetleri ile İlgili Bazı Notlar**, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 87, s. 21–26
22. HARVA Uno, 1950, **Altaylı Kavimlerde Doğumda ve Çocuğa Ait İnanışlar**, (Çev: Erden Koşay), Ülkü Dergisi, C.4, S. 41, s. 36–39
23. İUSİUMBELİ İrina, 2005, **Gagauz Türklerinin Mitolojisi Üzerine Bir Deneme**, Millî Folklor Dergisi, S. 68, s. 208–221
24. İVGİN Hayrettin, 2000, **Ad Verme Geleneği Afyonkarahisar'daki Uygulamalar**, V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, s. 143–149, Afyon Belediyesi Yayınları, Afyon
25. KALAFAT Yaşar, 1995, **Orta Toroslar ve Makedonya Yörelere Halk İnançları Karşılaştırması – III**, Milli Folklor Dergisi, S. 25, s. 28–33
26. _____, 1999b, **Türk Halk İnançlarında Metodik Problemler** (Erbil-Nahçıvan ve Türkiye Örnekleri), Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.121, s. 81–86
27. _____, 1999c, **Kazakistan'daki Türk Halk İnançları**, Milli Folklor Dergisi, S. 42, s. 66–71
28. KOCAASLAN UÇKUN Rabia, 2001, **Afyonkarahisar'da Taşlarla İlgili İnanışlar**, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, s. 775–782, Ervak Yayınları, Ankara
29. NİYAZI H., 1932a, **Eski Türk Düğünleri ve Afyon Düğünleri I**, Taşpınar Dergisi, C. 1, S. 1, s. 8-11
30. _____, 1932b, **Eski Türk Düğünleri ve Afyon Düğünleri II**, Taşpınar Dergisi, C.1, S. 2, s. 29–31
31. ÖCAL Sefa, 1991, **Eski Türklerde Eğitim**, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 50, s. 35–38
32. ÖNCÜL Kürşat, 2005, **Elazığ'da Yaşayan Bir Yer-Su Kültü**, Milli Folklor Dergisi, S. 66, s. 56–60
33. SALİH Durmuhammed ve KALAFAT Yaşar, 2000, **Hazara Türklerinde Halk İnançları**, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi, S. 20, s. 31–52
34. SALTUK Sabriye ve SALTUK Sunda, 1965: **Afyon Yörüklerinde Düğün**, Taşpınar Dergisi, C. 2, S. 16, s. 11–13
35. ŞİŞMAN Bekir, 1996, **İslâmiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri**, TKAE Türk Kültürü Dergisi, S. 401, s. 563–574

36. _____,2000, **Anadolu’da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei Üzerine Bir Araştırma**, Milli Folklor Dergisi, S. 46, s.104–108
37. TANYU Hikmet, 1975, **Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar**, Türk Folkloru Araştırmalar Yıllığı, Süreli Yayınlar Dizisi: 2, s.129–142
38. UĞUR Ahmet, 1991, **Türkmen ve Avşarlarda Ad Verme veya Adlandırma Âdetleri**, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 55, s. 12–14
39. ÜÇOK S. Sırrı, 1935, **Afyon Karahisarında Türkmenlerin Yerleşmesi**, Taşınar Dergisi, C. 3, S.33, s. 158–160
40. YAKICI Ali, 1991, **Düğün Kelimesi ve Kültürümüzdeki Yeri**, Milli Folklor Dergisi, S. 11, s.33–36
41. YAVUZER Hayati, 1997, **“Şamanizm’de Evren ve Dünya Tasvirleri”**, Millî Folklor Dergisi, S. 35, s. 50–55
42. YUGUŞEVA Nadya, 2001, **Altaylarda Kamlık (Şamanizm) İnancı ve Anadolu’daki Yansımaları**, (Çev. S. Kemal TURAL), TD Dergisi, S.590, s.205–206

III. WEB SAYFALARI

1. AKÜ Resmi Web Sayfası, <http://www.egitim.aku.edu.tr/tet00.htm> (19.01.06)
2. Dünya Dinleri Web Sayfası, <http://dunyadinleri.com/maniheizm.html> (20.02.2006)
3. Sandıklı Web Sayfası, <http://www.sandikli.com/www/halk.asp>, (25.11.2005)
4. Sandıklı Web Sayfası, <http://www.sandikli.com/www/tarihce.asp>, (11.02.2006)
5. Sandıklı Web Sayfası, <http://www.sandikli.com/www/koykasaba.asp>, (18.02.2006)
6. Türkiye'den Bir Ses web Sayfası, http://www.turkiyedenbirses.gen.tr/tanri_arayisi2.htm, (19.01.2006)

IV. SÖZLÜ KAYNAKLAR

1. KK₁ (Rıfat ÖZÜNLÜ) Köy Muhtarı/ 42 Yaşında/ Yumruca
2. KK₂ (Musa YÜCE) Çiftçi/ 85 Yaşında/ Yumruca
3. KK₃ (Ahmet YÜCE) Rençper/ 80 Yaşında/ Yumruca
4. KK₄ (İsmail ÖZTÜRK) Rençper/ 47 Yaşında/ Yumruca
5. KK₅ (Ali BAŞPINAR) Köy Muhtarı/ 58 Yaşında/ Saltık
6. KK₆ (Ramazan SALTİK) Çiftçi/ 78 Yaşında/ Saltık
7. KK₇ (Ömer ÇELİK) Çiftçi/ 61 Yaşında/ Saltık
8. KK₈ (İsmail YAVUZ) Çiftçi/ 74 Yaşında/ Saltık
9. KK₉ (Fatma AYGÜN) Ev Hanımı/ 70 Yaşında/ Saltık
10. KK₁₀ (Mustafa ÇOBAN) Süpürge İmalâtçısı/ 46 Yaşında/ Kırka
11. KK₁₁ (Halil KARAÇELİK) Çiftçi/ 53 Yaşında/ Kırka
12. KK₁₂ (Nebi DEMİREL) Muhtar/ 50 Yaşında/ Kırka
13. KK₁₃ (Mehmet KOCAĞA) İmam/ 32 Yaşında/ Kırka
14. KK₁₄ (Recep AYKÖSE) Çiftçi/ 65 Yaşında/ Kırka
15. KK₁₅ (Osman KILIÇ) Çiftçi/ 90 Yaşında/ Menteş
16. KK₁₆ (Cafer GENÇ) Bakkal Sahibi/ 50 Yaşında/ Menteş
17. KK₁₇ (Ahmet AVCI) Çiftçi/ 53 Yaşında/ Kınık
18. KK₁₈ (Ahmet Demir) Çiftçi/ 59 Yaşında/ Kınık
19. KK₁₉ (Bünyamin TÜRKMEN) Çiftçi/ 53 Yaşında/ Kınık
20. KK₂₀ (Necati KARAMAN) Çiftçi/ 63 Yaşında/ Kınık
21. KK₂₁ (Ahmet DEMİREL) Çiftçi/ 67 Yaşında/ Dodurga

22. KK₂₂ (İbrahim UĞUR) Çiftçi/ 70 Yaşında/ Dodurga
23. KK₂₃ (Cemal KUNT) Çiftçi/ 42 Yaşında/ Dodurga
24. KK₂₄ (Yakup CAN) Kahveci/ 40 Yaşında/ Dodurga
25. KK₂₅ (Turan YILDIZ) Çiftçi/ 35 Yaşında/ Dodurga
26. KK₂₆ (Abdullah ALTAN) İmam/ 40 Yaşında/ Bektaş
27. KK₂₇ (Mehmet ŞAHAN) Çiftçi/ .../ Bektaş
28. KK₂₈ (İbrahim KOCAGÖZ) Çiftçi/ 75 Yaşında/ Bektaş
29. KK₂₉ (Eyüp KOCAGÖZ) Çiftçi/ 37 Yaşında/ Bektaş
30. KK₃₀ (Ahmet KOCATEPE) Çiftçi/ 45 Yaşında/ Bektaş
31. KK₃₁ (Hasan KOÇ) Çiftçi/ 40 Yaşında/ Bektaş
32. KK₃₂ (Yakup ÖNER) Çiftçi/ 42 Yaşında/ Bektaş
33. KK₃₃ (Ali ÖZDEMİR) Çiftçi/ 57 Yaşında/ Selçik
34. KK₃₄ (Zeynel Nayir) Çiftçi-Çoban/ 77 Yaşında/ Selçik
35. KK₃₅ (Mehmet ARICAN) Serbest Meslek/ 66 Yaşında/ Karadirek
36. KK₃₆ (Mehmet EYMİR) Rençper/ 82 Yaşında/ Karadirek
37. KK₃₇ (Halil BAŞPINAR) Rençper/ 70 Yaşında/ Karadirek
38. KK₃₈ (Mustafa KARBUZ) Çiftçi/ 62 Yaşında/ Dutağacı
39. KK₃₉ (Ahmet BACAK) Çoban/ 70 Yaşında/ Dutağacı
40. KK₄₀ (Mehmet ŞAHAN) Çiftçi/ 52 Yaşında/ Dutağacı
41. KK₄₁ (Ahmet BACAK) İşçi/ 66 Yaşında/ Dutağacı
42. KK₄₂ (İbrahim BACAK) İşçi/ 67 Yaşında/ Dutağacı
43. KK₄₃ (İbrahim KÖZKAN) Çiftçi/ 67 Yaşında/ Dutağacı
44. KK₄₄ (İbrahim YENİGÜN) Köy Muhtarı-Çiftçi/ 52 Yaşında/ Dutağacı
45. KK₄₅ (Ahmet BAŞKURT) Çoban/ 80 Yaşında/ Dutağacı
46. KK₄₆ (Ahmet KARAMAN) Çiftçi/ 62 Yaşında/ Dutağacı

47. KK₄₇ (Hüseyin AKGÜR) Çiftçi/ 60 Yaşında/ Dutağacı
48. KK₄₈ (Mustafa YENİGÜN) Çiftçi/ 45 Yaşında/ Dutağacı
49. KK₄₉ (Tahir BULUT) Serbest Meslek/ 36 Yaşında/ Dutağacı
50. KK₅₀ (Ahmet ÇETİN) Çoban/ 73 Yaşında/ Dutağacı
51. KK₅₁ (Bekir KARAKOÇ) Çiftçi/ 56 Yaşında/ Karkın
52. KK₅₂ (Ahmet KARAKOÇ) Çiftçi/ 41 Yaşında/ Karkın
53. KK₅₃ (Ahmet GÜR) Çiftçi/ 49 Yaşında/ Karkın
54. KK₅₄ (Hüseyin BAŞPINAR) Çiftçi/ 46 Yaşında/ Karkın
55. KK₅₅ (Hasan GÜR) Çiftçi/ 37 Yaşında/ Karkın
56. KK₅₆ (Ali Osman KARAKUŞ- Ozan Çulsuz) Memur/ 29 Yaşında/ Sandıklı Merkez (Bektaş Köyü Doğumlu)

EK 1- FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf -2: Afakan Taşı (Ali Osman Karakuş'un "Ozan Çulsuz" Arşivinden)



Fotoğraf – 3: Afakan Taşı (Ali Osman Karakuş'un "Ozan Çulsuz" Arşivinden)



Fotoğraf -4: Afakan Taşı Üzerinde Bozok Paralar (Ali Osman Karakuş'un "Ozan Çulsuz" Arşivinden)



Fotoğraf -5: Afakan Taşı Üzerine Çakılan Çiviler (Ali Osman Karakuş'un "Ozan Çulsuz" Arşivinden)



Fotoğraf -6: Afakan Taşı Üzerine Bağlanan Bez Parçaları (Çaputlar)
(Ozan Çulsuz'un Arşivinden)



Fotoğraf -7: Afakan Taşı Üzerine Bırakılan/Yapıştırılan Taşlar
(Ozan Çulsuz'un Arşivinden)



Fotoğraf -8: Afakan Kayasında Yer Alan Delikli Taş (Ali Osman Karakuş'un "Ozan Çulsuz" Arşivinden)



Fotoğraf -9: Gelincik Kayası (Ali Osman Karakuş'un "Ozan Çulsuz" Arşivinden)



Fotoğraf -10: Menteş Köyü / Dedeli Orman



Fotoğraf -11: Menteş Köyü/ Dedeli Orman



Fotoğraf -12: Menteş Köyü/ Dedeli Orman



Fotoğraf -13: Yumruca Köyü yakınında bulunan Yumru Dede yatırını yanında bulunan ağaca bağlanan bez parçaları.



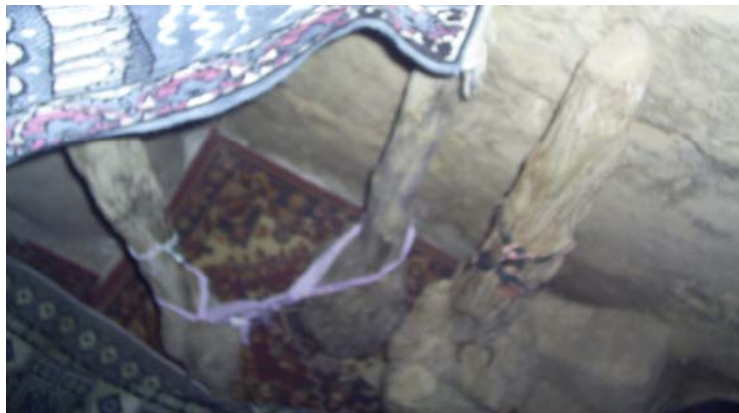
Fotoğraf -14: Menteş Köyünde bulunan Menteş Dede türbesinin yanında bulunan ve dallarına çaput bağlanan; altında kurban kesilen ağaç.



Fotoğraf -15: Menteş Dede'ye ait olduğuna inanılan bastonlar



Fotoğraf -16: Menteş Dede'ye ait olduğuna inanılan başka bir baston



Fotoğraf -17: Menteş Dede'ye ait olduğuna inanılan bastonlar



Fotoğraf -18: Alamescit köy mezarlığında kabir üzerinde bulunan su sunağı.



Fotoğraf -19: Menteş Köyünde Ocak



Foroğraf -20: Yumruca Köyü Ocak



Fotoğraf -21: Saltık Köyünde Göktaş Dede



Fotoğraf -22: Saltık Köyünde Göktaş Dede

EK 2 -DERLEME SORULARI

ÇOCUKLUK ÇAĞI İLE İLGİLİ SORULAR

(Çocukluk çağı doğumu takip eden 40. günden bulûğ çağına kadarki dönemdir)

1. 0–1 yaş-arası çocuklar nerede yatırılır?
2. Beşikte yatırılıyorsa; beşik nasıldır? (Tahta, demir malzeme, şekli, kısımlarına verilen adlar vb. gibi)
3. Salıncakta yatırılıyorsa; nasıldır? (Tahta, bez, şekli, kısımlarına verilen adlar)
4. Beşik ya da salıncakla ilgili inanmalar ve kaçınmalar nelerdir? (Boşken sallanmaması, sallanırsa çocuğun öleceği vb. gibi)
5. Beşikte kız ve erkek çocukların idrarını lâzımlığa yapmalarını sağlamak üzere kullanılan araç, yöresel adı nedir? (Sibek vb. gibi)
6. Çocuğun altı nasıl bağlanır? (Toprağın-beze konarak çocuğun altına bağlanması, özellikle uyurken)
7. Çocuk nasıl kundaklanmaktadır? Kız ve erkek çocuk için farklı mıdır? Kundak malzemeleri nelerdir?
8. Çocuğa takılan takılar nelerdir? Muska ve nazırlık takılır mı niçin? (Süslemek, nazardan ve kötülüklerden korumak için, hastalığa karşı)
9. 0–1 yaş arası çocuğun giyimi nasıldır? (Baş, iç, üst, ayak giysileri, adları, giydiriliş biçimi tespit edilecek)
10. 0–1 yaş arası çocukların davranışları ile ilgili inanışlar nelerdir? (Uykusunda gülmesi, ağlaması, bacağından arasından bakması vb. gibi)
11. Küçük çocuklara ninni söylenir mi? Hangileri? Nasıl?
12. Çocuğun ilk olarak tırnağı ne zaman kesilir?
13. Tırnak kesilirken herhangi bir geleneksel uygulama yapılır mı? İlgili inanışlar nelerdir? (Babasının para cüzdanına çocuğun elini sokması vb.)
14. Kız çocuğunun saçını ilk defa ne zaman kesilir? Niçin?
15. Erkek çocuğunun saçını ilk defa ne zaman kesilir? Niçin?
16. Bu kesilen saçlar ne yapılır? (Çöpe atılır, ağaç dibine gömülür vb.)
17. Çocuğun ilk dişi çıktığında bunu ilk defa gören, çocuğa ne yapar?
18. Çocuğun ilk dişi çıktığında ne gibi gelenekler yapılır? İlgili inançlar nelerdir? (Diş buğdayı, diş hediği yapılması)
19. Diş çıkarması geciken çocuklara diş çıkarsın diye ne gibi işlemler yapılır? (Hocaya okutturmak vb. gibi)

20. Çocuğun ilk dişi düştüğünde ne gibi işlemler yapılır? Niçin? (Süt dişlerinin çıkıp yerine yenilerinin gelmesinde, dirin dama atılması, evde tutulması vb)
21. Çocuğun yürümesi gecikince ne gibi işlemler yapılır? Nasıl? (Ayak kösteğini kesme, duşak kesme vb)
22. Çocuk yürürken sık sık düşüyorsa ne gibi işlemler yapılır? Nasıl?
23. Konuşması geciken (konuşamayan) çocuk konuşsun diye ne gibi işlemler yapılır? (Kuşun su içtiği kaptan su içirilmesi, dilin altındaki bağın kesilmesi vb.)
24. 0-3 yaş arasındaki çocukların oyuncakları nelerdir? Kız, erkek farklı mıdır?
25. 0-3 yaş arasındaki çocuklara ne gibi yemekler yedirilir? (Özel beslenme var mı) kız ve erkek ayrımı yapılır mı?
26. 4-7 yaş arasındaki çocukların oyuncakları nelerdir? Kız, erkek farklı mıdır?
27. 8-11 yaş arasındaki çocukların oyuncakları nelerdir? Kız, erkek farklı mıdır?
28. Oyuncaklar nasıl temin edilir? (Satın alma, büyüklerin yapması, çocukların yapması vb)
29. Oyuncak yapan varsa; hangi oyuncaklar nasıl yapılır?
30. Kız çocukları hangi yaşlarda hangi oyunları oynarlar?
31. Erkek çocukları hangi yaşlarda hangi oyunları oynarlar?
32. Kız ve erkek çocuklar beraber hangi yaşlarda hangi oyunları oynarlar?
33. Kız ve erkek çocuklar en çok hangi yaşa kadar birlikte oynarlar? Tespit edilen yaştan sonra niçin beraber oynamazlar?
34. Kız çocuklar hangi yaştan itibaren hangi işleri yaparlar?
35. Erkek çocuklar hangi yaştan itibaren hangi işleri yaparlar?
36. Kız çocukları ile ilgili yasaklar nelerdir? (Doğum odasına alınmaması, anne-baba ile aynı odada yatmaması vb. gibi)
37. Erkek çocukları ile ilgili yasaklar nelerdir?
38. Çocuğun terbiyesi nasıl verilir?
39. Hangi durumlarda döverek, hangi durumlarda ceza vererek, hangi durumlarda da sözle uyararak terbiye verilir?
40. Anne hangi durumlarda çocuğunu döver ya da ceza verir?
41. Baba hangi durumlarda çocuğunu döver ya da ceza verir?
42. Çocuğun okula başlaması ile ilgili gelenekler var mıdır? Nelerdir?

DİNİ GELENEKLERLE İLGİLİ SORULAR

1. Ramazan neden önemlidir?
2. Ramazan ayının yılın hangi ayına ve gününe rastladığı nasıl hesaplanır? (Resmi kurumların verdiği tarihler dışında)
3. Ramazan hilalini gören ya da görmeye çalışanlar olur mu? (Bu kişi ne anlatır? Bu kişiye bahşiş verilir mi?)
4. Ramazan hilali görüldüğünde herhangi bir gelenek uygulanır mı? (Dua okumak, ilahi söylemek vb. gibi)
5. Ramazandan önce ramazan için ne gibi hazırlıklar yapılır? (Yiyeceklerin toptan temini, ev, cami vb. yerlerin temizliği)
6. Ramazanın ilk günü bütün ramazan hayırlı-uğurlu olsun diye herhangi bir gelenek uygulanır mı?
7. Bütün ramazan oruç tutamayacağını düşünenler ilk günü oruç tutarlar mı? (Tutarlarsa 60 gün oruç tutmak zorundadır ya da değildir)
8. Çocukların orucu hangi yaştan itibaren makbul sayılır?
9. Çocuk oruç tutmak isterken annesi-babası oruç tutmasını istemiyorsa çocuğun orucunu bozarlar mı?
10. Sahura nasıl kalkılır? Kimler kalkar? (Davulcu tarafından, bekçinin kapıları C. dolaşmasıyla vb. gibi)
11. Davul ile sahura kalkılıyorsa; davulu kim çalar? Davul çalarken mani de söyleniyor mu? (Maniler derlenmelidir)
12. Sahura kalkan çocuklar oruç tutmak için mi kalkmaktadır?
13. Sahurda daha çok hangi yemekler yenmektedir? Niçin?
14. Sahur yemekleri ne zaman pişirilir?
15. Sahur'un bitip orucun başlaması nasıl anlaşılır?(İmsakiye dışında, güneşin doğuşu vb.)
16. Orucun bozulmasına sebep olan hareket ve davranışlar nelerdir?
17. Birisine para vererek kendi adına oruç tutması istenir mi?
18. İftar zamanı nasıl anlaşılır?
19. İftarda daha çok hangi yemekler yenir? Niçin?
20. İftar yemekleri ne zaman pişirilir?
21. İftar yemeğine davet yapılır mı? Kimler? Niçin?
22. Teravih namazına kimler gider? Cami gezmeleri yapılır mı? Niçin?
23. Ramazan geceleri toplantılar yapılır mı?
24. Erkekler toplandığında neler yaparlar? (Sohbet, eğlence, Kur'an okuma, ilâhi söyleme vb.)

25. Kadınlar toplandığında neler yaparlar?
26. Genç kızlar ya da genç erkekler toplanırlar mı? Neler yaparlar?
27. Ramazanda kimlere yardım yapılır? Yardımlar nasıl olmaktadır?
28. Ramazandaki kandillerde;
 - a) Ne gibi yiyecekler dağıtılmak üzere yapılır? Niçin?
 - b) Ne gibi dini kurallar yerine getirilir? Niçin?
 - c) Diğer gün ve gecelerden farkı nedir? Niçin?
29. Kandillerin anlamı nedir?
30. Ramazan bayramı ile ilgili ne gibi hazırlıklar yapılır? (Arife günü, evde alış-veriş vb. gibi)
31. Arife günü yapılması sevap ya da günah olan iş ve davranışlar nelerdir? Niçin?
32. Arife günü yapılması uğurlu ya da uğursuz olan iş ve davranışlar nelerdir? Niçin uğurlu niçin uğursuzdur?
33. Bayram namazına kimler giden? Evde kalanlar neler yaparlar?
34. Namazdan dönenler gelince ne yaparlar? (ev halkının bayramlaşması vb.)
35. Bayramlaşma için öncelikle kimlere gidilir? Herhangi birşey götürülür mü?
36. Bayramlaşmaya gelenlere neler ikram edilir? Kimler yemeğe alıkonur? (şeker, tatlı, yemek)
37. Bayramlaşmaya gelen çocuklara büyükleri el öpünce bir şey verirler mi? (para, mendil vb.)
38. Muharrem ayının geldiği nasıl bilinir? Önemi nedir?
39. Muharrem ayında kaç gün *oruç* tutulur? Orucu bozan hareketler nelerdir? Neleri yapmaktan kaçınılır?
40. Muharreme özgü yiyecek ve içecekler nelerdir? (Özellikle yapılanlar aşure vb. gibi)
41. Muharrem'in 11. ve 12. günleri birleşik oruç tutulur mu? Bu oruca ne isim verilir? Niçin?
42. Muharrem'in 10. gününde oruç tutulur mu? Matem olarak ne gibi uygulamalar yapılır? Matem bitiminde ne yapılır? (Kurban kesme vb. gibi)
43. Muharrem orucu süresince kadınlar, erkekler, kadın-erkek bir arada, gençler (kız-erkek) arasında oruç bozulduktan sonra toplanılır mı? Neler yapılır? (Dini, din dışı eğlenceler, oyunlar vb. gibi)
44. Hacca gitmenin önemi nedir? Kimler Hacca gitmelidir?
45. Hacca gitmesi farz olunan kişiler Hacca gidemezlerse ne yaparlar? Bunlar onun Hacca gitmiş sayılmasını sağlar mı?
46. Hacca gidecek kişilerin yola çıkmadan önce yapması gereken dini görevleri var mıdır? Bunları yapmadan yola çıkanların hacılığı kabul olunur mu?

47. Hacca gidecek kimseler evlerine konu komşu ve akrabayı davet edip, yemek yedirirler mi? Yoksa fakir kişilere yemek vermeyi mi tercih ederler?
48. Hacı adayı gitmeden önce mezarlığı ziyaret eder mi? Niçin?
49. Hacı adayı evinde ziyaret edilip hediye götürülür mü?
50. Hacı adayı nasıl uğurlanır? Kimler uğurlamaya gelir? (İlahiler okunması, Helalleşme vb.)
51. Hacı adayı gittikten sonra ailesine Allah kavuştursuna gidilir mi?
52. Hacı adayı ile hacıya herhangi bir şeyler gönderilir mi? Ne gönderilir? Niçin?
53. Hacdan dönenler derede, nasıl, kimler tarafından karşılanır?
54. Hacı olan evde hacılığı belirleyen değişiklikler olur mu?
55. Hacı ziyaretine kimler gider? Herhangi birşey götürülür mü?
56. Hacı ziyaretinde ne yapılır? (Hacının elini öpme, hacının hediye vermesi, ağırlama vb.)
57. Hacdan gelenler kimlere ne gibi hediyeler getirir?
58. Hacı olmuş kişilerin hacılığının bozulmaması için neleri yapmaktan kaçınmaları gerekir?
59. Bir kere hacı olan kişinin tekrar kendi adına hacca gitmesi mümkün müdür? Gitmesinin dinen gereği var mıdır?
60. Kimlerin adına hangi nitelikteki kişiler Hacca gidebilir? (Anne ve babasının adına oğlun Hacca gitmesi gibi)
61. Hacı olana karşı, saygı, hürmet ve sevgi gibi duygu, düşünce ve davranışlarda fark olur mu? (evvelce fazla hürmet ve sevgi gösterilmeyene hacı olduktan sonra daha fazla hürmet ve sevgi gösterilmesi gibi)
62. Niçin kurban kesilir? Kimler kurban kesmekle yükümlüdür?
63. Kurban ne zaman kesilir? Hangi araçla? Bu kurbanların özel adları var mıdır? (Arife günü, Kurban Bayramının 1. 2. ve 3. günü)
64. Bir ailede kaç kişi kurban kesebilir? Bu nasıl belirlenir?
65. Hangi hayvanlar kurban olarak kesilebilir? Bu hayvanların nitelikleri nelerdir? (Koyun, İnek, vb. boynuzlu, yaşlı vb. gibi)
66. Kurban kime kestirilir? Re gibi özellikleri olmalıdır? Kurban sahibi kurbanını kesebilir mi?
67. Kurban kestirilirken vekâlet verme işlemi nasıl olmaktadır?
68. Kurban kesilmesi için ne gibi hazırlıklar yapılır? (Kurban bıçaklarının bileyletilmesi, çukur kazılması, asma yerinin hazırlanması)
69. Kurban hayvanı ne zaman alınır? Kurban satın alınırken alıcı ile satıcı ile satıcı arasındaki anlaşma şekli nasıldır?
70. Kurban hayvanı evde beslenir mi?

71. Kurban nasıl kesilir? Hayvanın hangi organları atılır? Nereye atılır? (Çukura gömülür.. ?öpe atılmaz, kedi köpek yememelidir vb.)
72. Kurbanın bütün dağıtılır mı? Hangi kısmı dağıtılır?
73. Kurban eti kimlere dağıtılır? Niçin? (Fakirlere, dul kadınlara vb.)
74. Ortak olarak kaç kişi bir kurbanı kestirir?
75. Kurbanla ilgili inanışlar nelerdir?
76. Yaz kurbanı geleneği var mıdır? (İmamı Hüseyin için kesilen kurban)
77. Yaz kurbanı ile ilgili geleneksel işlemler ve ilgili inanışlar nelerdir? (Kurban hazırlığı, kestirilmesi, dağıtılması, kurban sofrası vb.)
78. Hangi adaklar için kurban kesilir? (Çocuk olması için, ev yaptırmak için, sağlığa kavuşunca vb.)
79. Bu kurban nasıl kesilir? Kimlere dağıtılır?
80. Bu kurbandan kurban sahibi yer mi? Yemezse niçin?
81. Kurban bayramı için ne gibi hazırlıklar yapılır? (Ev temizliği, yemek, tatlı hazırlıkları vb.)
82. Bayram namazı, Ramazan bayramı namazından farklı mıdır? Kimler namaza gider? Evde kalanlar neler yaparlar?
83. Namaz dönüşü neler yapılır? (Kurban kesilmesi, dağıtımı, kahvaltıda et yemek, bayramlaşma)
84. Bayramlaşma için öncelikle kimlere gidilir? Herhangi bir şey götürülür mü?
85. Bayramlaşmaya gelen çocuklara büyükleri, el öpünce bir şeyler verirler mi? (Mendil, para, hediye vb.)
86. Bayramlaşmaya gelenlere neler ikram edeler? Kimler yemeğe alıkonur? (Şeker, tatlı, kurban yemeği vb.)

DOĞUM UYGULAMASI İLE İLGİLİ SORULAR

1. Çocuğa kalmamak için ne gibi pratikler uygularsınız? Kadın-Erkek
2. Çocuğa kaldıktan sonra, düşürmek için ne gibi pratikler uygularsınız? (Aletler, otlar vb.)
3. Bu işi yapan kişiler var mıdır? Nasıl yaparlar? Kaç senedir bu işi yapıyorlar? Bu kişilere güvenir misiniz?
4. Çocuğa kalmak isteyen, kalıp kalmayacağını anlamak için ne yapar?
5. Bu istekte bulunan kadına uygulanan pratikler, inanışlar nelerdir? (bakıttırmak) Erkekte bir kusur varsa ona ne gibi pratikler uygularlar?
6. Çocuğu olmayan kadına ne isim verilir? Erkeğe ne isim verilir?
7. Ailesi içinde böyle bir kadına veya erkeğe bu nedenle nasıl muamele edilir?
8. Toplumda böyle bir kadına veya erkeğe bu nedenle nasıl muamele edilir?
9. Çocuğu olmayanların çocuğa kalmak için yaptıkları uygulamalar, gelenekler ve inanışlar nelerdir?
10. Karnında çocuk durmayan kadına yapılan pratikler, gelenekler ve inanışlar nelerdir? (Çocuğu düşen v.b.)
11. Hamile kalındığı nasıl anlaşılır? Hamileliğini kimlere nasıl söyler?
12. Hamile kadına ne isim verilir?
13. Doğacak çocuğun güzel olması için yapılan geleneksel davranışlar pratikler ve ilgili inanışlar nelerdir?
14. Doğacak çocuğun çirkin olmaması için yapılan geleneksel davranışlar pratikler ve inanışlar nelerdir?
15. Bunların dışında çocuğun fizik yapısını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecek geleneksel davranışlar, pratikler, kaçınmalar ve inanışlar nelerdir? (Tavşana, ayıya v.b. bakmamak)
16. Doğacak çocuğun huyunu etkileyeceği düşünülen davranışlar, kaçınmalar, uygulanan pratikler ve inanışlar nelerdir?
17. Doğacak çocuğun cinsiyetini anlamak için yapılan pratikler ve inanışlar nelerdir?
18. Annenin kendi yaptıkları?
19. Annenin haberi olmadan yakınlarının yaptıkları?
20. Annenin fiziki görüntüsü, çocuğun hareketleri, yeri
21. Doğacak çocuğun kız olması isteniyorsa ne gibi pratikler uygulanır? İlgili inanışlar nelerdir?
22. Doğacak çocuğun erkek olması isteniyorsa ne gibi pratikler uygulanır? İlgili inanışlar nelerdir?
23. İkiz doğum yapacağı nasıl anlaşılır? Bununla ilgili inanmalar nelerdir?

24. Neden kız çocuğu istenir?
25. Neden erkek çocuğu istenir?
26. Aşerme nedir? Yöresel adı? Bu dönemle ilgili inanışlar, geleneksel davranışlar, uygulanan pratikler ve kaçınmalar nelerdir?
27. Oğlan isteyenler ne gibi hazırlıklar yaparlar?
28. Kız isteyenler ne gibi hazırlıklar yaparlar?
29. Eğer çocuk ilk ise hazırlıkların ağırlığı hangi taraftadır? (Anne ailesi mi, baba ailesi mi)?
30. Çocuğun ve annesinin yatağı nasıldır? (Beşik, höllük toprağı)
31. Anneye hazırlanacaklarda çocuğun cinsiyetine göre farklılık var mıdır?
32. Doğumu kim yaptırır? Ne isim verilir? (ön ebesi, ard ebesi gibi,)
33. Diplomalı ebe var mıdır?
34. Köy ebesine mi, diplomalı ebeye mi güvenirsiniz? Hangisi sizin geleneklerinize uygundur?
35. Doğumda kullanılan araç-gereç ve aletler nelerdir?
36. Doğum yaptıran para mı, hediye mi verirsiniz?
 - a) Hediye ise neler?
 - b) Para ise ne kadar?
37. Doğum odası neresidir? Bu odada doğum için neler bulundurulur?
38. Kimler doğum odasına alınır, kimler alınmaz?
39. Doğum nasıl yaptırılır? (Oturarak, yatarak v.b)
40. Doğum güçleşirse ne gibi pratikler ve gelenekler uygulanır?
41. Doğumun güçleşmesine neler sebep olmuştur?
42. Zar içinde doğan çocuklara ne yapılır? Böyle çocuklarla ilgili inanışlar nelerdir?
43. Çocuktan sonra gelen son'a ne ad verilir? Ne yapılır?
44. Son'un gelmesi güçleşirse ne yapılır?
45. Göbek kordonu nasıl kesilir? Uzunluk veya kısalığı ile ilgili inanışlar nelerdir?
46. Göbeği kesildikten sonra çocuğa ne gibi geleneksel işlemler yapılır?
 - a) Yıkama
 - b) Tuzlama
 - c) Girdirme
47. Doğum bitince anneye neler yapılır?
 - a) Temizleme

b) Giydirme

c) Höllük topraklı yatağa yatırma vb.

45. Yeni doğum yapmış kadına ne isim verilir? Niçin?
46. Doğum sonrası ağrısı olan kadına ne gibi pratikler uygulanır? Niçin?
47. Çocuğun doğumu babaya ve aileye kim tarafından müjdelenir? Nasıl?
48. Müjde verene ne yapılır? Niçin?
49. Çocuk ilk defa kimin kucağına verilir? Neden?
50. Çocuğu ilk defa kaçağına alan kişi ne gibi pratikler ve geleneksel davranışlar yapar? İlgili inanışlar nelerdir?
51. Yeni doğan çocuğa ilk defa ne zaman süt verilir? Geleneksel davranışlar ve inanışlar nelerdir?
52. Çocuğa ne zaman ad verilir?
53. Çocuğun adını kim seçer? Genellikle hangi adlar verilir? Niçin?
54. Ad koyma işlemini kim yapar?
55. Ad verme işleminde ne gibi gelenekler yerine getirilir? İlgili inanışlar nelerdir? (Kulağına 3 kez ezan okunması v.b.)
56. Çocuğu yaşamayanlar doğan çocuklarının yaşaması için ne gibi isimler verirler? Niçin?
57. Bir daha çocuk istemeyenler son doğan çocuklarına ne gibi isimler verirler? Niçin?
58. Erkek çocuğu olanlar son doğan kızlarına, bundan sonra doğacak çocuğun erkek olması için ne gibi isimler koyarlar?
59. Kız çocuğu olmayanlar son doğan erkek çocuklarına, bundan sonra doğacak çocuğun kız olması için ne gibi isimler koyarlar?
60. Doğup da yaşamayan çocukların yaşamasını sağlamak için yapılan pratikler, gelenekler ve inanışlar nelerdir?
61. Kız çocuk doğumu nasıl kutlanır?
62. Erkek çocuk doğumu nasıl kutlanır? (Kurban kesme v.b.)
63. İkiz çocuk doğumu nasıl kutlanır?
64. Uzun zamandan sonra doğan çocuğun doğumu nasıl kutlanır?
65. Yeni doğum yapan kadın ne zamana kadar yatar, iş yapmaz, dinlenir?
66. Beşik töreni yapılır mı? Niçin, nasıl? Kimler davet edilir?
67. Kırklama ne zaman yapılır? Yörenizdeki adı nedir? Niçin kırklama yapılır?
68. Kırklama işleminde ne gibi araç-gereç ve malzemeler kullanılır? Niçin anlamları var mıdır? Özellikleri nelerdir?
69. Hem çocuk ve hem de annesi kırklanır mı?

70. Kırklama nasıl yapılır? Kırklamayı kimler yapar? Nerede yapılır?
71. Kırklama yapılmadan önce ne gibi tehlikeler söz konusudur? Bunlara karşı ne gibi önlemler alınır?"
72. Kaç kez kırklama işlemi yapılır? Süreleri nedir? Çocuk daha sonraları da kırklanır mı?
73. Susuz kırklama işlemi de yapılır mı? Nasıl? Kimler yapar? (Kırklama ile ilgili sorular bu bölüm için de geçerlidir.)
74. Loğusa ve bebeğini ilk defa ziyarete gelenler nasıl ağırlanırlar? Sırada yapılan geleneksel davranışlar ve pratikler, ilgili inanışlar nelerdir?
75. Loğusa ve bebek ilk defa ne zaman sokağa çıkarlar? İlk olarak kimin ziyaretine giderler? Bu sokağa çıkışa bir ad verilir mi? (Kırk uçuurma v.b.)
76. Gidilen yerlerde yapılan gelenekler, pratikler, ilgili inanışlar nelerdir? (Yumurta verirler, çocuğa un sürerler v.b.)
77. Loğusa ve bebek evde yalnız bırakılır mı? Niçin? Ne zamana kadar yalnız bırakılmazlar?
78. Bırakılmak zorunda kalırsa ne gibi önlemler alınır? Niçin? (Süpürge, demir, ip bırakılması v.b.)
79. Kırk basması inancı var mıdır?
80. Kırk hangi durumlarda basar? İnsanın kırkı basar mı? (İki kırklının karşılaşması, ölü, yol, et basması)
81. Kırk basmaması için ne gibi önlemler alınır?
82. Kırk basması nasıl sağaltılır? Kimler sağaltmayı yapar? Kullanılan araç-gereç ve malzemeler nelerdir? Anlamları ve özellikleri?
83. Al basması inancı var mıdır?
84. Al basmasına karşı ne gibi önlemler alınır?
85. Hangi durumlarda al basar?
86. Al karısı nasıl bir şeydir? Ne yapar? Onunla ilgili bir olay duyduunuz mu? Anlatır mısınız?
87. Al basınca ne olur? Kimi al basar? (Çocuğu mu anneyi mi?)
88. Al basması nasıl sağaltılır? Kimler sağaltır. Sağaltmada kullanılan araç-gereç ve malzemeler, özellikleri nelerdir?
89. Loğusanın sütü olmazsa çocuğa kimler sut verebilir?
90. Bu kişiler neler göz önünde bulundurularak seçilir? Niçin?
91. Loğusanın sütü azalınca ne gibi gelenekler ve pratikler uygulanır? İlgili inanışlar nelerdir?
92. Loğusanın sütünün kesilmesine veya azalmasına neler sebep olmuştur. İlgili inanışlar nelerdir?
93. Gece çocuğun bezleri dışarıda bırakılır mı? Bırakılmazsa niçin?

94. Çocuğun giysilerinin yıkandığı su hemen her yere, zamanlı zamansız dökülür mü? Niçin?
95. Doğumda ölen çocuğa ne yapılır?
96. Doğduktan çok kısa zaman sonra ölen çocuğa ne yapılır?
97. Doğum yaparken ölen kadına ne yapılır?

EVLİLİKLE İLGİLİ SORULAR

1. Değişik (Denişik, Berde) şekilde evlerine var mıdır? (Kızı ve oğlu bulunan bir ailenin kızı ve oğlu bulunan bir aileye kız alıp vermesi gibi.)
2. Varsa neden? (Başıktan kurtulma, çilelerin isteği)
3. Kız kaçırma şekilde evlenme var mıdır? (Zorla kaçırma, isteyerek kaçırma.)
4. Âdet midir? Köyde nasıl karşılanır? Evlilik iki aile aracında kabul edilir mi? Tutum ve davranışları nelerdir?
5. Âdet değilse kız kaçırma olayı bir yılda ne kadardır?
6. İç güveysi şeklinde evlenme var mıdır? Tercih edilir mi? Neden? Edilmezse Neden?
7. Beşik kertme şeklinde evlenme var mıdır? Tercih edilir mi? Neden? Edilmezse Neden?
8. Baldızla evlenme var mıdır? Varsa neden?
9. Kayınbiraderle evlenme var mıdır? Varsa neden?
10. Birden fasla kadınla evlenme var mıdır? Varsa neden?
11. Tek eş evlilik hâkim durumda mıdır?
12. Takın akraba ile evlilik tercih edilir mi? Neden?
13. Sütkardeşler arasında evlenme olur mu? Olmazsa neden?
14. Bul kadınla veya dul erkekle evlenme var mıdır?
15. Evlenme sadece köy içinde mi yapılır? Neden?
16. Köy dışına kız verip, kız almak var mıdır?
17. Erkeklerin evlenme yaşı ortalama kaçtır?
18. Kızların evlenme yaşı ortalama kaçtır?
19. Erkek, evlenme isteğini belirtir mi? Fasil?
20. Kız, evlenme isteğini belirtir mi? Nasıl?
21. Evlenmeyen kız ve erkeklerin kismetlerini (bahtını) açmak için yapılan pratikler geleneksel davranışlar ve inanışlar nelerdir?
22. Alınacak gelin kızda aranan vasıflar nelerdir?
23. Kız verilecek erkekte aranan vasıflar nelerdir?
24. Eş seçimini kim yapar?
25. Kızın veya erkeğin seçilen eş ile ilgili görüşleri alınır mı? Alınsa bile önemli midir?
26. Kız nasıl aranır? Aracı vasıtasıyla mı? Anne ve yakın kadın akrabalar mı kız arar?
27. Kız görmeye kimler gider? Orada yapıla, geleneksel davranışlar, pratikler,

nelerdir?

28. Seçilen kızın uğurlu olup olmadığını denemek için ne gibi pratik ve gelenekler yapılır?
29. Görülen kızla ilgili aile içindeki konuşmalar neler olabilir?
30. Beğeniler kız, oğlana nasıl gösterilir?
31. Kız istemeden önce kız evinin ağsı aranır mı? Hâsıl?
32. Kız istemeye kimler gider? Kız istemenin, yörenizdeki adı nedir?
33. İlk istenişte kız verilir mi? Verilmezse neden?
34. Kız istemeye gidenlerin kız evinde yaptıkları geleneksel davranışlar ve pratikler nelerdir?
35. Kaz istemeye gelenler nasıl ağırlanır? Kız evinin yaptığı geleneksel davranışlar ve pratikler nelerdir?
36. Kız istemede ne gibi konuşmalar yapılır?
37. Söz kesmeye kimler gider? Söz kesmenin yöremizdeki adı nedir?
38. Söz kesmeye gelenler nasıl ağırlanır? Kız evinin yaptığı geleneksel davranışlar ve pratikler nelerdir?
39. Söz kesmede ne gibi konuşmalar yapılır? (Başlık, nişan günü, takı gibi konuların görüşmeleri)
40. Söz kesmede ne gibi hediyeler verilir? (Karşılıklı)
41. Söz kesimi oğlana ve kıza nasıl bildirilir?
42. Söz kesimini oğlana veya kıza bildirene onlar tarafından bir şeyler verilir mi?
43. Söz kesmede takı takılır mı?
44. Söz kesmede, aynı zamanda nişan da yapılır mı?
45. Özel bir nişan günü var mıdır? Nişanın yörenizde adı nedir? Nişan büyük (Haftanın belirli bir günü) nişan, küçük nişan diye ayrılır mı?
46. Nişanda, kadın erkek beraber mi olurlar? Hangi tarafın evinde nişan yapılır?
47. Kadınlar arasında yapılan nişan nasıl olur? Ne gibi pratikler ve geleneksel davranışlar ve inanışlar vardır?
48. Erkekler arasında yapılan nişan nasıl olur? Ne gibi pratikler, geleneksel davranışlar ve inanışlar vardır?
49. Nişan masraflarını kim karşılar? Bunlar nedir? (Kız tarafı, oğlan tarafı)
50. Nişanda kıza takı takılır mı?
51. Nişanda başlık (kalın) ödenir mi?
52. Nişanda çağrı nasıl yapılır? Çağrı yaptırmak için özel kişiler tutulur mu? Bunlara nasıl bir ödeme yapılır? (para veya kumaş, buğday v.b.)
53. Çağrı, davetiye ile mi yoksa bir hediye ile mi yapılır? Davetiye veya

hediyenin şekli, çağrılının mertebesine göre değişir mi? Köy içi veya köy dışına göre bir değişiklik olur mu? Çağrı yapana, çağrılanlar herhangi bir şey verirler mi? (1 m, basma, sabun, şeker v.b. şeyler vererek)

54. Gelen davetliler ne gibi hediyeler getirirler? Davetlinin yakınlığı, uzaklığı veya mertebesine göre hediyenin büyüklüğü değişir mi?
55. Köy dışından gelen davetliler nerede kalırlar, nasıl ağırlanırlar?
56. Nişandan sonra oğlan, kızı görebilir mi? Nasıl?
57. Başlık, Mehir ve Ağırlık konusu ne zaman görüşülür?
58. Başlık neden verilir?
59. Başlık miktarı ne kadardır? Hangi durumlara göre değişir? (Son beş yıldaki durumu.)
60. Başlık miktarında artış veya azalma varsa nedenleri?
61. Başlık, para olarak mı, mal veya hayvan v.b. olarak mı ödenir?
62. Tamamı birden mi ödenir, yoksa söz kesiminde, nişanda, düğünde olarak, parça parça ödenir?
63. Başlığı kim öder? (Baba, damat, damadın en yakın erkek akrabası v.b.)
64. Damat, başlığa eren (babası ve kendisi dışında) akrabalarına bu parayı öder mi? Nasıl?
65. Ağırlık neden verilir?
66. Ağırlık olarak neler verilir? Verilenler hangi durumlara göre değişiklik gösterir?
67. Ağırlık, (takı) nişanda mı düğünde mi takılır?
68. Nikâh bedeli Mehir, mehr-i muaccel olarak mı, mehr-i müeccel olarak mı düzenlenir?
69. Bu verilenler, gelin kızın öz malı mıdır?
70. Mehir olarak neler verilir?
71. Mehirin yazım işleri kimlerin huzurunda, ne zaman yapılır?
72. Nişanın ardından hemen düğün yapılır mı?
73. Nişanla düğün arasında bayram, Hıdırellez v.b. geçerse bu zamanlarda yerine getirilen gelenekler ve ilgili inanışlar nelerdir?
74. Nişanlıların birbirlerini görmesi mümkün müdür? Nasıl olmaktadır?
75. Nişan bozulabilir mi? Hangi hallerde bozulur?
76. Nişan bozulursa takılar ve eğer başlık ödenmişse geri verilir mi?
77. Nişanlıdan ayrılmak toplumda ne gibi etkiler yaratır?
78. Nişanlıdan ayrılmış kızın evlenmesi kolay mıdır?
79. Yeni ev için oğlan tarafı neler alır? (Eşya olarak)

80. Yeni ev için kız tarafı neler alır? (Eşya olarak)
81. Kız evi çeyiz olarak neleri hazırlar? (İşleme, çorap, Örtü-, yatak örtüleri, kırlent vb.)
82. Bu çeyizler ne zamandan beri hazırlanmaktadır? Bunlarla ilgili inanışlar, gelenek davranış ve tutumlar, uygulanan pratikler nelerdir?
83. Düğün tarihini saptamak için kirler, nerede bir araya gelirler?
84. Bu toplantıda neler görüşülür?
85. Urba düzmeye gidilir mi? Kimler gider? Keler alınır? Parasını kim öder?
86. Urba düzmede alınan kumaşlar kim tarafından, nerede dikilir? Elbise kesme ve dikme esnasında yapılan pratikler, geleneksel davranışlar ve inanışlar nelerdir?
87. Düğüne çağrı nasıl yapılır? Çağrı yaptırmak için özel kişiler tutulur mu? Bunlara nasıl bir ödeme yapılır? (Oku, Okucu, Okuntu)
88. Çağrı, davetiye ile mi yoksa bir hediyeye ile mi yapılır? Davetiye veya hediyein şekli, çağrılının mertebesine göre değişir mi? Köy içi veya köy dışına göre mi bir değişiklik gösterir mi?
89. Çağrılan kişiler, çağrıyı yapana herhangi bir şey verirler mi?
90. Her iki tarafın düğün hazırlıkları nelerdir? (Ekmek yapımı v.b.)
91. Köy halkının bu hazırlıklara katkısı neler olabilir? (Delikanlıların odun getirmesi, buğdayın değirmene götürülmesi v.b.)
92. Kız evinde kullanılacak aşıkları v.s. kim karşılar? Niçin?
93. Oğlan evinde de düğün yemekleri yapılır mı? Bunlardan kız evine gönderilenler olur mu?
94. Resmi nikâh nasıl kıyılır? Kimler katılır?
95. Dini nikâh var mıdır? Varsa ne zaman kıyılır? Niçin?
96. Dini nikâhta kimler bulunur? Kız, nikâhta bulunur mu? Bulunmazsa kimler vekâlet eder? Vekâlet nasıl alınır? Nikâh nasıl kıyılır?
97. Düğünde sağdıç var mıdır? Kimler sağdıç olarak seçilir? (Gelinin ve daldın sağdıçları)
98. Sağdıçların görevleri nelerdir?
99. Yengelik var mıdır? Kimler yenge olarak seçilir? Biçin? (Gelin ve damat yengeleri.)
100. Yengelerin görevleri nelerdir?
101. Düğünde bayraktar var mıdır? Kim bayraktar olabilir? Görevleri nelerdir?
102. Düğüne köy dışından gelen davetliler, hangi gün gelirler? Nasıl karşılanırlar? Nerelerde yatıya kalırlar? Basıl ağırlanırlar?
103. Düğün genellikle hangi gün başlar ve biter? Beden?
104. Düğünün yapıldığı günlerin özel adları var mıdır? Varsa neler? Biçin bu

adlar verilmiştir? (Krnaj Çeyiz, Kız hamamı, Gelin hamamı v.b. gibi.)

105. Düğünde kadınlar ve erkekler bir arada olurlar mı? Olmazlarsa niçin?
106. Düğünde ille günün sabahından başlayarak son güne kadar kız evinde ve oğlan evinde neler yapıldığını anlatınız?
107. Kına gecesi hangi gün yapılır? Nasıl? Kimler katılır?
108. Yakılacak kınayı oğlan evi mi alır? Bu kına kız evine nasıl getirilir? Kimler getirir?
109. Kınayı kim yakar? Nasıl yakılır? Gelinden başka kimlere kına yakılır? Niçin?
110. Damada kına yakılır mı? Kim yakar? Nasıl? Niçin?
111. Damattan başka kimlere kına yakılır? Niçin?
112. Kız çeyizi sergilenir mi? Bu işe ne isim verilir?
113. Çeyizin asıl olduğu yerde neler yapılır?
114. Gelin hamamı yapılır mı? Niçin?
115. Hamama çağrı nasıl yapılır? Kimler çağrılır?
116. Gelin hamamında neler yapılır? Niçin?
117. Güvey hamamı yapılır mı? Niçin?
118. Hamama kimler çağrılır? Çağrı nasıl yapılır?
119. Güvey hamamında neler yapılır? Niçin?
120. Güvey hamamında tıraş yapılır mı? Nasıl?
121. Gerdek odası ne zaman kim tarafından hazırlanır?
122. Kız çeyizi ne zaman kimler tarafından, nasıl getirilir?
123. Çeyizi getirenlere oğlan tarafı ne yapar? Nasıl karşılanır?
124. Gelin yatağı ile ilgili geleneksel davranışlar, inanışlar ve pratikler nelerdir?
125. Gelin alınacak günde, kız evinde yapılan işlemler nelerdir?
126. Gelin alınacak günde, erkek evinde yapılan işi enler nelerdir?
127. Kimler gelin almaya giderler? Nasıl? (Köy dışı, köy içi)
128. Gelin almaya gelenler kız evinin önünde ve işinde ne yaparlar? Nasıl ağırlanırlar?
129. Gelin alıcılara, kız nasıl teslim edilir?
130. Gelin, oğlan evine nasıl götürülür?
131. Gelin, oğlan evinin kapısına gelince, içeriye girinceye kadar uygulanan pratikler, gelenekler ve inanışlar nelerdir?
132. Koltuk yapılır mı?
133. Gelin içeriye girince nereye alınır ve orada ne yapılır?

134. Gelin görmeye gelinir mi? Gelenler ne yaparlar?
135. Bu sırada damat ne yapar?
136. Damat camiye götürülürse giderken ve orada neler yapılır?
137. Camiden dönüşte neler yapılır? (Yolda)
138. Damat gerdeğe nasıl sokulur?
139. Gerdek odasına girince (girer girmez) ne yapılır?
140. Damatla gelin yalnız kalınca neler yaparlar? Niçin?
141. Gerdek gecesinin ertesi günü koca evinde yapılan işlemler, gelenekler nelerdir? Niçin yapılır?
142. Gelinle damat ilk defa kız tarafına ne zaman, nasıl giderler?
143. Kız evinde ne gibi gelenekler, pratikler ve inanışlar yapılır? Niçin?
144. Kız tarafı oğlan evine ne zaman gider? Nasıl eğlenirler?
145. Gelin, evin içindeki herkesle konuşabilir mi? Konuşmazsa niçin?
146. Kayınpederin ve kaynananın geline karşı tutumu nasıldır? Niçin?
147. Gelinin kayınpederi ve kaynanasına karşı tutumu nasıldır? Niçin?
148. Söylemezlik âdeti var mıdır? Niçin? Ne zamana kadar sürer? Nasıl son verilir?
149. Damatla gelinin aile arasındaki davranışları nasıldır? Niçin?
150. Anlattığınız geleneklerde değişikliğe uğrayanlar var mı? Niçin? Nasıl? Ne zaman değişiklikler olmaya başladı? Daha önce yapmadığınız bugün geleneğinize girmiş işlemler var mıdır? Nelerdir? Bunları niçin, nasıl, ne zaman kabul ettiniz?
151. Bu konudaki geleneklerinizin değişmesinden hoşnut musunuz? Neden?

HALK HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ SORULAR
(AİLELERE YÖNELİK SORULAR)

1. Aileniz kaç kişi.
2. Çocuğunuz var mı, kaç tane, kaç yaşındalar, cinsiyetleri?
3. Aile fertlerinin tümü köyde mi?
4. Şehre, kasabaya ve başka yerlere göçen var mı, neden göçmüşler?
5. Başka köylerde olmayıp da sizin köyde çok sık görülen hastalık/hastalıklar var mıdır?
6. Köyünüzde ya da ailenizde irsi hastalıklar var mıdır?
7. Varsa nelerdir, sebepleri sizce nelerdir?
8. Köy halkının bu duruma karşı tutumu nedir? (Evlenme, iş ilişkileri vb)
9. Köyünüzde salgın hastalıklar görülür mü?
10. Ailenizden bu salgın hastalığa yakalanan oldu mu?
11. Sizce hastalık nedir? Neden hasta olunur? Hasta diye kime denir?
12. Kendiniz ya da ailenizden biri hasta olsa ilk önce ailenizden kime haber verirsiniz hasta ile en çok kim ilgilenir?
13. Bazı hastalıkları, rahatsızlıkları "ayıp" diye açıklamaktan çekinilir mi?
14. Siz hasta olsanız ilk önce nereye, kime gidersiniz?(Tedavi için.) Niçin?
15. Hastayı tedaviyi götürmek için kimlere danışırsınız?
16. Hastanızı tedavi için dedeye, yatıra, ziyarete vb. yerlere götürür müsünüz? Nerede oldukları, isimleri?
17. Bu yerlere hastalıklar için gidilir? Bunların iyi gelmeyeceği /iyi edemeyeceği hastalıklar var mıdır?
18. Çevrenizde çeşitli tedaviler yapan (Parpılayıcı, dalak kesici, Yürek ölçücü, dağlayıcı, kırık-çıkıkçı, iğneci, muskacı, yerli ebe, bakıcı, okuyan, sünetçi vb. kimseler var mı kimler?
19. Çevrenizde bu gibi tedavileri yapan kişilere ne ad verilir?
20. Muska yaptırır mısınız, hangi hastalıklar için?
21. Muskayı kim/kimler yapar?
22. Muskanın içinde ne olduğunu ve nasıl yapıldığını biliyor musunuz?
23. Kurşun dökme, sülük koyma yoluyla yapılan tedaviler var mıdır?
24. Bunlarla hangi tip hastalıklar tedavi edilir?
25. Kırık-çıkıkçılar nasıl tedavi yaparlar?
26. Bu tedavide kullanılan malzemeler nelerdir?
27. Halk arasında hangi hastalıklar, doktora başvurmaksızın tedavi edilir?

28. Hangi hastalıklara kurşun dökersiniz?
29. Kurşun niye dökürülür?
30. Kimler kurşun döker?
31. Bu işi yapana bir ücret ya da hediye verilir mi?
32. Burada doğumu kimler yaptırır?
33. Doğum sırasında kaç ebe bulunur?
34. Doğamda, doğurma yatarak mı, diz üstünde mi yapılır?
35. Doğuma esnasında, doğum yarılan yerde nelere dikkat edeler?
36. Doğumda odada kimler bulunabilir, kimler bulunamaz?
37. Hükümet ebesi mi, yerli ebe mi tercih edilir, neden?
38. Yerli ebenin doğumu yaptırmaktan başka yararı, yardımları olur mu, neler?
39. Kadın hastalıklarında ya da doğumla, hamilelikle ilgili konularda doktora gidilir mi, gidilirse ve gidilen hastanedeki ilgili doktor erkek ise bu durumda ne yapılır.
40. Herhangi bir hastalık yatakta bakımı gerektiriyorsa ve imkân varsa hastanede mi yatmak istenilir yoksa evde bakılmak mı istenilir? Hangisini tercih edersiniz?
41. Hastaya nasıl davranılır, hareketleri nasıl karşılanır?

HASTALIKLARI SAĞALTAN KİŞİLERE YÖNELİK SORULAR

1. Tedavi işlemini kimden öğrendiniz?
2. Kaç yaşında bu işi öğrendiniz?
3. Ustanız hayatta mı? Nerededir?
4. Yaptığınız işten "dolayı size bir ad verilir mi? (kırıkçı - çıkıkçı, afsuncu vb.)
5. Tedavide kullandığınız ilaçları-yazan bir kitabınız-defteriniz, dua kitabınız var mı?
6. Hastalarınızı nerede tedavi edersiniz.
7. Sizce Ocaklı "olmak ne demektir? Siz ocaklı mısınız?
8. "El alma" ne demektir? Siz "El" aldınız mı?
9. El alma işlemi nasıl yapılır?
10. Kim el verir?
11. Siz kimden el aldınız?
12. Ocaklı olan el almış olan bir kişi sadece bir tek hastalığı mı tedavi edebilir yoksa birkaç hastalığı mı?
13. Siz hangi hastalıkları tedavi edebiliyorsunuz?
14. Ocaklı olan, el almış olan bir kişi bildiği tedavileri kendisine müracaat eden kişilere uygulamak zorunda mıdır? Yani el almışsa, bir yerde mecbur mudur?
15. Tedavide neler kullanırsınız?
16. Tedavinizde dua var mıdır?
17. Tedavide, kullandığınız ilaçları kendiniz mi yaparsınız?
18. Hangi ilaçları ve hangi malzemeleri kullanarak, nasıl yaparsınız?
19. Hangi hastalıklar için ilaç yaparsınız?
20. İlaç yapımında kullandığınız malzemeleri nerelerden temin edersiniz?
21. Yaptığınız ilaçları hazır mı bulundurursunuz yoksa istenildiği zaman mı yaparsınız?
22. Yaptığınız ilaçları ya da ilaç yapımında kullandığınız malzemeleri saklamanız gerekirse nerede ve nasıl korursunuz?
23. Yaptığınız ilaç ve tedavi karşılığında ne alırsınız?
24. Başka mesleğiniz var mı?
25. Halk size mi yoksa doktora mı daha çok tedavi olmayı tercih eder? Niçin?
26. Hastalığın hayvan ya da herhangi bir bitkiye giydirilmesi, (insandan başka bir şeye giydirilmesini) aktarılmasının ne demek olduğunu biliyor musunuz?

HİDİRELLEZ GELENEĞİYLE İLGİLİ SORULAR

1. Hıdırellezin halk ağzındaki ismi nedir? Bu isim nereden gelmiştir?
2. Halk arasında "Hıdırellez" âdetinin doğuşu hakkında bir rivayet var mıdır? Anlatınız.
3. Hıdırellez neden dolayı kutlanmaktadır? Açıklayınız.
4. Hıdırellezin gelişi neye göre anlaşılır? Anlatınız.
5. Hıdırellezin gelişi ili ilgili olarak doğadaki değişiklikler takip edilir mi? Örnek vererek açıklayınız.
6. Hıdırellez her yıl hangi tarihe rastlar, bu tarih nereden kaynaklanmıştır? Açıklayınız
7. Hıdırellez hazırlıkları nelerdir? Ne zaman başlar anlatınız.
8. Hıdırellez günü kullanılan araç ve gereçler nelerdir? Sıralayarak kullanım yerlerini ve fonksiyonlarını anlatınız.
9. Hıdırellez eğlencelerinin yapıldığı belli bir yer var mıdır? Niçin bu yer seçilmiştir? Anlatınız.
10. Hıdırellez gecesi neler yapılır? Anlatınız.
11. Hıdırellez nasıl kutlanır? Ayrıntılarıyla anlatınız.
12. Hıdırellez günü nelerden kaçınılır? Niçin? Anlatınız.
13. Hıdırellezlerde erkekler, çocuklar ve kadınlar arasında başlıca eğlenceler nelerdir? Örnekler vererek anlatınız.
14. Genç kızlar arasında dilek tutma, niyet çekme, mani okuma adedi var mıdır? Var ise nelen yapılmaktadır? Anlatınız.
15. Hıdırellezde dini tören var mıdır? Açıklayınız.
16. Hıdırellezde oynanan oyunlar nelerdir? Oynanış şekilleri nasıldır? Anlatınız.
17. Hıdırellezde söylenen maniler, türküler var ise anlatınız.
18. Hıdırellezde şifa ve sağlık talebine yönelik inanç ve adetler nelerdir? Anlatınız.
19. Hıdırellezde bolluk ve bereket uğruna yönelik inanç ve adetler nelerdir? Anlatınız.
20. Hıdırellezde mal, mülk ve servet talebine yönelik inanç ve adetler nelerdir? Anlatınız.
21. Hıdırellez günü ateş yakılır mı? Niçin? Bu sırada neler yapılır? Anlatınız.
22. Hıdırellezde kısmet ve şans talebine yönelik inanç ve adetler nelerdir? Anlatınız.
23. Hıdırellez günü hangi yemekler yapılır? Anlatınız.
24. Hıdırellezle ilgili deyimleri, atasözlerini yazınız.

ÖLÜM ADETLERİ İLE İLGİLİ SORULAR

Ölüm adetlerini üç kısımda inceleyebiliriz;

- I. Ölüm Öncesi adetleri
- II. Ölüm Sırası âdetleri
- III. Ölüm Sonrası âdetleri

I- ÖLÜM ÖNCESİ ÂDETLERİ

A) Ölümü düşündüren ön belirtiler;

1. Hayvanlarla ilgili ön belirtiler nelerdir? (Köpek uluması, hayvanlarda huysuzluk gibi belirtiler)
2. Ev, eşya ile ilgili ön belirtiler (inanmalar) nelerdir? (Ayna kırılması, cam eşyanın düşüp kırılması gibi)
3. Gece evden dışarıya verilen yiyecek maddeleri ile ilgili ölümün ön belirtileri nelerdir?
4. Göksel olaylarla ilgili ön belirtiler (inanmalar) nelerdir? (Ay-Güneş tutulması, yıldız kayması vb. gibi)
5. Düş'le (rüya) ilgili ön belirtiler (inanmalar) nelerdir?
6. Tabut, kazma, kürek, kazan ve cesetle ilgili ön belirtiler (inanmalar) nelerdir?
7. Hastada görülen ön belirtiler?
 - a) Psikolojik Belirtiler nelerdir?
 - b) Fizyolojik belirtiler nelerdir?

B) Ölümü uzaklaştıracak, ölümden kaçınmak için halkın aldığı tedbirler nelerdir?

1. Hayvanlarla ilgili kaçınmalar nelerdir?
2. Yiyeceklerle ilgili kaçınmalar nelerdir?
3. Eşya ile ilgili kaçınmalar nelerdir?
4. Ölü ile ilgili kaçınmalar nelerdir?.
5. Tabutla ilgili kaçınmalar nelerdir?
6. Diğer kaçınma şekilleri nelerdir?
7. Yukarıda sayılanların dışında rastladığımız kaçınmalar.

II- ÖLÜM SIRASI ADELERİ

A) Bir hastanın öleceği anlaşılırsa;

1. Hastanın yanında beklenir mi?
2. Hastanın yanına din görevlisi çağırılır mı?
3. Hastaya su verilir mi, neden?
4. Hastanın vasiyeti tespit edilir mi?
5. Hastanın son dileği sorulur mu?
6. Hastanın son nefesini verdiği nasıl anlaşılır?
7. Ölüm olayı yakınlarla, komşulara nasıl haber yerilir?
8. Ölüm olayı köyde nasıl duyurulur?

B) Ölümün Akabinde Yapılan İşlemler;

1. Ölünün gözleri neden kapatılır (açıksa)?
2. Ölünün gözlerinin açık gitmesinin nedenleri hakkındaki inanmalar nelerdir?
3. Ölünün çenesi neden bağlanır?
4. Ölünün başı neden kibleye çevrilir?
5. Ölüm olayının hemen ardından ölünün üstündeki giysiler çıkarılır mı? Yoksa ölü yıkanana kadar giysileri içinde mi durur?
6. Ölünün üstüne herhangi bir cisim konur mu? (makas, demir, maşa v.b.)
7. Ölünün bulunduğu odada ne gibi değişiklikler yapılır? (pencerenin açılması, yatağın değiştirilmesi gibi)
8. Ölünün başında Hemen dini kaideler yerine getirilmeye başlanır mı?
9. Sabahleyin ölen kimse ne zaman gömülür?
10. Öğleyin ölen kimse ne zaman gömülür?
11. Akşam vakti ölen kimse ne zaman gömülür?
12. Günün hangi vaktinde ölürse ölsün, ölünün evinde 1 gece bekletilmesi âdeti var mıdır? Neden bekletilir?

III- ÖLÜM: SONRASI ÂDETLERİ

A) Ölünün gömülmeye hazırlanışı?

Bu konuyu da dört safhada inceleyebiliriz;

I.Yıkama

II.Kefenleme

III.Cenaze namazı

IV.Tabut

I. YIKAMA

1. Ölüyü Kimler yıkar? (Cins farkına göre kadın-erkek)
2. Özel olarak ölünün yıkandığı yer var mıdır? Yoksa nere yıkanır?
3. Ölü yıkayanlara para verilir mi?
4. Ölü nasıl yıkanır?
5. Ölü yıkanırken ölünün "bedeninde herhangi "bir işlem yapılır mı?
6. Bu işlemler neden dolayı yapılmaktadır?
7. Ölü yıkanacak su nereden alınır?
8. Ölünün yıkama suyundan artanı ne yapılır? (Ölenin çamaşırı yıkanır, şifa niyetine hastalar, kırklı çocuklar yıkanır)
9. Cesede ve kefene kokulu maddeler sürülür mü, neden?
10. Koku maddesi olarak neler kullanılır? (Misk, gülsuyu, hacıyağı v.b.)
11. Ölü yıkanırken kullanılan araç gereçler nelerdir? (Araç-gerecin yerli dilindeki karşılığını tespit ediniz?)

II. KEFENLEME

1. Kefen olarak ne kullanılır? (Kumaşın cinsi ve rengi)
2. Erkek kefeni kaç parçadan meydana gelir? (Parçaların isimleri, yerli dili karşılığı)
3. Kadın kefeni kaç parçadan meydana gelir? (Parçaların isimleri, yerli dili karşılığı)
4. Erkek ölü nasıl kefenlenir?
5. Kadın ölü nasıl kefenlenir?
6. Bir kimsenin ölmeden evvel kefenini ve ölüm parasını hazırlama âdeti var mıdır?

III. CENAZE NAMAZI

1. Cenaze namazına kimler katılır?
2. Ölünün namazının kılınması için ne gibi şartlar gereklidir?
3. Cenaze namazı nasıl kılınır?
4. Namaz esnasında ölü nerede bulunur?

IV- TABUT

1. Tabut yapımında kullanılan malzeme nedir?
2. Tabutu kimler yapar?
3. Tabut yerine kullanılan başka bir taşıyıcı var mıdır?
4. Tabutun üzerine herhangi bir şey örtülür mü?
5. Tabutun üstüne örtülen örtünün rengi nasıldır?
6. Bu örtüye ne isim verilir?
7. Ölü kadınsa tabutun üstüne bunu belirten herhangi bir şey konur mu?
8. Ölü erkekse tabutun üstüne bunu belirten herhangi bir şey konur mu?
9. Ölü genç kız veya yeni gelinse tabutun üstüne ne gibi şeyler örtülür?
10. Ölü çocuksa tabutun üstüne ne gibi şeyler örtülür?
11. Tabutun üstüne ölünün mesleğini belirten şeyler konur mu?

B) Ölünün Gömülmesi;

1. Ölü tabutla mı, tabutsuz mu gömülür?
2. Ölü niçin tabutla gömülür?
3. Ölü niçin tabutsuz gömülür?
4. Cenaze mezarlığa götürülürken nasıl taşınır?
5. Cenazeyi kaç kişi taşır?
6. Cenaze alayına kimler katılır?
7. Cenaze mezara getirilince ne yapılır?
8. Cenaze mezara ne şekilde yerleştirilir?
9. Cenazeyi mezara kimler koyar?
10. Cenaze mezara konurken dua veya başka bir söz söylenir mi?
11. Cenaze mezara konduktan sonra üzerini kimler örter?
12. Cemaat mezar başında dua okur mu? (Duaların isimleri nelerdir?)
13. İmam telkin verir mi, telkinin yerli dilinde başka adı var mıdır?
14. Bu telkin neden verilir?

C) Ölünün Gömülmesinden Sonra Yapılan İşlemler;

1. Bütün bunlardan sonra cemaat hemen dağılır mı?
2. Ölü sahiplerinin evinde cenaze kalktıktan sonra neler yapılır?

3. Cenazeye katılanlara ölü evinde yemek verilir mi?
4. Ölü evine komşuların ve akrabaların ne gibi yardımları olur?
5. Ölünün ruhu için tatlı yiyecekler dağıtılır mı?
6. Bu tatlı yiyecekler herkese dağıtılır mı, yoksa sadece fakirlere mi verilir?
7. Ölü yemeği âdeti var mıdır?
8. Ölü yemeği özellik gösteren bir yemek midir?
9. Ölü yemeğinin verildiği özellikle seçilmiş kimseler var mıdır, yoksa herkese verilir mi?
10. Bu âdetin yerli dilindeki ismi nedir?
11. Ölünün yaşarken yerine getiremediği namazlarının ve yeminlerinin karşılığı olarak fidye verme âdeti var mıdır?
12. Devir işlemi nasıl yapılır?
13. Iskat işlemi var mıdır?
14. Iskatı kimler nasıl yapar?
15. Ölünün gömüldüğü günün akşamı hatim duası yapılır mı?
16. Mezar ölü sahipleri tarafından ilk defa ne zaman ziyaret edilir?
17. Bunun dışında ne zaman mezar ziyareti yapılır? (Kandillerde dini bayramlarda v.b.)
18. Ölü sahiplerine ne zaman baş sağlığına gidilir?
19. Baş sağlığına kimler gider?
20. Baş sağlığına gidince baş sağlığı dilenirken hangi sözler söylenmektedir?
21. Neden dolayı baş sağlığı dilenir?
22. Ölü için dinsel eylemlerin yapıldığı özel günler var mıdır?
23. Bu özel günler neden dolayı seçilmiştir?
24. Bu dinsel eylemleri tespit ediniz?
25. Mevlit okutma âdeti var mıdır?
26. Mevlit ne zaman okutulur?
27. Mevlit niçin okutulur?
28. Mevlide gelenlere ne ikram edilir?
29. Mevlit nerede okutulur?
30. Ölünün giydiği şeyler ne yapılır?

D) Ölünün Yazgısı İle İlgili İnanmalar;

1. Hastanın ölüm şekline göre yazgısının ne olacağı hakkındaki inanmalar nelerdir?

2. Ölünün yüz ifadesine göre yazgısının ne olacağı hakkında inanmalar nelerdir?
3. Cesedin yumuşaklığı veya sertliğine göre yazgısının ne olacağı hakkındaki inanmalar nelerdir?
4. Bunun dışında ölünün yazgısını tayin edeceğine inanılan durumlar nelerdir?

E. Ruhla İlgili İnanmalar;

1. Ruh kelimesinin halk arasındaki karşılığı nedir?
2. Kaç tane ruhun varlığına inanılmaktadır?
3. Ruh hakkında halkın inanmaları nelerdir? (Halle ruhu nasıl tasavvur etmektedir?)
4. Halkın inancına göre ruh bedeni ne zaman terk eder?
5. Ruh bedeninin hangi kısmından vücudu terk eder?
6. Ruh bedende iken vücudun neresinde eğleşmektedir?
7. Ölüm olayından sonra bedeni terk eden ruhun evine dönüp yakınlarını görmeye gelmesi şeklinde bir inanma var mıdır?
8. Ruh, evine ziyarete daha çok ne zamanlar gelir? Bu konudaki inanmaları tespit ediniz.
9. Ölünün ruhunu memnun etmek için ölü sahipleri neler yaparlar?

F) Yas;

1. Ölü evinin dışında kimler yas tutarlar?
2. Yas süresi ne kadardır?
3. En çok kimler yas tutar?
4. Neden dolayı yas tutma farkı vardır?
5. Yas tutarken yapmaktan kaçınılan davranışlar nelerdir?
6. Hangi renk yas rengidir?
7. Yas belirtileri nelerdir?
8. Ölüm olayı dolayısıyla düğün demek ertelenir mi?
9. Yas ne zaman kaldırılır, yasin kalktığı nasıl belli olur?
10. Yaşlı ailenin ilk bayramına özel bir isim verilir mi?
11. Bu bayramda yaşlı ailenin tutumu nedir?
12. "Yas hamamı" diye bir adet var mıdır?
13. "Yas hamamı" âdetinin halk arasındaki ismi nedir? (Böyle bir âdet varsa)
14. "Yas hamamı"nda neler yapılır?

15. Yası kaldırmak için komşular, ölü ailesine herhangi "bir davranışta; bulunurlar mı? (Hediye götürmek, ziyaret etmek v.b.gibi)

G) Mezar ve Mezarlık;

1. Bulduğunuz araştırma sahasında mezarlık nerededir?
2. Mezarlık olarak belli bir yer ayrılmış mıdır?
3. Mezarlık bekçisi var mıdır, bekçinin parasını kim öder?
4. Mezarın başına taş veya tahta dikilir mi?
5. Mezarın başına dikilen taşta, ölenin cinsi, mesleği, yaşı, neden öldüğünü belirten bir yazı veya işaret var mıdır?
6. Mezarın herhangi bir yerine ağaç veya çiçek dikilir mi, neden?
7. Mezarlığın dışında başka bir yere ölü gömülür mü, nereler, niçin?
8. Ölüyle birlikte ölünün bazı şahsi eşyaları da mezara gömülür mü, gömülürse nelerdir, niçin gömülür?
9. Ölü gömüldükten sonra mezarının yanına veya üstüne herhangi bir şey konur mu, (konulursa) nedenleri nasıl anlatılmaktadır?
10. Ölünün gömüldüğünün gecesi mezar başında ateş yakma âdeti var mıdır? Varsa neden yapılmaktadır?
11. Konu ile ilgili atasözleri, ağıtları;
12. Ölü ile ilgili atasözleri nelerdir?
13. Ölüm ile ilgili atasözleri nelerdir?
14. Kefenle ilgili atasözleri var mıdır?
15. Ölünün ardından söylenen ağıtlar nelerdir, tespit ediniz?
16. Bu ağıtları kimler söylemektedir, özellikleri nelerdir?
17. Araştırmanız esnasında buradaki soruların dışında değişik âdetlere rastlarsanız onları da tespit ediniz.

SÜNNET UYGULAMASI İLE İLGİLİ SORULAR

1. Sünnet ne demektir? Niçin yapılmaktadır? (Sünnet kelimesinin anlamı, sağlık amacıyla mı? Dini amaçla mı? Her ikisi de mi?)
2. Sünnet hangi yaşlar arasında yapılır? Niçin?
 - a. Yaş sınırını geçtiği halde sünnet olamayan kişiye karşı, çevresindekilerin tutumu nasıldır? (Erkekten sayılmama ve aşağılatıcı sözler söylemek gibi)
 - b. Çocuğun yaşının tek veya çift sayılı olması gibi bir tercih yapılır mı? Zorunlu değişiklikler olduğunda ne gibi uygulamalar yapılır. (horoz kelimesi ya da bir başka çocuğun birlikte sünnet ettirilmesi gibi)
3. Sünnet en çok hangi mevsimde (ve aylarda) yapılır? Nedenleri?
4. Fakir ve öksüz çocukların sünneti nasıl yapılır?
 - a. Zengin çocukların sünnetinde mi?
 - b. Evlenme düğününde mi?
 - c. Hayır için hepsi bir arada bir veya birkaç kişi tarafından mı?
5. Sünneti kim yapıyor? Sünnetçide aranan özellikler nelerdir? (Berber, fenni sünnetçi, sağlık memuru vb.)
6. Sünnetçinin kullandığı araç-gereç ve malzemeler nelerdir?
7. Sünnet töreni nasıldır? (çalgılı, mevlitli, çalgılı mevlitli sünnet)
8. Sünnet edilmeden önce ne gibi hazırlıklar yapılır?
 - a. Sünnet öncesi. (alış-veriş vb.) Ne gibi hazırlıklar yapılır? Sünnet çocuğunun kıyafeti nasıldır?
 - b. Sünnet yemekli olacaksa ne gibi hazırlıklar yapılır?
 - c. Sünnet olacak çocuğun yatağı nerede ve nasıl hazırlanır?
9. Sünnete çağrı nasıl yapılır?
 - a. Çağrı nasıl yapılır? (davetiye, okuntu vb.)
 - b. Çağrıyı kimler yapmaktadır, özellikleri nelerdir? (okucu, fakir akraba, dul kadın veya yaş durumu, cinsiyeti vb.)
 - c. Yakın akrabalar, köy ile konu komşu ve köy dışından çağrılacaklara herhangi bir şey verilerek mi çağrı yapılır? (okuntu dağıtımı)
 - d. Okuntu dağıtana çağrılanlar herhangi bir şey verir mi? (bahşiş para, kumaş, sabun vb.)
 - e. Sünnet evi okuntu dağıtana ne verir (para, giyecek, yiyecek v.b.)

- 10. Sünnet gününde yapılanlar nelerdir?**
- a. Sünnet çocuğu giydirilirken ne gibi geleneksel uygulamalar yapılır? (Hocanın dua okuması)
 - b. Çocuk gezdirilir mi, kimler tarafından ve nasıl?
 - c. Sünnet işlemi nerede yapılır? Niçin? (oda, davetlilerin arasında v.b.)
 - d. Sünnet işlemi nasıl yapılır?
 - e. Sünnet işlerinin kolaylıkla yapılması için ne gibi geleneksel uygulamalar yapılır? (dua ve ilahi okunması, çocuğun ağzına lokum verilmesi vb.)
 - f. Sünnet sonrası kesilen parça nereye bırakılır? (cami avlusu, okul avlusu vb.)
 - g. Sünnet işleminin bitiminden sonra davetlilere yemek verilir mi? (verildiği yer, sırayla verilen yemeklerin adları, çok özel yemek varsa yemeğin hazırlanışı)
 - h. Çalgılı yapılan sünnetlerde, çalgıya kaç gün önceden başlanır? Hangi çalgılar çalınır? Ne zaman kadar devam eder? Çalgıyla hangi olaylara eşlik edilir. (Çocuğun gezdirilmesinde, sünnet işlemi sırasında, yemekte ve sonrasında hangi havalar çalınır?)
 - i. Mevlit ne zaman okutulur, (mevlitli sünnette ne zaman, çalgılı mevlitte ne zaman okutulur?)
- 11. Sünnet hediyesi:**
- a. Getirilen hediyeler nelerdir? Yakınlık derecesine göre farklılık gösterir mi?
 - b. Hediye ne şekilde ve ne zaman verilir?
 - c. Kimlerden hangi hediyelerin geldiğine dair bir liste tutulur mu? Neden?
- 12. Sünnet çocuğunun bakımı:**
- a. Çocuğun ilk ve sonrası günlerdeki bakımı nasıl yapılır? (sağaltılması, ilk defa yıkanması, sokağa çıkması ve yedirilen yemekler.)
 - b. Sünnet olan çocuk nelerden kaçınmalıdır.
- 13. Sünnetli olarak doğan çocuklara yarılan uygulamalar:**
- a. Bir çocuğun sünnetli olarak doğması iyi sayılır mı? Neden?
 - b. Böyle bir çocuk bir daha sünnet edilir mi? Ailenin tek çocuğu ise, sünnet töreni yapılır mı?

14. Kirvelik:

- a.** Çocuğun kirvesi nasıl seçilir?
- b.** Kirve olarak kimler tercih edilir?
- c.** Kirvenin sünnet öncesi, sırası ve sonrasındaki görevleri nelerdir?
- d.** Sünnet sonrasında;

Kirve-çocuk

Kirve-çocuk ailesi

Çocuk- Kirve ailesi

Çocuk ailesi-Kirve ailesi arasındaki hak, vazifeler ve davranışlar nasıl olmaktadır?